

**Lejla Kuralić-Čišić, Mima Dahić, Barbara Schurch,
Suada Selimović, Nermina Kravić, Eva Tov,
Amira Hodžić, Anamarija Divković**

UNIVERZALNA PREVENCIJA

**Teorijski osvrt uz iskustveni rad
s djecom u osnovnim školama**

Tuzla, 2025.

UNIVERZALNA PREVENCIJA

Teorijski osvrt uz iskustveni rad s djecom u osnovnim školama

Izdavač: UG Vive Žene

Za izdavača: Jasna Zečević

Urednica: Mima Dahić

Lektor: Dijana Delalić

Recenzenti: Prof.dr. sci. Meliha Bijedic, red.prof

Prof.dr.sci. Ranko Kovačević, red. prof.

Grafička priprema: Emir Delalić 3eko

Štampa: OFF-SET Tuzla

Tiraž: 200 primjeraka

Tuzla, 2025.

Predgovor	5
Uvodna razmatranja	9
UNIVERZALNA PREVENCIJA	13
VAŽNOST PLANIRANJA I PROGRAMIRANJA PREVENTIVNIH AKTIVNOSTI	20
ULOGA ŠKOLE U PREVENCIJI NEPOŽELJNIH OBLIKA PONAŠANJA	20
RADIONICE UNIVERZALNE PREVENCIJE	25
BLOK 1: Vrijednosti	27
1. RADIONICA: Da, to sam ja	28
2. RADIONICA: Kreativnost	31
3. RADIONICA: Izgradnja mira unutar grupe	33
4. RADIONICA: Suočavanje s vlastitim slabostima kroz izgradnju životnih vještina	34
5. RADIONICA: Promjene	38
6. RADIONICA: Podsticanje saradnje	41
7. RADIONICA: Podučavanje toleranciji i različitosti	43
8. RADIONICA: Samokontrola	46
9. RADIONICA: Pregovaranje	47
10. RADIONICA: Zahvalnost sebi i drugima	49
BLOK 2: Komunikacija i timski rad	51
11. RADIONICA: Odnos sa vršnjacima	52
12. RADIONICA: Aktivno slušanje	54
13. RADIONICA: Motivacija za socijalnim kontaktom	56
14. RADIONICA: Nenasilna komunikacija	58
15. RADIONICA: Zašto sam tu	60
16. RADIONICA: Neverbalna komunikacija.....	61
17. RADIONICA: Ja sam sam svoj dirigent	63
18. RADIONICA: Vršnjačka medijacija	65
19. RADIONICA: Darujmo komplimente	68
20. RADIONICA: Ja poruke	70

BLOK 3: Socijalno-emocionalni razvoj	73
21. RADIONICA: Empatija	74
22. RADIONICA: Ljutnja i nezadovoljene potrebe	76
23. RADIONICA: Jačanje samopouzdanja	78
24. RADIONICA: Kontrola bijesa	80
25. RADIONICA: Optimizam/pesimizam	82
26. RADIONICA Kontakt sa sobom	86
27. RADIONICA: Rodni odnosi	87
28. RADIONICA: Razumijem tvoje teškoće	90
29. RADIONICA: Društvena sposobnost	93
30. RADIONICA: Strah me	95
EVALUACIJA PROVEDENIH PREVENTIVNIH AKTIVNOSTI	97
RETROSPEKTIVA	103
Aktivnosti na polju prevencije su imale poveznicu sa strateškim dokumentima	105
Željene perspektive implementiranih preventivnih aktivnosti, bile su:	108
Razvoj multidisciplinarnog tima i saradnje	109
Protokol o postupanju u oblasti maloljetničkog prestupništva u Gradu Lukavac	111
Saradnja državnih organa s organizacijama i ustanovama na lokalnom nivou..	112
Literatura	115

Knjiga „Univerzalna prevencija - teorijski osvrt uz iskustveni rad s djecom u osnovnim školama“ nastala je na osnovu iskustva stečenih sprovođenjem projekta “Razvoj saradnje kroz sveobuhvatan pristup u oblasti maloljetničkog prestupništva”, a iz potrebe sprečavanja poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih. Trenutak u kome se objavljuje ova knjiga odlikuje visok stepen zainteresovanosti naučne i stručne javnosti za problematiku prevencije rizičnih ponašanja djece i mladih. Takvo interesovanje je uslovljeno činjenicom da poremećaji ponašanja djece i mladih proizvode brojne negativne posljedice po zajednicu u kojoj se javljaju. Atribut najhitnijeg socijalnog problema savremenog društva, koji se opisuje internaliziranim i eksternaliziranim problemima u ponašanju s maloljetničkom delinkvencijom, nužno nameće potrebu državnih i društvenih subjekata da osmisle, organizuju i poduzmu aktivnosti usmjerene ka smanjenju ispoljavanja i ponavljanja poremećaja u ponašanju mladih ljudi. Knjiga na ovu temu nema ili nema dovoljno. Kako je potreba za istraživanjima i praksom prevencije poremećaja u ponašanju u našem društvu prisutna i nužna, vjerujemo da će ova knjiga poslužiti i stručnjacima, praktičarima te naučnim radnicima koji će, čitajući je, dići nivo svog znanja i boljeg razumijevanja važnosti univerzalne prevencije poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih. Sve to kako bi se znanje moglo primijeniti te unaprijediti prevencijsku praksu i preventivne intervencije kroz informisanje, edukaciju, izborne aktivnosti, procese usmjerene ka angažovanju zajednice, identifikaciju problema i upućivanje u institucije za djecu kojoj je potreban dodatni individualni rad i environmentalistički pristup, koji podrazumijeva kreiranje zakonskih i političkih okvira pogodnih za realizaciju preventivnih aktivnosti. Na kraju, valja naglasiti da je senzibiliziranje i osnaživanje stručnjaka, praktičara, donositelja odluka i roditelja nužnost, jer bez toga strategijsko postavljanje prevencije i primjena preventivnih intervencija u praksi nije moguća. Djelujući na faktore rizika, smanjujući njihov uticaj, a posebno jačajući faktore zaštite, unaprijedit ćemo kompetencije i socijalne vještine djece i pomoći im da se izbore s problemima koji su nužan dio odrastanja, ali i onoj grupi djece čiji su lični, porodični, školski, vršnjački ili faktori lokalne zajednice doprinijeli da njihovo ponašanje zahtijeva stručnu intervenciju, jer su takva djeca opasna sama po sebe ili po druge osobe u svojoj bližoj ili široj okolini.

Autori

U Tuzli, 2025. godine

Posebnu zahvalnost pri realizaciji radionica dugujemo učiteljicama koje su svojim radom, trudom i direktnom uključenošću u implementaciju radionica zajedno s timom, doprinijele uspješnoj realizaciji intervencija univerzalne prevencije:

*Almi Tokić,
Biljani Mahovkić i
Mensuri Talović.*

„Niti jedan zadatak nije nerješiv, naročito za one koji ga ne moraju rješavati.“

Univerzalna/primarna prevencija je jedina djelotvorna strategija smanjivanja buduće incidencije mentalnih i emocionalnih poremećaja. Ali argumenti o metodama smanjivanja stope budućih problema rastu s pitanjima koja su često više politička, ideološka i etička nego metodološka.

(George W. Albee, The Politics of Primary Prevention, 1998)

Univerzalna prevencija usmjerena je na cijelu populaciju (lokalna zajednica, učenici, susjedstvo) ili populacijske grupe koje nisu identificirane na osnovu individualnog rizika. Cilj joj je u potpunosti spriječiti ili odgoditi početak javljanja nepoželjnog ponašanja, pružajući svim učesnicima informacije i vještine neophodne za rješavanje problema. Intervencije univerzalne prevencije poboljšavaju socijalizaciju i uobičajeno su ekonomičnije. Programi univerzalne prevencije su namijenjeni velikim grupama bez prethodnog utvrđivanja stanja. Svi članovi populacije imaju jednak generalni rizik za javljanje društveno neprihvatljivog ponašanja, iako rizik može znatno varirati među pojedincima. Prihvatljive su za populaciju a mali je rizik od njihove primjene. Najveća prednost univerzalne prevencije je što je manja vjerovatnost stigmatiziranja i stereotipiziranja u odnosu na stale nivoe preventivnog djelovanja (selektivna i indicirana prevencija). Osnovna premisa prevencijske nauke glasi: „Kako bi se problemi prevenirali, prije nego se pojave, faktori koji „predviđaju“ problem moraju biti promijenjeni“. Prevencija ima zadatak izgraditi zdravu zajednicu u kojoj ljudi žive kvalitetno, a to je moguće kroz zdravo okruženje u porodici, na poslu i u školi, te kroz zajednice i susjedstvo koje pruža podršku. Može se definisati kao proces planiranja i primjene strategija koje smanjuju specifične rizike povezane s problemima ponašanja mladih i jačaju zaštitne faktore koji osiguravaju zdravlje mladih ljudi i njihovu dobrobit. Prevencija podrazumijeva: „uspješnu tj. djelotvornu provedbu preventivnih aktivnosti, odnosno, primjenu metoda, tehnika i postupaka kojima će biti uspostavljeni uslovi u kojima neće uopće doći do pojave, jačanja i napredovanja rizičnih faktora niti na nivou pojedinca, niti na nivou porodice, škole, vršnjačke grupe ni lokalne zajednice (Domijan, 2013). Prevencijska se politika, u prvom redu, razvija na nacionalnom, a onda na međunarodnom nivou. Preventivno djelovanje u regionalnim ili lokalnim razmjerima izvode za to kvalificirane ustanove. Mjesto odvijanja prevencije je unutar konkretnih društvenih jedinica, kao što su škole, porodice ili radna mjesta. Više je autora istaknulo da, ukoliko je temeljena na naučnim saznanjima i ako se provodi korištenjem stručnih resursa samog školskog sistema, ali i saradnjom sa svim resursima lokalne zajednice, prevencija daje ogroman doprinos zaštiti djece (Sakoman, 2009). Bašić (2009) ističe kako se prevencijski naponi obezbjeđuju kroz primjenu različitih prevencijskih strategija, preventivnih programa i intervencija, odnosno, prevencijske prakse. Prevencija poremećaja u ponašanju djece i mladih podrazumijeva: „učinkovitu provedbu preventivnih aktivnosti, odnosno, primjenu metoda, tehnika i postupaka kojima će biti uspostavljeni

uslovi u kojima neće uopće doći do pojave, jačanja i napredovanja faktora rizika, radi njihove eliminacije, onemogućavanja djelovanja ili omogućavanja uspješnog suočavanja s posljedicama njihovog djelovanja.“ Prema Bašić (2009), prevencija se može razlikovati u užem i širem smislu. U užem smislu prevencija je djelovanje prije pojave bilo kakvih poremećaja u ponašanju. U širem smislu ona obuhvata prevenciju početka poremećaja, ranu intervenciju u cilju preveniranja „goreg“, te tretman kao preveniranje budućih problema kada je poremećaj u ponašanju kod djeteta već razvijen.

Uz najstariju podjelu prevencije na primarnu, sekundarnu i tercijarnu, zatim na univerzalnu, selektivnu i indiciranu, postoji i podjela na primarnu prevenciju, rane intervencije i tretman/rehabilitaciju.

Primarna prevencija ogleda se kroz ulaganje u ukupnost kvalitete življenja cjelokupne populacije jedne zajednice (od lokalne, kantonalne do državne), kroz redovne socijalne i druge zajednice, organizovane za zadovoljavanje potreba djece, mladih i odraslih osoba (vrtići, škole, institucije slobodnog vremena, institucije zabave, udruženja civilnih društva). Na nivou sekundarne ili ciljane/selektivne prevencije su različiti programi, ulaganja i osnaživanja preko specifičnih programa za uzorke rizične populacije ili populacije kod koje se zbog rizičnih uslova problemi na planu ponašanja tek očekuju ili su jako vjerovatni. Na vrhu piramide (treći nivo prevencije) nalazi se ulaganje u specifične programe – intervencije za uzorke djece, mladih i odraslih osoba s razvijenim poremećajima u ponašanju čija složenost i trajanje određuju posebno programirane, specifične i složene tretmane. Primarna prevencija odnosi se na skup mjera čiji je cilj podupiranje pozitivnog razvoja djece i mladih i smanjivanje uticaja faktora rizika na razvoj rizičnih ponašanja i poremećaja u ponašanju prije njihovog pojavljivanja. Rane intervencije (koje se često poistovjećuju sa sekundarnom prevencijom) odnose se na mjere koje su usmjerene na prepoznavanje djece u riziku i smanjivanje vjerovatnosti pojave rizičnih ponašanja. Rane intervencije su mjere usmjerene prema prepoznavanju djece u riziku te smanjivanju vjerovatnosti pojave rizičnih ponašanja. Prema nekim autorima, rane intervencije se koriste u značenju prevencije. Rane intervencije uključuju ranu edukaciju, aktivnosti za malu djecu te različite treninge za roditelje. Također su usmjerene na pojedince i grupe koje imaju visoki rizik za razvoj poremećaja. Tretman, odnosno rehabilitacija, odnosi se na skup aktivnosti i postupaka koje poduzimaju specijalizovane stručne službe, pojedinci i/ili institucije s ciljem postizanja pozitivnih promjena kod djece i mladih koji već imaju poremećaje u ponašanju (Bašić, Žižak, Koller-

Trbović, 2004, prema Bašić, 2009). Međutim, zbog mnogih nejasnoća, posebno u tercijarnoj prevenciji, odnosno tretmanu/rehabilitaciji, američki Institut za medicinu (Institute for Medicine, 1994, prema Durlak, 1995; prema Bašić, 2009) preporučio je da se samo intervencije koje se nude prije početka ili punog razvoja poremećaja nazivaju prevencijom. Mrazek i Haggerty 1994. godine uspostavljaju sistem (općepriznat u svijetu prevencijske nauke) prema kojem je termin prevencija rezervisan samo za one intervencije koje se pojavljuju prije početka i razvoja mentalnih i ponašajnih poremećaja (*Galić i Mrazović, 2009*).

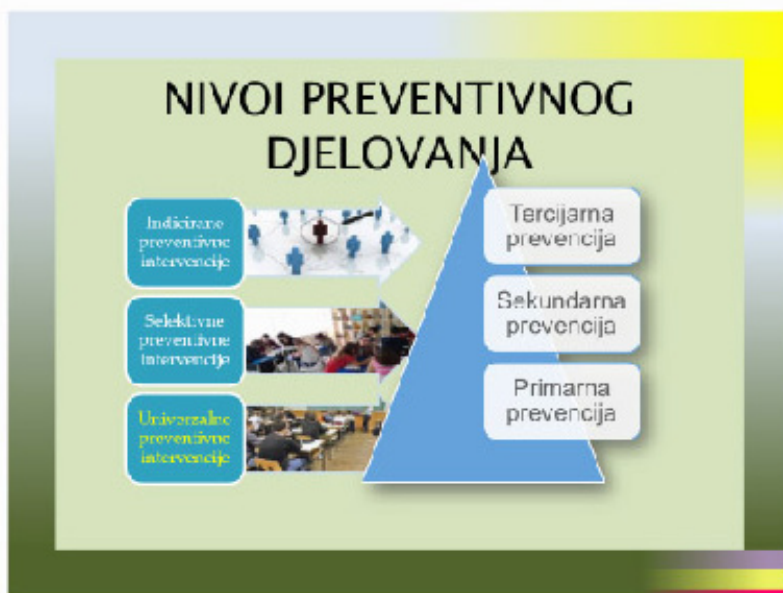
Pod **univerzalnom prevencijom** podrazumijevamo skup aktivnosti i intervencije prije izbijanja poremećaja u ponašanju kojima se pokušava spriječiti njegova pojava i razvoj. Selektivne preventivne intervencije usmjerene su na pojedince u riziku ili one koji pokazuju vrlo niske stepene nekog stanja. Indicirane preventivne intervencije namijenjene su visokorizičnim pojedincima kod kojih je identificiran minimalan, ali vidljiv znak ili simptom nekog poremećaja. Prema Bašić (2009), najveću uspješnost u području indiciranih preventivnih intervencija imaju sveobuhvatni programi koji istovremeno uključuju i univerzalne i selektivne i indicirane intervencije. Populacija se za preventivne intervencije selektuje na tri nivoa (Durlak, 1995; prema Bašić, 2009): 1. univerzalna ili globalna strategija (npr. svi učenici prvih razreda jedne škole), 2. strategija koja je određena grupama koje mogu biti u riziku za eventualne probleme, ali koji još uvijek nisu razvili teškoće (npr. djeca roditelja alkoholičara, jako siromašne obitelji, djeca depresivnih majki i sl.), 3. strategija kojom se selektuju grupe koje su imale iskustvo velikih životnih tranzicija, razvojnih zadataka ili stresnih događaja (npr. promjena škole, djeca čiji se roditelji rastaju ili su se rastali, djeca koja su imala iskustvo medicinskih tretmana). Prema tome, i nivoi preventivnog djelovanja su univerzalni, selektivni i indicirani. Prema Bouillet i sur. (2018), socijalno-pedagoške intervencije u školi provode se u obliku individualnog i/ili grupnog stručnog savjetodavnog rada s učenicima, njihovim roditeljima, učiteljima i/ili drugim važnim osobama iz učenikovog okruženja. Temelje se na uvjerenju da je svaki učenik dragocjena i vrijedna osoba koja posjeduje mogućnost i potencijal za učenje, rast i razvoj te su usmjerene prema poticanju promjena s pozitivnim efektom na učenike, njihovo okruženje i društvo u cjelini.

Osnovno obilježje **univerzalne prevencije** je ulaganje u kvalitetu života cijele populacije jedne zajednice kroz redovne intervencije radi zadovoljavanja potreba djece, mladih i odraslih osoba (vrtić, škole, institucije slobodnog vremena, institucije zabave, civilni sektor...), (R. Gordon, 1983, prema Bašić, 2009).

Univerzalni programi prevencije namijenjeni su općoj populaciji djece i mladih, njihovim roditeljima, nastavnicima, ali se provode i u užoj i široj društvenoj zajednici. **Cilj univerzalne prevencije** jeste spriječiti ili odgoditi ispoljavanje poremećaja u ponašanju, a temelji se na različitim pristupima. Univerzalni programi prevencije provode se na širokim grupama populacije bez prethodnog utvrđivanja stepena rizika, bez selekcije u smislu izdvajanja grupa ili pojedinaca radi postojanja povećanog rizika.

Univerzalna prevencija se bavi uticanjem na ponašanje i stavove ciljane grupe. To uključuje njihovo motivisanje ili "poticanje" da svoj način života promijene u željenom smjeru. Obrazovanje i informisanje igraju presudnu ulogu u tom procesu. Svrha može biti izravno promoviranje određenog ponašanja, poput prestajanja s neadekvatnim i društveno neprihvatljivim oblicima ponašanja opoziciono prkosnim ponašanjima ili izgradnje karaktera. Ona može obuhvatati i mjeru u kojoj pojedinac može kontrolisati svoje porive i u kojoj je spreman uzeti u obzir posljedice svoga ponašanja u skladu s tim kako ono utiče na druge ljude. Također je moguće mlade podučavati o tome kako u različitim okruženjima najbolje očuvati vlastiti integritet. Takav naglasak na stavu prema životu i socijalnim vještinama može odigrati važnu ulogu u odluci osobe da se odrekne svog neodgovornog ponašanja u budućnosti.

Univerzalna prevencija podrazumijeva intervencije koje su usmjerene na javnost ili populacijske grupe koje ne spadaju u grupe podložne riziku. Selektivna prevencija podrazumijeva intervencije koje su usmjerene na pojedince ili grupe koje imaju iznadprosječan rizik za nastanak poremećaja. Indicirana prevencija odnosi se na intervencije usmjerene na pojedince kod kojih su rano primijećeni znakovi ili simptomi poremećaja. Preventivno djelovanje moguće je provoditi na različitim nivoima i u različitim razmjerima.

Slika 1: Nivoi preventivnog djelovanja

Kao što je vidljivo iz Slike 1, na dnu je trokuta univerzalni nivo podrške koja uključuje opću prevenciju i odnosi se na svu djecu i mlade. Procjena se na ovom nivou odnosi na screening, detekciju koja služi da se populacija suzi na one u riziku. Dakle, ona ne zahtijeva dubinske ili sveobuhvatne procjene ponašanja. Oko 80% djece i mladih čini ovaj nivo i oni ne manifestuju veće probleme u ponašanju i emocijama. Upravo je njima univerzalna prevencija i namijenjena. **Službe koje se bave stručnim radom na univerzalnom nivou kao rezultat će imati smanjenje broja učenika na intenzivnijim nivoima, čime se stvara osnov za zdravu populaciju.** Kroz univerzalne preventivne intervencije razvijamo prosocijalna ponašanja kod djece i mladih. U najširem smislu, prosocijalno ponašanje definiše se kao voljno, namjerno ponašanje koje ima pozitivne posljedice za druge. Prosocijalno ponašanje je oblik moralnog postupanja. Kada se osoba ponaša prosocijalno ili altruistično, to znači da se ponaša na društveno poželjan način. Neki od oblika takvog ponašanja su: dijeljenje s drugima, saradnja, pomaganje, tješjenje te briga o drugima. Da bi se osoba mogla ponašati prosocijalno, prethodno treba imati razvijene dvije sposobnosti: zauzimanje tuđeg stajališta (sagledavanje neke situacije očima druge osobe) i empatiju (doživljavanje emocija koje osjeća druga osoba). Između druge i treće godine počinje se javljati empatija za osjećaje drugih. Unatoč tome, neka istraživanja utvrdila su postojanje primitivnih oblika empatije već kod novorođenčadi (bebe plaču na plač drugih beba, ali ne i kada čuju snimku vlastitog plača). Također, postoje istraživanja koja su utvrdila da se dijeljenje s drugima pojavljuje i prije druge godine. Prosocijalno ponašanje je bilo koje djelo počinjeno s ciljem ostvarivanja dobrobiti za drugu osobu, dok je altruizam želja za pomaganjem drugoj osobi čak ako i to pomaganje podrazumijeva gubitak za osobu koja pomaže. Gubitak može biti i u obliku rizika kojem se osoba izlaže, kao što je to u ovom slučaju opasnost za vlastiti život. Takav čin u sebi svakako uključuje empatiju – sposobnost uživanja u stanje druge osobe i doživljavanja događaja i osjećaja na način na koji ih ta osoba doživljava. Kad s nekime empatiziramo, onda smo mu spremniji pomoći i to na ovakav, potpuno nesebičan način. No, postoje i drugi razlozi koji nas podstiču na to.

Donji dio trokuta povezan je s javnim zdravstvom, primarnom prevencijom, očuvanjem zdravlja i prevencijom razvoja rizičnih ponašanja. Sredinu trokuta čini ciljana podrška namijenjena ciljanoj populaciji, koju čini oko 15% djece i mladih koji su u riziku za razvoj problema u ponašanju i emocijama. Identifikuju se specifičnim procedurama procjene koje stoga nisu u fokusu prevencije i ranih intervencija. Ciljani nivo može sadržavati funkcionalne procjene ponašanja,

analizu školske dokumentacije, skale ponašanja, odnosno procedure relativno niskog intenziteta koje mogu otkriti korisne informacije o učenicima koji su u riziku. U ovom kontekstu procjena se koristi i za praćenje napretka učenika koji primaju usluge ciljane intervencijske podrške. Sredina trokuta reflektira sekundarnu prevenciju, čiji je cilj prevencija razvoja intenzivnijih problema. Vrh trokuta predstavlja indiciranu podršku za oko 5% učenika koji su visokorizični te trebaju proći sveobuhvatnu procjenu u skladu s kojom se kreira intenzivan program rada, pa i kompleksne intervencije. Tu je riječ o tercijarnoj prevenciji čiji su cilj rehabilitacija i redukcija problema (Whitcomb i Merrell, 2013).

Tabela 1: Trokut podrške (Withcomb i Merrell, 2013: 21)

INDICIRANA PODRŠKA – 5% populacije Visoko rizični učenici s vrlo intenzivnim problemima	>>Sveobuhvatna individualna procjena >>Primjena višestrukih metoda, izvora i okruženja >>Procjenjuju se zaštitni i rizični faktori, obilježja pojedinca, porodica i okruženja	TERCIJARNA PREVENCIJA	INDICIRANE INDIVIDUALNE INTERVENCIJE Intervencije temeljene na procjeni Individualizovane usluge Posebni obrazovni programi Sveobuhvatna podrška
CILJANA PODRŠKA – 15% populacije Učenici u riziku od negativnih ponašajnih i emocionalnih ishoda	>>Kratka funkcionalna procjena >> Analiza školske dokumentacije >> Skale procjene ponašanja	SEKUNDARNA PREVENCIJA	CILJANE SPECIJALIZOVANE INTERVENCIJE Posebni razredi i grupe Specijalizirani treninzi socijalnih vještina Mentorisanje Pojačana podrška
UNIVERZALNA PODRŠKA – 80% populacije Učenici koji ne iskazuju značajne ponašajne i emocionalne probleme	>>Univerzalna trijaža (screening) >>Procjena od strane učitelja	PRIMARNA PREVENCIJA	UNIVERZALNE INTERVENCIJE Podrška u školi Preventivni kurikulum Trening socijalnih vještina Pozitivna školska klima

Ono što je značajno jeste da posljednjih desetljeća područje prevencije doživljava veliki procvat i postaje jednom od dominantnih metoda borbe protiv problema u ponašanju. Bez obzira na povećani broj preventivnih aktivnosti, važno je znati da su potrebna dodatna ulaganja kako bi se ova vrsta aktivnosti provodila što češće i obuhvatila sva ugrožena područja. Najveći problem preventivnih aktivnosti su kratkoročni pozitivni učinci, pa je stoga potrebno kontinuirano djelovati, a to nekada iziskuje povećane novčane izdatke. Naglašava se važna uloga institucija, odgojno obrazovnih, socijalnih i zdravstvenih, koje se bave mladima, jer su upravo one te koje mogu prevenirati daljnje ispoljavanje neprihvatljivih ponašajnih obrazaca mladih kada odrastu. Uspješnost tih institucija je od presudne važnosti, jer mlade s problemima treba adekvatno pravovremeno „tretirati“, kako se njihov „problem“ ne bi povećao njihovim odrastanjem. Prevencija na taj način osigurava da ne dođe do ispoljavanja problema u ponašanju, počinjenja krivičnih djela od strane mladih, te kako bi izrasli u zdrave odrasle osobe. Uz to, svaka je preventivna aktivnost jeftinija od kasnijeg, ponekad ne tako uspješnog tretmana. Prevencija poremećaja u ponašanju je složeni proces koji podrazumijeva sistemsko djelovanje u ekološkom sistemu djece i mladih. Taj ekološki sistem podrazumijeva 3 nivoa djelovanja:

- a. Individualni nivo djelovanja, tj. pojedino dijete odnosno mlađu osobu;
- b. Neposredno okruženje koje uključuje sve značajne grupe u životu djeteta, od kojih je najznačajnija porodica, a zatim vršnjačka grupa, te neposredno školsko okruženje;
- c. Šire okruženje, odnosno zajednica kao nivo djelovanja, koja se odnosi na široki raspon činitelja, koji mogu olakšati ili otežati djelovanje na prethodna dva nivoa; ti se činitelji mogu kretati od sistema vrijednosti u pojedinoj zajednici do nivoa organizovanosti, koordinisanosti i dostupnosti pojedinih službi i programa.

Ono što prevenciju čini naukom jesu tipovi istraživanja koji daju odgovor na pitanje postojanja prevelike varijacije problema u datoj populaciji (epidemiologija) te što se može učiniti da se zaustave takvi problemi (preventivne intervencije).

Pristup prevenciji u nacionalnim i međunarodnim razmjerima usmjeren je prema:

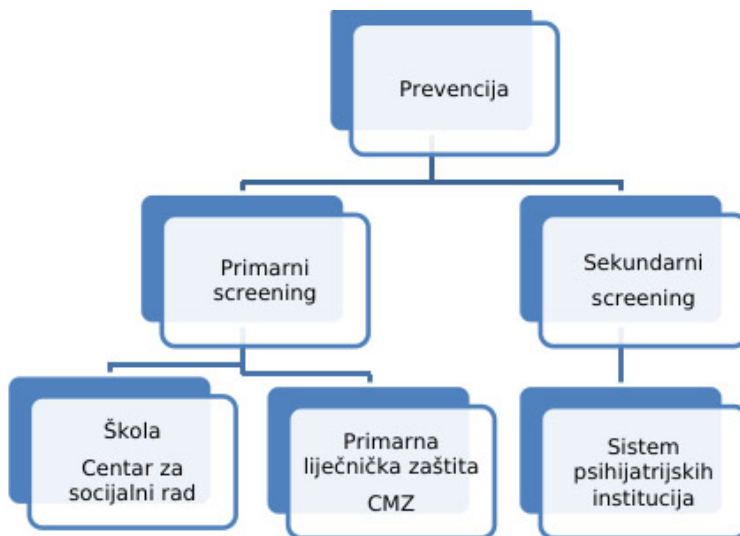
1. uvođenju potrebnog pravnog i pravosudnog okvira;
2. stvaranju planova za izravnu borbu protiv nepoželjnih simptoma ili za uklanjanje njihovih uzroka;
3. poticanju i, ako je potrebno, provođenju obrazovnih kampanja;
4. skretanju pažnje na opciju prevencije u sektorima s drukčijim ključnim ciljevima: državni-javni sektor;
5. subvencionisanju onih regionalnih, nacionalnih i međunarodnih instituta koji su u stanju pružati stručno i naučno tumačenje prevencije;
6. pokretanju epidemioloških istraživanja i uočavanju novih trendova i promjena.

Kako bi mogli razvijati programe prevencije, od učesnika u prevenciji se očekuje da posjeduju sveobuhvatno poznavanje svojega područja. Diferencijacija funkcija, kakva postoji u službama koje se bave pružanjem zaštite, u mnogo je manjoj mjeri razvijena u području prevencije. To znači da se baš od svakog učesnika u prevenciji očekuje da ima određena znanja o:

- raspoloživim društvenim pozadinama i novim dostignućima u tom području;
- različitim ciljanim grupama i na njih primjenjivim zasebnim ciljevima i radnim metodama;
- finansiranju i organizaciji proizvoda;
- resursima neophodnima za uspješno dovršenje projekta od njegova razvoja do faze evaluacije.

Preventivne aktivnosti usmjerene su prema ciljanim grupama svojevolumeno opisanim pomoću analize rizika. Osim pomoću analize rizika, ciljane grupe moguće je opisati i u odnosu prema organizacijskoj lokaciji pripadnika grupe u rizicima, ili prema drugim kategorizacijskim pojmovima: dobi, spolu, etničkoj pripadnosti, zanimanju, socio-ekonomskim okolnostima ili geografskim odrednicama. Kada se odlučuje o prevencijskoj politici, ovakvi se kriteriji često uvrštavaju kod odabira prioriteta. Prioritet se može dati ljudima iz depriviranih područja, onima koji imaju male šanse za uspjeh u društvu, čak i ako se može predvidjeti da će program prevencije imati manje učinka na njih nego što bi bio slučaj da je usmjeren prema nekoj prosperitetnijoj skupini. U programima Svjetske zdravstvene organizacije za "zdrave gradove" predlaže se pristup rada u zajednici. Njegov je cilj povećati djelotvornost prevencije, čime se svi

oblici preventivnih inicijativa združuju u jednu stavku. Informacije o alkoholu i drogama bile bi uspješnije (zapravo se isto može reći i za programe koji promiču zdravu prehranu) kada bi bile ugrađene u program podsticanja općeg poboljšanja zdravlja i životnih uslova geografski određene ciljane grupe. Odmah postaje jasno da prevencija jeste, a tako i treba biti, rezultat kombinovanog djelovanja različitih aktera kroz transdisciplinarni pristup. Prevencija se odvija kroz primarni i sekundarni skrining.

Slika 2: Primarni i sekundarni preventivni skrining

Kada govorimo o prevenciji poremećaja u ponašanju, važno je znati da poremećaji u ponašanju obuhvataju različite oblike ponašanja koji su na razne načine klasifikovani. Ovdje ćemo navesti klasifikaciju autora Myschkera (Myschker, 2005; prema Hillenbrand, 2006):

1. Eksternalizirani poremećaji: agresivnost, hiperaktivnost, poremećaj pažnje, impulsivnost;
2. Internalizovani poremećaji: strah, osjećaj manje vrijednosti, tuga, nedostatak interesovanja, poremećaj spavanja, somatski poremećaji;
3. Društveno nezrela ponašanja: poremećaj koncentracije, ponašanje neprilagođeno uzrastu, iscrpljenost, smanjen uspjeh, slabost;
4. Delinkventno ponašanje: nasilno ponašanje, iziritiranost, nedostatak odgovornosti, uzbuđenost, isfrustriranost, poremećaj odnosa, nizak prag tolerancije.

VAŽNOST PLANIRANJA I PROGRAMIRANJA PREVENTIVNIH AKTIVNOSTI

Problem s preventivnim aktivnostima je što se one često provode ad hoc. Uglavnom kod stručnjaka postoji dobra volja za djelovanjem, kapaciteti za djelovanje prilično često postoje i, manje-više, jasna ideja o tome što bi trebalo, a što ne činiti, ali ne postoji sistematičnost u pristupima. I dok je još ponekad jasno kojim se pojedinačnim ciljevima u radu teži, a ovi su ciljevi povezani sa sasvim konkretnim i uglavnom izdvojenim (povremenim, jednokratnim) aktivnostima, bez jasne percepcije o tome gdje, kada i na koji način želimo biti u budućnosti, ne može se postići dalekosežnost učinaka. Dodatna je teškoća kod preventivnih aktivnosti u tome što se one vrlo teško mogu vrednovati, pogotovo objektivno. Stoga, ako ne postoji strategija djelovanja koja će uključiti činitelje, opis njihovih zadataka, ciljeve kojima se teži, vremenski rok izvršenja i evaluativne mehanizme za mjerenje učinaka, rad na prevenciji može se lako pretvoriti u (često) besciljno lutanje u ovome području. Pri tome se znatno troše unutrašnji i vanjski resursi i gubi se vrijeme u aktivnostima koje niti su planirane, a niti su, tako neplanirane, uopće mjerljive u svojim učincima. Planiranje i programiranje preventivnih intervencija je strategija jedinstvenog djelovanja različitih činitelja u različitim aktivnostima i okolnostima na različitim ciljevima, ali sa zajedničkom vizijom i misijom koje ujedinjavaju različite činitelje, aktivnosti i ciljeve u jedinstveni mehanizam s preventivnim učincima. Stoga je planiranje i programiranje djelovanja preduslov uspjeha u preventivnim aktivnostima. Strateški okvir djelovanja na prevenciji poremećaja u ponašanju trebao bi biti osmišljen na nacionalnim i kantonalnim nivoima. Na njega se nastavljaju operativni dokumenti koji su neposredno izvedivi.

ULOGA ŠKOLE U PREVENCIJI NEPOŽELJNIH OBLIKA PONAŠANJA

Radi sprečavanja svih vrsta nepoželjnih oblika ponašanja, škola je dužna da primjenjuje mjere čiji su ciljevi:

- Podizanje i njegovanje klime prihvatanja, tolerancije i uvažavanja različitosti;
- Uključivanje svih interesnih grupa (djeca, zaposleni u školi, roditelji, lokalna zajednica) u donošenje i razvijanje programa i plana prevencije;
- Podizanje nivoa svijesti za prepoznavanje problema s kojima se djeca bore;

- Definisanje postupaka za zaštitu i reagovanja u situacijama kada djeci trebaju dodatne intervencije univerzalne prevencije;
- Informisanje svih interesnih grupa o hodogramu;
- Unapređivanje kompetencija svih interesnih grupa za uočavanje i rješavanje problema u školi.

Jones et al. (2008) i Wang M. et al., (2020) istakli su da i nastavnikova praksa uspješnog podučavanja i prenošenja znanja u razredu i odnosi učitelja/nastavnika i učenika pridonose kvaliteti nastavne i emocionalne klime u razredu, što zauzvrat utiče na rezultate koje djeca ostvaruju kao i privrženost za školu. Klimu razreda možemo promatrati kroz nekoliko dimenzija: podrška u učenju, socioemocionalna podrška, organizacija razreda i upravljanje, gdje sve zajedno predstavljaju interaktivnu dinamiku i razvojne procese koji se razlikuju od učionice do učionice. Oslanjajući se na višedimenzionalnu definiciju klime u učionici, možemo iskoristiti imperativne karakteristike klime u učionici kako bismo olakšali značajne razvojne promjene za djecu (*Pianta & Hamre, 2009; Wang, 2012, prema Wang M i sar., 2020*). Iako su neki istraživači naglasili ulogu sigurnosti, fizičkog rasporeda i sastava učionice (npr. veličina razreda, iskustvo nastavnika, resursi, prostor) u svojim mjerenjima kvalitete klime u učionici pojedini autori, kao što su Danielson, 2011., Leff et al., 2011., Thapa et al. 2013. prema Wang M et al., 2020, u svojim istraživanjima umjesto toga usredotočili su se na interaktivnu dinamiku (npr. kvalitetu nastave i kvalitetu interakcija učitelj-učenik), i kao istraživači su predložili da su intervencije za poboljšanje proksimalnih procesa u učionici isplativiji, i kao sredstvo efektivniji za poticanje pozitivnih ishoda mladih (*Kane i Staiger, 2012; Thapa et al., 2013 prema Wang M et al., 2020*).

Cilj školskih preventivnih programa je, korištenjem posebno razrađene metodologije tokom odgojno-obrazovnog procesa, odgojiti jaku, odgovornu i otpornu djecu, koja će se znati zauzeti za sebe, vodeći brigu o zdravlju i okruženju u kojem odrastaju (*Bouillet i sur., 2018*). To podrazumijeva osposobiti ih da se tokom odrastanja (*naročito u adolescenciji*) uspješno odupiru pritiscima društva, ali i vlastitoj znatiželji (*Sakoman, 2009*).

Škola je obavezna tokom školske godine, putem stručne službe i direktora, organizovati radionice za učenike i seminare za roditelje i nastavnike kroz univerzalne preventivne intervencije kao što su informisanje i edukacija.

Škola je dužna da svake godine, u cilju mjera prevencije, izradi školski akcioni plan kao sastavni dio Godišnjeg programa rada škole.

Ukoliko je kod djeteta/učenika prisutan problem, i intervencije univerzalne prevencije nisu dovoljne, kroz grupni stručni rad s djecom važno je raditi na tehnikama koje su usmjerene na mijenjanje iskivljenih misli djeteta vezanih uz socijalne situacije koje su za dijete frustrirajuće ili provokativne. Ključne su:

1. *Psihoedukacija*- koja podrazumijeva podučavanje roditelja i djeteta o djetetovom poremećaju, problemu koji mu na neki način predstavlja teškoću u obavljanju svakodnevnih aktivnosti, a sam/a ga ne može solvirati. Metode koje se izdvajaju su kognitivno bihevioralni model ljutnje, agresivno ponašanje, nedostatak pažnje, hiperaktivnost/impulsivnost. Potrebno je djetetu i roditeljima pružiti osnovne informacije, kako bi neke od djetetovih problema počeli pripisivati poremećaju i na taj način smanjili (samo)kritičnost i krivnju. Na primjer, ako se dijete s hiperkinetskim poremećajem trudi izvršavati školske obaveze, važno je za početak nagrađivati njegov trud, bez obzira što često ne dovrši do kraja zadatak, jer je teškoća u dovršavanju zadataka simptom hiperkinetskog poremećaja (*Velki i Cimer, 2011*).

2. *Identifikacija i evaluacija negativnih automatskih misli*- uz tehnike identifikacije i procjene intenziteta osjećaja kojima djeca povezuju triger situaciju s afektivnim odgovorom, uči ih se i da prepoznaju i svoje negativne automatske misli u tim situacijama. Na taj način djeca još bolje utvrđuju povezanost između misli, osjećaja i ponašanja. Propitkivanjem tačnosti negativnih automatskih misli, dijete se potiče na zamjenu alternativnim, realnijim i funkcionalnijim mislima.

3. *Verbalne samoinstrukcije (samogovor)* - unutrašnji samogovor je mehanizam samoregulacije koji djeca normalno razvijaju u dobi od 6 do 7 godina. Djeca koja pokazuju deficit unutrašnjeg samogovora, radi se na sticanju ovog mehanizma, na način da dijete u početku izvodi neki zadatak uz verbalno vođenje od strane stručnog lica, kasnije dijete samo glasno govori upute, potom tiho izgovara upute, i na kraju dijete obavlja zadatak vodeći ponašanje unutrašnjim govorom. Uvježbavanjem se djecu uči da prepoznaju misli koje pojačavaju i umanjuju ljutnju, hiperaktivnost, nedostatak koncentracije, te da shvate uticaj samogovora na emocije i ponašanje (*Lebedina Manzoni, 2007*).

4. *Samoumirujuće rečenice* su samoizjave koje djeci koriste u smanjenju neugodnih emocija poput ljutnje. Djecu se potiče da sama smisle svoje izjave koje im pomažu. Korisne su i pozitivne samoizjave koje mogu biti verbalne samopohvale kod ostvarivanja poželjnih obrazaca ponašanja.

5. *Tehnike rješavanja problema u socijalnim situacijama i trening socijalnih vještina* - uvježbavanje tehnike rješavanja problema u socijalnim odnosima može se provoditi kroz igre uloga. Međutim, postoje i strukturirani programi za trening socijalnih vještina i rješavanje problema u socijalnim odnosima. Pomoću razgovora djecu se potiče da smisle što više različitih mogućnosti za reagovanje u određenoj situaciji, te da razmisle o mogućim posljedicama svakog od tih postupaka.

6. *Trening asertivnosti* uči djecu izraziti svoje viđenje situacije i zauzeti se za sebe, na način da se poštuje druga osoba. Stručnjak s djetetom koristi igru uloga u određenoj situaciji. Kod mlađe djece obično prvo stručno lice glumi dijete i kao model prikazuje asertivno ponašanje, a nakon toga zamijene uloge, te dijete vježba novo ponašanje (*Delić, 2001*).

Bitno je napomenuti da je poremećaje ponašanja teško tretirati (*Bailey, 1996; 2001; Frick, 2001*). Faktori koji zauzimaju centralno mjesto u djelotvornoj prevenciji, tretmanu poremećaja ponašanja su dob u kojoj su intervencije uvedene i klinički tok i ozbiljnost poremećaja (*Moretti et al., 1997*). Djeca i mladi kako odrastaju sve više postaju izloženi uticajima vršnjaka i škole, te oni postaju bitni za razvoj ponašajnih problema. Školsko okruženje je opisano kao jedan od najuticajnijih socijalizacijskih domena u životu adolescenata (*Catalano et al., 2004*). Istraživanja su pokazala da iskustva u školi i prilagodba školi može vršiti i pozitivne i negativne uticaje na razvoj. Izučavajući međusobnu povezanost, privrženost i angažovanost adolescenata u školi, *Libbey (2004)* izdvaja tri nivoa uspješne školske prilagodbe – individualni nivo povezanosti sa školom, prijatelje koji su povezani sa školom (povezanost s vršnjacima koji su vezani za školu), i izbjegavanje negativnih ponašanja u školi (npr., varanje, preskakanje odlaska u školu i sl.). *Catalano et al., (2004)* kroz socijalno razvojni model ističu važnost privrženosti školskim prijateljima, s kojima se adolescenti druže i ukazuju na to da veza s vršnjacima koji imaju prosocijalne stavove, uključujući i pozitivne stavove prema školi, podržava prosocijalno ponašanje samih adolescenata. Veliki broj agresivne djece u razredu povećavaju rizik za nastanak i razvoj poremećaja u ponašanju same djece. S obzirom na to da lak pristup školama osigurava dosljedne rezultate povezanosti između školskih faktora i problematičnog ponašanja (*Catalano, Hawkins 1996*), programe prevencije koji su bazirani na to da pokušaju zadržati djecu i mlade u školi i povećati im akademski uspjeh su vidjeli kao sredstvo prevencije preko djetinjstva do adolescencije (*Gottfredson, Wilson, 2003; Gottfredson et al., 2002*,

Selimović i sar, 2017, Song F, 2022., Padini, 2016.). Osjećaj pripadnosti školi i školski uspjeh pokazali su se značajnim negativnim prediktorima agresivnoga i rizičnoga spolnog ponašanja (*Livazović, Ručević, 2012; Lonczak et al., 2002*). Naime, prema nekim autorima (*Hirschi, 1969*), mladi koji uspostave pozitivne socijalne odnose sa školom, za razliku od onih kojima to ne uspije, češće manifestiraju prosocijalna ponašanja (npr. pomaganje drugim učenicima) te uspijevaju ostvariti svoj akademski potencijal. Nakon roditelja, u razvoju poremećaja u ponašanju i manifestaciji eksternalizovanih ponašanja ključnu ulogu imaju vršnjaci (*Fass, Tubman, 2002*). Grupe se vršnjaka smatraju glavnim socijalizacijskim faktorima koji sve više djeluju u adolescenciji, pa je stoga u istraživanjima ponašanja učenika u školi nužno uključiti i mjere koje se odnose na privrženost vršnjacima. Iako neka istraživanja sugeriraju da je u adolescenciji relativna važnost privrženosti vršnjacima u prilagodbi mladih veća od privrženosti roditeljima, važno je naglasiti da roditelji adolescenata zadržavaju znatan uticaj na razvoj socijalnih odnosa svoje djece izvan porodice (*Laible, Carlo, Raffaelli, 2000, Kuralić-Čišić, 2014*).

Uticaj vršnjaka koji se devijantno ponašaju je prema nekim autorima (*Werner, Silbereisen, 2003*) identifikovan eventualno kao najjači i najdirektniji faktor rizika za poremećeno ponašanje adolescenata. Tokom adolescencije vrnjački odnosi dovedeni su do maksimuma, a maloljetni kriminal često se dešava u grupi vršnjaka (*Brendgen, Vitaro, Bukowski, 2000*). Vršnjaci koji ispoljavaju eksternalizovana ponašanja mogu povećati antisocijalno ponašanje među svojim drugovima preko modeliranja, ili izravno jačajući poremećaje ponašanja kroz pohvale ili druge antisocijalne razgovore (*Anderson, Bushman, 2002; Dishion et al., 1996*). Sve to određuje vrstu i trajanje intervencija, a koje će intervencije biti na snazi, zavisi od različitih razvojnih nivoa i različite vrste poremećaja ponašanja. Postoji više vrsta tretmana poremećaja ponašanja: individualni programi, intervencije usmjerene na porodicu i roditelje, intervencije u školi, farmakološki tretman i sl. (*Liabo, Richardson, 2007*).

Cilj je posvetiti pažnju mentalnom zdravlju djece/adolescenata, proučiti psihološke karakteristike grupa maloljetnih delinkvenata, implementirati model prihvatljiv za prevenciju i tretman na osnovu njihovih psiholoških karakteristika, zatim, predložiti strategije intervencije o zdravom ponašanju i, konačno, pomoći adolescentima, koji su u riziku da postanu maloljetni delinkventi, da poboljšaju svoje mentalno zdravlje, kako bi se postigla svrha prevencije maloljetničke delinkvencije (*Song, F. i sar., 2022, Delcea i sar. 2019*).

Proveli smo tri bloka radionica, od čega je svaki blok sadržavao po 10 radionica sa određenim tematskim jedinicama. Ukupan broj djece obuhvaćene radionicama bio je 60. Svaki blok rezultirao je jednim kreativnim uratkom kao što su video, predstava ili izložba. Prije početka implementacije radionica, provedena je edukacija s učiteljicama i detaljno su upoznati direktori škola s planom rada i aktivnostima. Izložbe i predstave su organizovane u prostorijama Doma kulture u Lukavcu.

Blokovi radionica koje smo realizovali u školama su:

1. Vrijednosti
2. Komunikacija i timski rad
3. Socijalno emocionalni razvoj

Nazivi radionica u okviru prvog bloka pod nazivom „Vrijednosti“ su:

1. Da, to sam ja
2. Kreativnost
3. Izgradnja mira unutar grupe
4. Suočavanje s vlastitim slabostima
5. Promjene
6. Podsticanje saradnje
7. Podučavanje toleranciji različitosti
8. Samokontrola
9. Pregovaranje
10. Zahvalnost

Kroz univerzalno djelovanje na djecu i mlade radimo na razvoju socijalnih vještina. Cartledge i Milburn (1995) nude inventar socijalnih vještina čije poznavanje i korištenje u svakodnevnom životu „doprinosi“ pozitivnom, prosocijalnom ponašanju.

Osnovne socijalne vještine su: slušanje, započinjanje razgovora, održavanje razgovora, postavljanje pitanja, završavanje razgovora, samopredstavljanje, predstavljanje drugih osoba, zahvaljivanje, davanje komplimenata.

Složenije osnovne socijalne vještine su: traženje pomoći, traženje informacija,

davanje uputa, slijeđenje uputa, uvjeravanje drugih, izvinjavanje za pogrešku. Vještine nošenja s osjećanjima: prepoznavanje svojih osjećanja, iskazivanje vlastitih emocija, razumijevanje osjećanja drugih ljudi, nošenje s ljutnjom druge osobe, nošenje s odbijanjem od strane druge osobe, iskazivanje naklonosti, nošenje s vlastitom neugodom, nošenje s vlastitim strahovima, samopriznanje.

Vještine koje zamjenjuju agresiju: traženje dopuštenja i dozvole, pregovaranje, samokontrola, nošenje s vlastitom nemotivisanošću, nošenje s vlastitom ljutnjom, zauzimanje za vlastita prava i potrebe, izbjegavanje sukoba.

Vještine nošenja s teškoćama: iznošenje prigovora, odgovaranje na prigovore, nošenje s neuspjehom, zauzimanje za drugu osobu, odgovaranje na uvjeravanja, nošenje s dvostrukim porukama, nošenje s optužbama, pripremanje za teški razgovor, nošenje s pritiskom grupe.

Vještine planiranja: odlučivanje o poduzimanju akcije, odlučivanje o problemu, postavljanje cilja, razmatranje vlastitih sposobnosti, prikupljanje informacija, usklađivanje problema po prioritetima, donošenje odluke o svojoj ulozi, donošenje odluke o drugima, planiranje aktivnosti za sebe, planiranje aktivnosti za druge.

Prosocijalno ponašanje važna je komponenta socijalne kompetentnosti. Definiše se kao sposobnost korištenja okolinskih i ličnih izvora za postizanje dobrog razvojnog rezultata (*Waters, Sroufe prema Oost, 1992*). Prema takvom shvatanju, osoba je percipirana kao socijalno kompetentna onda kada realizuje socijalno vrijedne ciljeve. Među najvažnijim su postizanje zdravlja, akademska i stručna postignuća, izostanak delinkvencije i sl. (*Kranželić, 1998*).

Posjedovanje socijalnih kompetencija i socijalnih vještina ogleđa se lakom snalaženju u društvenim susretima, dok je nepostojanje vidljivo kroz nepostojanje sposobnosti ili motivacije za pozitivnu interakciju s vršnjacima i odraslima. Socijalno oštećenje može se prikazati na različite načine. Djeca s poremećajima u ponašanju bore se s regulacijom emocija, internalizacijom pravila, sporo razvijaju empatiju i savjest i često im nedostaju adaptivne vještine rješavanja problema. Na primjer, djeca mogu komunicirati s drugima na agresivan i ometajući način, a pretjerano socijalno oštećenje povećava vjerovatnost odbacivanja i nesklonosti vršnjacima. Stoga se čini da socijalno

oštećenje ima kratkoročne i dugoročne povratne efekte koji obuhvataju lošu socijalnu prilagodbu i prilagodbu ponašanja. Nedostaci socijalne kompetencije stoga često ograničavaju mogućnosti budućih interakcija i ograničavaju daljnji razvoj vještina (*Hansen, Giacoletti, Nangle 1995*).

Upravo smo kroz blokove radionica radili na razvoju svih prethodno navedenih socijalnih vještina, u cilju osnaživanja djece i mladih.

Blok 1: Vrijednosti

Ciljeve koje smo željeli postići u okviru prvog bloka su:

- ✓ razvijati smisao za humor,
- ✓ razumjeti u kojim je sve školskim situacijama poželjna kreativnost i čemu ona koristi,
- ✓ vježbati iznalaženje više neobičnih ideja,
- ✓ upoznati različite načine kreativnog „korištenja sebe“, (preko riječi, crteža, mimike, pokreta tijela),
- ✓ razvijati divergentno mišljenje,
- ✓ razvijati vještinu slobodnog izražavanja ideja,
- ✓ razvijati kontrolu tijela, osjećanja i pažnju,
- ✓ praviti izbore i predviđati posljedice izbora,
- ✓ razviti vještinu pažljivog slušanja,
- ✓ ovladavati kontrolom tijela i pokreta,

1. RADIONICA: Da, to sam ja

Ključni pojmovi: identitet, uloge, ja, samopoštovanje, slika o sebi

Dobrobiti koje djeca dobivaju kroz ovu radionicu su:

- učenici će moći povećati samosvijest
- osvijestiti različite „stupove“ identiteta
- upoznati i prihvatiti te razlikovati nepromjenjive i promjenjive odrednice identiteta
- jačati svoje samopoštovanje
- kreativno se izražavati
- jačati grupnu dinamiku i povezanost.

Potrebni materijali: radni list *To sam ja*, olovke, bojice

Tok aktivnosti:

Na početku dajte učenicima sljedeću uputu:

Razmislite o sebi i zapišite na komad papira kako biste se opisali u 10 riječi.

Nakon nekoliko minuta pitajte ih: Što vam je prvo palo na pamet?

Zapišite neke od odgovora učenika pa ih zajedno grupišite. Jesu li govorili o izgledu, osobinama, porijeklu...?

Zatim nastavite: Danas ćemo istražiti pojam identiteta i malo se bolje upoznati s tim kako je izgrađen vaš identitet i od čega se sastoji. Vidjet ćemo je li on stalan ili promjenjiv, i koliko ste na njega mogli uticati. Vaš će vam osjećaj identiteta biti od velike važnosti u životu i uticat će na to kako se osjećate u vezi sebe i svojih osobina, kao i na to koliko sebe poštujete i prihvatate.

Uzmite radni list *To sam ja* i upišite ono što smatrate najvažnijim za svoj identitet – veće stvari, važnije, pa i one male.

Usredotočite se na ono što vam je trenutno važno kod vas samih.

Nakon što su to napravili, povedite grupnu diskusiju i provjerite koje su sve odrednice, osobine i uloge koristili.

PITANJA ZA DISKUSIJU:

- Što ste sve koristili kao odrednice svog identiteta (nazivamo ih i „stupovima“)?
- Jeste li se kad susreli s nekom vrstom stereotipa ili diskriminacije zbog nekog od dijelova svog identiteta? Kojih?
- Šta mislite o onima koji se ružno ponašaju prema nekom zbog neke njegove ili njezine osobine?
- Koji su vam najdraži dijelovi vašeg identiteta?
- Koje dijelove identiteta uzimate zdravo za gotovo i o njima ne razmišljate?

Kad pokažete učenicima listu svega onoga što čini identitet (lista *Što sve čini identitet?* na sljedećoj je stranici), upitajte ih nedostaje li prema njihovom mišljenju nešto na listi. Budite spremni na to da vas učenici iznenade!

1. Dob; Spol; Ime i prezime; Izgled: fizičke osobine (visina, težina, boja kose...), odijevanje i stil, frizura; Porijeklo: porodica iz koje potičete, nacionalnost, narodnost, vjera, jezik.
2. Škola u koju idete; Ono čime se bavite; Kvart u kojem živite
Finansijsko stanje; Prijatelji, dečko/cura; partnerski odnos; Zdravlje i kondicija.
3. Osobine ličnosti; Ponašanje i odluke; Hobiji, interesi, životni stil; Vrijednosti i ciljevi (ono što vam je zaista važno i čemu stremite); Trenutak u historiji i mjesto u kojem živimo.

Poruka: „Najveće postignuće je da budete ono što jeste.“

2. RADIONICA: Kreativnost

Tema: Predstavljanje kroz crtež

Cilj: upoznavanje drugih i sebe, podsticanje razmišljanja o sebi, razvoj saradnje, likovno izražavanje, vizuelna percepcija.

Metod: diskusija, pisanje, likovno izražavanje, izložba, rad u paru, igra

Trajanje: 45 minuta

Materijal: hamer sa pravilima, hamer, flip chart, markeri, papir A4 formata, radni listići: „Dovrši misao o sebi” i „Zadati crteži”, papir za crtanje, flomasteri, bojice, fascikle, evaluacioni listovi, pribor za pisanje.

Uvodna aktivnost: voditeljica podstiče učesnike na razgovor u krugu o:

- onome šta se danas događalo u školi, šta su djeca učila, koji su domaći zadaci i sl.
- uspjesima i neuspjesima u školi, pravilima ponašanja

Dovrši misao o sebi - djeca imaju zadatak da na praznim karticama započnu rečenice na način na koji oni to žele, sa ciljem da saznaju nešto novo o članovima svoje grupe. Svako dobija po jednu karticu, a ko brzo završi dobija gratis - još jednu/dvije kartice. Kada djeca završe sa ispisivanjem nedovršenih rečenica, započinje se jedan krug igre. Svako izvlači karticu, čita i dopunjava rečenicu koju je izvukao. Kartice se mogu dopisivati za drugi krug igre. Kad istekne dogovoreno vrijeme, svako predstavlja šta je saznao o članovima grupe.

Glavna aktivnost *Zadati crteži*: učesnici sjede u parovima, leđima okrenuti jedni drugima. Jedan partner dobije neki jednostavan crtež (voditeljica unaprijed pripremi nekoliko crteža), a drugi dobija prazan list papira i flomaster. Partner sa crtežom ima zadatak da opisuje detaljno šta vidi na crtežu, tako da onaj koji crta to može što vjernije reprodukovati na papiru. Po isteku dogovorenog vremena, u velikoj grupi se prezentuju crteži.

Razgovor o aktivnosti: Da li im se igra dopala? Šta je bilo teško? Šta su zaključili kroz ovu aktivnost?

Završna aktivnost: *Ovo sam ja* - djeca imaju zadatak da korištenjem likovnog izraza predstave sebe, onako kako vide sebe ili nešto što je za njih karakteristično.

Svako od učenika predstavlja svoj rad na sljedeći način:

- opiši svoju sliku; kako si zadovoljan svojom slikom?
- ako si zadovoljan, čime si zadovoljan?
- ako nisi zadovoljan, čime nisi zadovoljan i kako se to može promijeniti?
- šta ti se na njoj najviše dopada?

Na kraju se pravi izložba, koja uključuje i kartice „Dovrši misao o sebi“.

Evaluacija: svako saopštava svoj doživljaj radionice, podjela fascikli i evaluacija.

Poruka: „Da bismo stvorili nešto posebno, trebamo se stalno razvijati i raditi na sebi.“

3. RADIONICA: Izgradnja mira unutar grupe

AKTIVNOST: DJEČACI NE PLAČU, A DJEVOJČICE SU PAMETNIJE

Cilj radionice: Oslobođanje predrasuda, jaćenje grupne dinamike i povezanosti.

Trajanje: 45 minuta

Tok aktivnosti: učesnici sjede u krugu. Voditelj pita učesnike da podijele šta za njih znači riječ diskriminacija. Da li su ikad čuli za nju? U kakvom kontekstu? Nakon prikupljanja različitih ideja od članove grupe, voditelj predstavlja član 2. Konvencije o dječijim pravima: Sloboda od diskriminacije. Voditelj zatim poziva članove grupe da ustanu i da pogledaju oko sebe. Tada objašnjava da je grupa podijeljena u četiri zone. Svaki zid predstavlja jednu od zona. Svaki zid je označen odšampanim ili rukom ispisanim oznakama: Slažem se / Ne slažem se / Ne znam / Još razmišljam. Kada voditelj pročita neku izjavu (pogledati dolje), svako dijete bi trebalo zauzeti mjesto u jednoj od zona, ovisno da li se slažu, ne slažu, nemaju mišljenje ili im je potrebno više vremena da razmisle o toj izjavi. Nakon što sva djeca zauzmu svoje pozicije, voditelj ih ohrabruje da diskutuju kako i zašto su odabrali te zone. Ovaj proces se ponavlja za svih 10 izjava. Primjeri izjava: 1. Dječaci ne plaču. 2. Djevojčice su pametnije od dječaka. 3. Medvjedići su igračke samo za djevojčice. 4. Dječaci ne nose suknje. 5. Djevojčica ne može biti šef. 6. Samo dječaci mogu igrati fudbal. 7. Djevojčice su slabe, a dječaci su jaki. 8. Djevojčice pomažu svojim majkama. Dječaci pomažu svojim očevima. 9. Kada se desi nešto loše, uvijek prvo optuže dječake. 10. Dječaci mogu da kažu bezobrazne riječi, ali djevojčice ne mogu. Nakon aktivnosti: Voditelj pita djecu koje su sličnosti među ovim izjavama i da li znaju za još neke slične izjave. Da li postoje različita pravila i očekivanja od dječaka i djevojčica kod kuće, u školi, među prijateljima? Da li ovo ima smisla? Zar nije i ovo diskriminacija?

Poruka: „Sva djeca imaju jednaka prava.“

4. RADIONICA: Suočavanje s vlastitim slabostima kroz izgradnju životnih vještina

Cilj radionice: Kako prepoznati i izbjeći opasnost; kako reći „ne” u problematičnoj situaciji, sticanje i razvoj vještina rješavanja problema.

Metod: asocijacije, izlaganje, prezentacija, diskusija, pisano izražavanje, rad u malim grupama, prezentovanje.

Trajanje: 45 minuta

Materijal: hamer sa pravilima, flip chart, ppt prezentacija „Problematične priče” i prilog „Majina, Lukina i Ivina priča”; papir A4, flomasteri, fascikle, evaluacioni listovi, pribor za pisanje

Uvodna aktivnost: Pozdrav i dobrodošlica

Voditeljica pokreće razgovor:

-svaki učesnik treba da kaže jednu dobru stvar koju je uradio i jednu svoju grešku

- grupa se podstiče da smisli način za pohvalu dobre stvari i iznošenje ideja za popravljavanje greške.

Asocijacije o vještinama: Zadatak je da učesnici kažu što više asocijacija o vještinama.

Svako predstavlja i objašnjava svoje asocijacije. Voditeljica podstiče učesnike pitanjima:

- šta su vještine?
- šta su životne vještine?
- koje sve životne vještine treba da posjedujemo, navođenje primjera.

Voditeljica navodi vještine o kojima će učiti i koje će se sticati na radionicama:

-interpersonalne vještine i vještine komunikacije (verbalna/neverbalna komunikacija, aktivno slušanje, izražavanje osjećanja; davanje i prihvatanje povratne informacije)

-vještine pregovaranja/odbijanja (pregovaranje i upravljanje konfliktom, samouvjereno ponašanje, vještine odbijanja)

- empatija (sposobnost slušanja i razumijevanja potreba i situacija drugih ljudi, kao i sposobnost izražavanja sopstvenog razumijevanja)
- saradnja i timski rad (izražavanje poštovanja za doprinos drugih ljudi, procjena sopstvenih sposobnosti i doprinosa radu tima, grupe)
- vještine zagovaranja (vještine uvjeravanja i ubjeđivanja, povezivanja i motivisanja drugih)
- vještine donošenja odluka (rješavanja problema, vještine kritičkog mišljenja, vještine samokontrole, samouvjerenost)
- vještina izgradnje samopouzdanja, samosvjesnosti (vještine poznavanja sopstvene ličnosti – slabosti i jake strane, vrline, uključujući znanje o pravima, uticajima, vrijednostima, stavovima) vještine samoprocjenjivanja i ocjenjivanja, samokontrole
- vještine za upravljanje sopstvenim osjećanjima (upravljanje ljutnjom, suočavanje s bolom i nervozama, vještine prevazilaženja bola, drugih neprijatnih osjećanja)
- vještine za upravljanje stresom (upravljanje vremenom, pozitivno razmišljanje, tehnike relaksacije)
- vještine postavljanja ostvarljivih ciljeva
- efikasno učenje (koncipiranje gradiva: koncept mape, izlistavanje, kako poboljšati pamćenje za učenje; navike učenja, kultura govora, umijeće izražavanja)
- učenje novih riječi (kako napisati dobar sastav)
- organizacija vremena - odnosi sa vršnjacima...

Glavna aktivnost: *Problematične priče* - Djeci se putem prezentacije prezentuje nekoliko priča (Majina, Lukina, Ivina priča).

„Majina priča” - Majina ulica nije jako dugačka, ali je vrlo zanimljiva. Na početku ulice je pekara, u sredini stanuje Majina prijateljica Petra, a na kraju je poslastičarnica. Maja je već velika, ima sedam godina i ide u drugi razred osnovne škole. Zato je mama ponekad samu pošalje u pekaru po hljeb. Maja je tada jako ponosna. Jednog dana dok se igrala ispred zgrade, pokraj nje se zaustavio automobil i jedan gospodin je pitao Maju zna li gdje je pekara. Maja

je bila sretna što može da mu pomogne. Gospodin je pozvao Maju da sjedne pored njega u automobil i pokaže mu gdje je pekara.

„Lukina priča” - Luka je ove godine krenuo u školu. Upoznao je mnogo novih prijatelja, ali se još uvijek najradije druži s Markom, prijateljem iz vrtića. Svaki dan poslije škole Luka odlazi s bakom u obližnji park i igra se s Markom. U parku je i košarkaško igralište. Luka i Marko bi voljeli da igraju košarku, ali su tamo uvijek veliki dječaci iz naselja. Njih dvojica s livade čeznutljivo gledaju igru velikih dječaka. Jednog poslijepodneva dok su tako stajali i posmatrali velike dječake, jedan od njih im je prišao. Počeli su da razgovaraju o košarci i on im je rekao da ima novu, zanimljivu video igricu. Pozvao je Luku u svoj stan da mu je pokaže.

„Ivina priča” - Iva ima veliko dvorište i rado se igra u njemu. Ima svoju ljuljašku i puno igračaka, no, ponekad joj je ipak dosadno. Voljela bi da ima psa s kojim bi mogla da se igra i šeta. Misli da joj s njim nikada ne bi bilo dosadno. Njena majka kaže da mora još malo da poraste pa će onda moći da brine o psu. Jednom kad se Iva igrala u dvorištu, vidjela je starijeg gospodina, kojeg je i prije viđala, kako šeta sa svojim psom. Bio je to najljepši i najveseliji psić na svijetu. Prolazili su pokraj ograde i psić je zavirio u dvorište. Iva je sva sretna pritrčala i počela da se igra s njim. Gospodin je bio vrlo ljubazan i pozvao je Ivu da zajedno prošetaju psića do obližnje livade.

Nakon svake priče postavlja se pitanje koje se odnosi na problematičnu situaciju u kojoj su se našli likovi iz prezentovanih priča. Analizira se svaka situacija. Grupa se može podijeliti u tri manje, sa zadatkom da svaka grupa analizira jednu priču, nakon čega slijedi izvještavanje u velikoj grupi.

Voditeljica podstiče djecu na razmišljanje i diskusiju:

- šta je glavni lik uradio?
- kako bi oni postupili da su na mjestu djevojčica i dječaka čije su priče prikazane na slajdovima (uživljavanje u uloge, saosjećanje s drugima)?
- šta se sve moglo dogoditi (uviđanje, procjena rizika)?
- šta je ispravno da se u navedenoj situaciji uradi (kritičko mišljenje, rješavanje problema)?
- šta briga o sebi podrazumijeva?

Završna aktivnost: Voditeljica podstiče djecu da ispričaju slične, opasne situacije u kojima su se i sami nekad našli:

- šta je za njih opasna situacija?
- da li su se nekada našli u sličnoj situaciji kao likovi iz priča?
- šta se tada dogodilo?
- kako su izašli iz opasnosti - u kojoj situaciji su uspjeli da kažu „ne“?
- u kojoj situaciji nisu uspjeli da kažu „ne“?
- u kojoj situaciji su bili zbunjeni, nisu znali kako da postupe ili šta bi u navedenoj situaciji bilo ispravno da urade - da li treba biti oprezan i ne razgovarati s nepoznatim osobama (primjeri iz života ili drugih priča)?

Evaluacija: Svako saopštava utiske i osjećanja s današnje radionice. Podjela fascikli i evaluacionih listića. Dogovor o narednom susretu i pozdravljanje.

Poruka: „Razmišljanje i ispravan postupak je put za rješenje problema.“

5. RADIONICA: Promjene

Tema: želje, potrebe, prava

Cilj: pomoć u razumijevanju želja, potreba i prava, podsticanje na prepoznavanje razlika između želja i potreba; prepoznavanje svojih potreba i potreba drugih, uvažavanje sebe i drugih, uvažavanje potreba drugih, razumijevanje različitosti, podsticanje pozitivnog odnosa prema sebi i drugima.

Metod: izlaganje, igra, asocijacije, razgovor, rad u malim grupama

Trajanje: 45 minuta

Materijal: hamer s pravilima, flip chart, markeri, radni listići „Želje, potrebe, prava“, fascikle, evaluacioni listovi, pribor za pisanje

Uvodna aktivnost: Pozdrav i dobrodošlica učesnicima

Voditeljica pokreće razgovor:

- svaki učesnik treba da kaže jednu dobru stvar koju je uradio i jednu svoju grešku;
- grupa se podstiče da smisli način za pohvalu dobre stvari i iznošenje ideja za popravljanje greške.

Hodao bih kilometrima - zadatak je da svako zamisli nešto za šta bi bio spreman da hoda kilometrima da bi to dobio, postigao. Svako treba da kaže svoju želju i zašto baš to želi. Ostali učesnici mogu da se izjasne da li bi i oni tako postupili. Sve želje se zapisuju na hamer. Mogu učestvovati i voditeljice.

Slijedi razgovor o aktivnosti:

- da li im je bilo teško da izaberu želju?
- čija im je želja najinteresantnija?
- da li se neke želje ponavljaju, zbog čega?
- koje potrebe su zadovoljili kada su prešli sedem kilometara i došli do svog cilja?

Glavna aktivnost: Kratko izlaganje:

O željama: ljudi žele različite stvari. Ostvarenje želja može biti korisno za njihov razvoj, može im donijeti zadovoljstvo, ali može biti i opasno za onoga čije su želje i za njegovu okolinu (želja za alkoholom, brzom vožnjom).

O potrebama: potrebe predstavljaju sve ono bez čega ljudi ne mogu da žive i da se razvijaju.

1. Fizičke ili fiziološke potrebe:

- predstavljaju potrebu za preživljavanjem: hrana, voda, odjeća, krov nad glavom, produženje vrste. Kad se zadovolje ove potrebe, ljudi žele da zadovolje i druge psihološke potrebe.

2. Psihološke potrebe:

- za sigurnošću: osjećati se bezbijeđenim i zaštićenim, znati da je porodica sigurno mjesto i da članovi porodice uvijek mogu da računaju jedni na druge;

- za ljubavlju i pripadanjem: voljeti i biti voljen, osjećati pripadanje, bliskost, brigu, družiti se, ostvarivati prijateljstva i saradnju, odnose povjerenja;

- za samopoštovanjem, uvažavanjem, moći: biti nekome i u nečemu važan i značajan, znati nešto više i bolje od drugih, biti uvažen za ono što jesi i što činiš, dobijati podsticaje, priznanja, ohrabrenja;

- Za igrom i zabavom: zabavljati se, igrati, smijati, opuštati, otkrivati, učiti;

- Za slobodom i samostalnošću: slobodno se kretati, imati slobodu i mogućnost izbora, biti samostalan, nezavisan, bez vanjskih pritisaka, sam donositi važne životne odluke i izbore.

Opravima: najosnovnije ljudske potrebe predstavljaju prava koja svima jednako pripadaju, odnosno, prava predstavljaju sve ono što je ljudima potrebno da imaju ili da čine da bi mogli normalno da žive i da se razvijaju.

Ja imam pravo... Niko nema pravo da me...

Učesnici se dijele u dvije grupe i zada im se jedna od nedovršenih rečenica: "Ja imam pravo da..." i "Niko nema pravo da me...", koje kroz grupni rad treba da dopune sa što više asocijacija. Svaka grupa predstavlja i objašnjava svoje asocijacije. Na svaku asocijaciju voditeljice daju svoj komentar i koriste je kao polazište za komentar o ljudskim pravima.

Slijedi razgovor o aktivnosti:

- da li je moguće organizovati život ako se vodi računa samo o svojim željama, potrebama, pravima?

- da li je neophodno da u nekim situacijama odustanemo od svojih želja, potreba, prava?

- da li je moguće organizovati život tako da svi mogu podjednako zadovoljiti svoje želje, potrebe, prava?

- da li ljudi imaju različite potrebe (osnovne potrebe postoje kao univerzalne kategorije)?

Kako zadovoljavamo svoje potrebe?

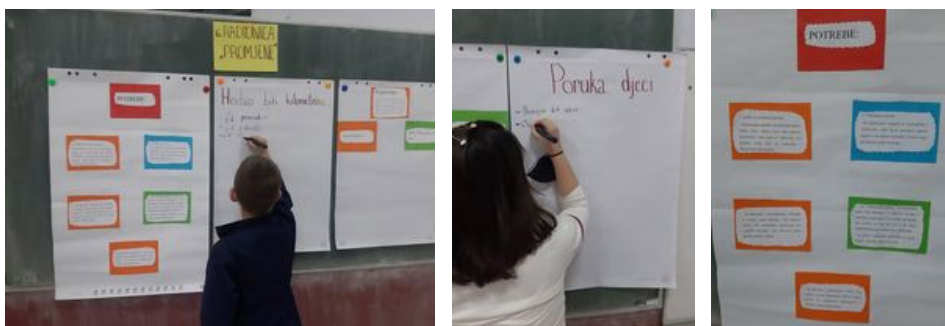
- Voditeljica podstiče diskusiju pitanjima:
 - zašto osoba želi da zadovolji svoje potrebe (da izbjegne bol, stekne ili poveća samopoštovanje, dobije priznanje)?
 - o čemu vodimo računa kada zadovoljavamo svoje potrebe?
 - kako se primjereno zadovoljavaju sopstvene potrebe? (osoba zna i poštuje dogovorena pravila ponašanja; želi da ne povrijedi druge; uvažava svoja i tuđa osjećanja; sposobna je da saosjeća; ima samokontrolu; primjereno koristi riječi)

Voditeljica pomaže učesnicima da povežu potrebe sa ponašanjem (iza svakog ponašanja stoji zadovoljena ili nezadovoljena potreba; npr. u konkretnoj situaciji sam se ponašao tako jer sam htio da zadovoljim svoju potrebu za moći, slobodom i sl). Djeca koja svoje potrebe zadovoljavaju na neprimjeren (neprihvatljiv) način ugrožavaju drugu djecu (vrste zlostavljanja).

Voditeljica zaključuje: Osoba koja na primjerene načine zadovoljava svoje potrebe misli o samom sebi: ja sam sposoban, potreban sam i važan drugima, vidim šta se oko mene dešava i mogu na to da utičem, učim iz svojih iskustava, razumijem sebe i svoja osjećanja, družim se i sarađujem s drugima. Šta možemo uraditi da nam se želje/potrebe/prava ispune?

Voditeljica podstiče diskusiju: Šta bi učesnike učinilo sretnima? Šta mogu da urade da se to i ostvari? Ako neko ustraje u tome da ga ništa ne može usrećiti, grupa mu pomaže da pronađe ideju za sreću.

Završna aktivnost: *Poruka djeci* - grupa, na hameru, piše poruku svoj djeci za sreću. Slijedi završni razgovor u krugu: zajedničko vođenje sveske evidencije; zajedničko ocjenjivanje poštovanja dogovorenih pravila (učesnika i voditeljica); zajedničko ocjenjivanje aktivnosti svakog učesnika i voditeljica; popunjavanje evaluacionih listića; pozdrav i napomena o sljedećem susretu.

Poruka: „Da bismo napravili promjene u svom životu, moramo otkriti naše želje i potrebe i zadovoljiti ih.“

6. RADIONICA: Podsticanje saradnje

Tema: Podsticanje grupnog i timskog rada

Cilj: Uvažavanje drugih, razumijevanje i poštovanje različitosti, razvijanje i podsticanje saradnje i povjerenja među članovima grupe.

Metod: Igra, likovno izražavanje, diskusija, rad u paru

Trajanje: 45 minuta

Materijal: hamer sa pravilima, hamer, flip-chart, flomasteri, selotejp, makaze (2 komada), ljepilo za papir, papiri A4 formata, fascikle, evaluacioni listovi, pribor za pisanje

Uvodna aktivnost: pozdrav i dobrodošlica učesnicima. Voditeljica pokreće razgovor: svaki učesnik treba da kaže jednu dobru stvar koju je uradio i jednu svoju grešku. Grupa se podstiče da smisli način za pohvalu dobre stvari i iznošenje ideja za popravljavanje greške.

Mreža - učesnici stanu u krug, ispuže ruke ispred sebe i polako krenu naprijed. Zatvorenih očiju pronalaze druge dvije slobodne ruke i hvataju ih. Nakon što svako dijete uhvati dvije ruke drugih učesnika, svi otvaraju oči i, ne puštajući ruke, nastoje da se raspletu (da se vrate u početni krug). Tek kada to postignu, puštaju ruke kako bi međusobno odali priznanje pljeskom.

Razgovor o aktivnosti: Kako su se osjećali tokom vježbe? Kako su se osjećali kada nisu mogli da se raspletu? Kako su tražili rješenje? Šta je pomagalo, odmagalo?

Glavna aktivnost: *Izrada kule*

Djeca se podijele u dvije grupe. Svaka grupa dobije po jedne makaze, ljepilo za papir, komad hamera, papire A4 formata, selotejp, flomastere, bojice. Zadatak je da od dobijenog materijala naprave što višu, čvršću i ljepšu kulu. Nakon toga bira se žiri, koji uključuje voditeljicu i po jedno dijete iz svake grupe. Žiri određuje pobjednika, odnosno, onu grupu čija je kula ocjenjena kao viša, čvršća i ljepša. Razgovor o aktivnosti: Na koji način su podijelili dužnosti i aktivnosti? Kako se osjećaju kada je određen pobjednik? Kako se osjećaju kada dožive uspjeh, a kako kada dožive neuspjeh? Kako prevazilaze neuspjeh?

Završna aktivnost: *Igra povjerenja* - djeca su podijeljena u parove. Jedan od učesnika u paru ima povez preko očiju. Zadatak parova je da se, hodajući kroz prostor, ne sudare sa drugim parom ili s nekom od prepreka koje su

postavljene u predviđenom prostoru. Nakon određenog vremena uloge u paru se mijenjaju pa dijete koje je dotad bilo vođeno preuzima vođenje para. Voditeljica posebno vodi računa o bezbjednosti učesnika. Ova vježba se radi kada je grupa povezana i poštuje dogovorena pravila.

Razgovor o aktivnosti: Kako su se osjećali kada su vodili? Kako kada su bili vođeni? Šta im je bilo teško, lako?

Slijedi završni razgovor u krugu: zajedničko vođenje sveske evidencije; zajedničko ocjenjivanje poštovanja dogovorenih pravila (učesnika i voditeljica); zajedničko ocjenjivanje aktivnosti svakog učesnika i voditeljica; popunjavanje evaluacionih listića; pozdrav i napomena o sljedećem susretu.

Poruka: „Sloga i drugarstvo čine sve mogućim i ostvarivim.“

7. RADIONICA: Podučavanje toleranciji i različitosti

“Razlike su zanimljive”

Tema: različitost i tolerancija

Cilj: upoznavanje sa značenjem pojma “tolerancija”, podsticanje učesnika na međusobno prihvatanje i uvažavanje različitosti - tolerancije; jačanje međusobne povezanosti u grupi, saosjećanja s drugima.

Metod: igra, izlaganje, dramska aktivnost, popunjavanje radnih listića, podučavanje, diskusija.

Trajanje: 45 minuta

Materijal: hamer s pravilima, hamer, flip chart, radni listići “Upitnik za procjenu tolerancije”, radni listići “Smiješni pridjevi” (priča), fascikle, evaluacioni listovi, pribor za pisanje.

Uvodna aktivnost: pozdrav i dobrodošlica učesnicima. Voditeljica pokreće razgovor: svaki učesnik treba da kaže jednu dobru stvar koju je uradio i jednu svoju grešku. Grupa se podstiče da smisli način za pohvalu dobre stvari i iznošenje ideja za popravljavanje greške.

Zagrlj ili odgurni - Učesnici stoje u krugu. U prvom krugu igre zadatak je da glasno kažu jednu stvar koja im se dopada i jednu stvar koja im se ne dopada kod osobe s desne strane. U drugom krugu treba da zagrlje ono što im se ne dopada i da lagano odgurnu ono što im se dopada na istoj osobi. Zatim voditeljica na jednostavnim primjerima (boja kose, očiju, starost, obrazovanje, interesovanja, stavovi) objašnjava različitost kako bi učesnici shvatili da različitost ne znači da je neko bolji/slabiji, već da je svijet zanimljiviji, bogatiji, upravo zato što smo svi različiti. Pojašnjava se pojam različitost i tolerancija, ljudska prava, dječija prava, kroz podsticanje uvida da, bez obzira na neke razlike, svi zaslužujemo jednaka prava. Daje se osvrt na Konvenciju o pravima djeteta.

Glavna aktivnost: *Samoprocjena tolerancije* - učesnici popunjavaju upitnike za procjenu tolerancije (kako bi postupili u zadatim situacijama sa različitim ljudima). Na postavljena pitanja odgovaraju zaokruživanjem jednog od ponuđenih odgovora.

Prilog: Upitnik za procjenu tolerancije

Drug ti vraća najdražu igračku koju je polomio. Kako reaguješ? 1. Izlupaš ga; 2. I ti polomiš njegovu igračku; 3. Začudo ga pitaš kako se to dogodilo; 4. Zagrliš ga i zahvališ jer ti je vratio igračku.

Drug ti javlja da današnji dogovor više ne važi. Kako reaguješ? 1. Ljutiš se i ne želiš više da se družiš sa njim; 2. Zoveš ga i pitaš kako ti to može uraditi; 3. Plačeš; 4. Žao ti je, dogovarate se za neki drugi dan.

Ti i brat imate zajedničku sobu. Ulaziš u sobu i vidiš da su stvari razbacane. Kako reaguješ? 1. Tužićeš ga roditeljima; 2. Čekaš da se vrati kući, a onda se svađaš s njim; 3. Objasnićeš mu da ti to smeta i da to više ne radi; 4. Sam ćeš srediti sobu.

U tvoje odjeljenje dolazi novi učenik koji je Rom. Kako se ponašaš? 1. Ne želiš da se družiš s njim; 2. Čekaš da vidiš hoće li se još neko upoznati s njim; 3. Odmah ideš do njega i upoznajete se; 4. Pitaš ga otkud on u tvom odjeljenju.

Zadirkivanje i ruganje je: 1. Ponekad zabavno; 2. Bezazleno; 3. Ne volim zadirkivati i rugati se drugima; 4. Nasilnički oblik ponašanja.

U tvom odjeljenju se takmičite koja će grupa odgovoriti brže na pitanja iz "Tehike i informatike". S tobom je u grupi djevojčica koja ne zna odgovor na svoje pitanje i ima teškoća u korištenju kompjutera. Kako reaguješ? 1. Rugaš joj se jer ne zna; 2. Ljutiš se na nju jer zbog nje nećete pobijediti; 3. Ravnodušan si; 4. Govoriš joj odgovor na pitanje.

Tvoja drugarica i ti morali ste napraviti zajednički plakat iz "Građanskog vaspitanja". No, ona je zaboravila da ga ponese u školu. Kako reaguješ? 1. Govoriš nastavnici da je ona kriva jer nemate rad; 2. Kritikuješ je jer je nemarna i neodgovorna; 3. Prihvataš dio odgovornosti zajedno s njom; 4. Misliš da se svakom to može desiti.

Sa svojim drugovima odlaziš na igralište ali tamo su već djeca iz 4. razreda. Tvoji drugovi ih tjeraju tvrdeći da oni imaju pravo na igralište, jer su stariji. Mlađi dječaci odlaze razočarani. 1. Vičeš za njima da im je bolje da se više ne pojavljuju jer neće dobro proći; 2. Ne obraćaš im se, ali ti je drago što ste to lako riješili; 3. Žao ti je dječaka iz 4. razreda, ali ne govoriš ništa jer se plašiš da će te drugovi odbaciti; 4. Predložiš drugovima da se igrate svi zajedno jer nije u redu da tek tako otjerate druge s igrališta, ipak su oni prvi stigli.

Nakon predstavljanja upitnika, vodi se razgovor o odgovorima djece i procjenjuje nivo tolerancije. Djeca se podstiču na uvid i prihvatanje međusobnih razlika, kao i na uvid da se ljudi razlikuju i po tome koliko su tolerantni.

Završna aktivnost: *Sto ljudi - sto ćudi* - jedan učesnik napušta prostoriju. Grupa se dogovori o karakterističnom načinu na koji ljudi izvode neke radnje, po slobodnom izboru. Učesnik, koji je prethodno napustio prostoriju, se vraća i ima zadatak da pogodi koju radnju i karakteristični način izvršenja radnje grupa odigrava. Npr. grupa glumi rukovanje na dogovoreni način – lijeno, uzbuđeno, radosno...

Ubjedljivi alibi - tri učesnika napuštaju prostoriju. Njihov zadatak je da smisle zajednički alibi. To znači da moraju da se dogovore kako su proveli prethodno popodne, npr. bili su u bioskopu, u parku su sreli jednu osobu, poslije su radili domaće zadatke, rastali su se u određeno vrijeme... Priča će biti uvjerljivija ukoliko smisle više detalja vezanih za zajednički provedeno vrijeme. U prostoriju se vraćaju jedan po jedan, a ostali učesnici, unakrsnim ispitivanjima pokušavaju da otkriju nelogičnosti i različitosti u njihovoj priči.

Smiješni pridjevi - učesnici se podijele u parove i naprave spisak od po 10 pridjeva koje će poslije iskoristiti za smiješnu priču. Pridjeve koje su smislili treba da smjeste na prazna polja u priči koju dobijaju na radnim listićima.

Slijedi završni razgovor u krugu: zajedničko vođenje sveske evidencije; zajedničko ocjenjivanje poštovanja dogovorenih pravila (učesnika i voditeljica); zajedničko ocjenjivanje aktivnosti svakog učesnika i voditeljica; popunjavanje evaluacionih listića; pozdrav i napomena o sljedećem susretu.

Poruka: „Prihvatanje i uvažavanje drugih i drugačijih je osobina velikih ljudi s bogatom dušom.“

8. RADIONICA: Samokontrola

U uvodnom dijelu učenici bi trebali reći kako se trenutno osjećaju te kojom bi ocjenom od 1 do 10 ocijenili svoje trenutno raspoloženje. Zatim navesti razlog(e) zbog čega su svoje raspoloženje tako ocijenili (rano ustajanje zbog jutarnje smjene, pisana provjera iz matematike, lijepo i sunčano jutro, a moraju biti u školi, sat koji vole, itd.).Učenici će zatim sudjelovati i u igri "Prenositelj maski – smijeha – zagrljaja".

Glavna aktivnost je vježba "Gdje stanuju emocije".

S učenicima razgovarati o njihovim emocijama i raspoloženju. Vršnjački odnosi, međusobna komunikacija i školski uspjeh najčešći su izvor problema kod učenika te često dovode do nemogućnosti kontrole bijesa, ljutnje i straha.

Zatim im dati radne listove s nacrtanom ljudskom figurom da ih oboje i trebali bi označiti gdje u svom tijelu osjete pojedinu emociju (crna boja – strah, crvena – bijes, zelena – ljutnja, plava – tuga, žuta – radost).

Na kraju rada - prokomentarisati učeničke radove te izvući zaključke da svako od nas drugačije doživljava i proživljava pojedinu emociju.

Završni dio - vježbe samokontrole na radnim listovima – „Kako reći NE!“, „Vježbaj samokontrolu!“, „Donesi odluku!“ te „Izađi na kraj sa zadirkivanjem!“

**Poruka: „Izgovorena riječ je kao bačen kamen,
ne može se više vratiti, ali može ostaviti velike posljedice.“**

9. RADIONICA: Pregovaranje

Tema: kako riješiti problem bez sukoba

Cilj: bolje razumijevanje svih učesnika u sukobu; sticanje uvida u postojanje više načina za rješenje problema; iskazivanje svojih osjećanja zbog sukoba; ulaganje truda da se sukob riješi uz podjednako zadovoljstvo svih učesnika u sukobu.

Metod: pisanje, razgovor, igra uloga, igra

Trajanje: 45 minuta

Materijal: hamer s pravilima, hamer, flip-chart, radni listići "Odigravanje sukoba", flomasteri, bojice, fascikle, evaluacioni listovi, pribor za pisanje

Uvodna aktivnost: pozdrav i dobrodošlica. Voditeljica pokreće razgovor: svaki učesnik treba da kaže jednu dobru stvar koju je uradio i jednu svoju grešku; grupa se podstiče da smisli način za pohvalu dobre stvari i iznošenje ideja za popravljavanje greške.

Skakavac - učesnici stoje slobodno u prostoru i skaču s jedne na drugu nogu. Jedan učesnik je „skakavac“ i njegov je zadatak da naglo ispruži jednu nogu. Ostali učesnici imaju zadatak da ispruže istu nogu kao „skakavac“. Ko u tome ne uspije, postaje „skakavac“. Ako se dese dva „skakavca“ onda oni treba, neprimjetno, da se dogovore koju nogu će istovremeno ispružiti.

Glavna aktivnost: *Rješavanje problema* - voditeljica usmjerava djecu na korake u rješavanju problema, odnosno, o čemu je dobro razmišljati kada dođe do problema. Voditeljica zapiše korake za rješavanje problema na hamer, kako bi svi mogli da prate: U čemu je problem, šta se dogodilo? Kako se ti osjećaš u vezi s tim? Šta želiš da se dogodi? Šta se može uraditi da bude prihvatljivo svima?

Odigravanje sukoba - voditeljica vodi računa, ukoliko se prikazuje nasilna svađa, da učesnici budu bezbjedni prilikom prikaza situacije nasilja.

Sukob 1: „Agresija“ - odrede se dva učesnika da odigraju sljedeću situaciju: na putu do škole starije djeteta pokušava da uzme mlađem djetetu novac za užinu. Zadatu situaciju je potrebno odigrati i razriješiti prema navedenim koracima. Učesnici mogu pozvati pomoćnika ako ne znaju kako da riješe problem („zamrzavanje“ ili „drugo ja“). Slijedi razgovor o aktivnosti: Na koji još način bi se mogao riješiti problem? Kako obje strane mogu biti podjednako zadovoljne?

Sukob 2: „Isključivanje“ - tri dobrovoljca treba da odigraju sljedeću situaciju: dvoje djece se igra loptom, prilazi im treće dijete i traži da se igra s njima. Jednom djetetu se ne sviđa to dijete, a drugo oklijeva. Zadatu situaciju je

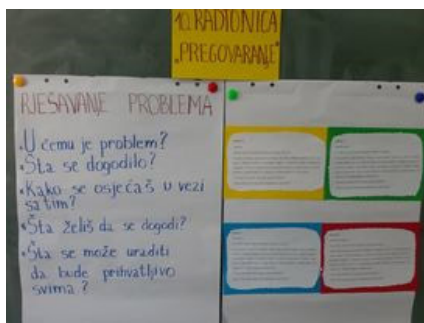
potrebno odigrati i razriješiti prema navedenim koracima. Učesnici mogu pozvati pomoćnika ako ne znaju kako da riješe problem („zamrzavanje“ ili „drugo ja“). Slijedi razgovor o aktivnosti: Na koji još način bi se mogao riješiti problem? Kako sve strane mogu biti podjednako zadovoljne?

Sukob 3: „Vlasništvo“ - dva dobrovoljca treba da odigraju sljedeću situaciju: dvoje djece se svađa oko olovke. Jedno dijete optužuje drugo da mu je ukrado olovku, a optuženo dijete tvrdi da je olovku donijelo od kuće. Zadatu situaciju je potrebno odigrati i razriješiti prema navedenim koracima. Učesnici mogu pozvati pomoćnika ako ne znaju kako da riješe problem („zamrzavanje“ ili „drugo ja“). Slijedi razgovor o aktivnosti: Na koji još način bi se mogao riješiti problem? Kako obje strane mogu biti podjednako zadovoljne?

Sukob 4: „Socijalni pritisak“ - dva dobrovoljca treba da odigraju sljedeću situaciju: jedno dijete planira da ukrade čokoladu u prodavnici, ali mu treba pomoćnik. Drugo dijete nerado učestvuje i misli da to nije u redu. Zadatu situaciju je potrebno odigrati i razriješiti prema navedenim koracima. Učesnici mogu pozvati pomoćnika ako ne znaju kako da riješe problem („zamrzavanje“ ili „drugo ja“). Slijedi razgovor o aktivnosti: Na koji još način bi se mogao riješiti problem? Kako obje strane mogu biti podjednako zadovoljne?

Završna aktivnost: *Golubica mira* - učesnici stoje/sjede u krugu, drže se za ruke. Zamišlja se da je u sredini kruga (ili kod voditeljice) golubica mira koju voditeljica pažljivo, nježno dodaje jednom učesniku, on prvom do sebe, i tako redom, na isti način. Učesnici treba da usmjere pažnju na zamišljenu golubicu mira i lagano, smireno i pažljivo dodavanje.

Slijedi završni razgovor u krugu: zajedničko vođenje sveske evidencije; zajedničko ocjenjivanje poštovanja dogovorenih pravila (učesnika i voditeljica); zajedničko ocjenjivanje aktivnost svakog učesnika i voditeljica; popunjavanje evaluacionih listića; pozdrav i napomena o sljedećem susretu.

Poruka: „Postupno rješavanje problema dovodi do kvalitetnog rješenja.“

10. RADIONICA: Zahvalnost sebi i drugima

Tema: zahvalnost i poštovanje; rastanak

Cilj: naučiti reći „hvala“, shvatiti šta to drugima i nama samima znači, razmjena pozitivnih osjećanja na rastanku.

Metod: razgovor, pisanje, diskusija, davanje pozitivne povratne informacije, igra.

Trajanje: 45 minuta

Materijal: hamer sa pravilima, flip chart, markeri, flomasteri, prilog „Glas mudrosti“, radni listići „Zahvalnica“, fascikle, evaluacioni listovi, pribor za pisanje

Uvodna aktivnost: doček učesnika i zajedničko pozdravljanje.

Zahvalnost - vodi se razgovor s učesnicima u krugu o tome koliko se često zahvaljuju. Na čemu se sve zahvaljuju? Šta to zapravo znači? Zbog čega je važno zahvaliti se? Kako se osjeća osoba koja prima zahvaljivanje? Kako se mi osjećamo kada se drugom zahvalimo? Postajemo li plemenitiji? Voditeljica zaključuje da se zahvaljivanjem pokazuje da prihvatamo druge i da priznajemo njihovu vrijednost (da ne vidimo samo njihove mane).

Glavna aktivnost: *Glas mudrosti* - voditeljica čita nekoliko mudrih misli, koje se zajedno sa djecom komentarišu: „Trebamo drugima zahvaljivati, bilo zato što su dobri bilo zato da bi dobrima postali!“ – Talidari; „Što više prepoznajete i izražavate zahvalnost za stvari koje imate, to ćete više imati stvari na kojima trebate biti zahvalni.“ - Zig Ziglar; „Zahvalnost nije samo najveća od svih vrlina, nego i majka svih ostalih.“ – Ciceron; „Osjećati zahvalnost a ne iskazati je isto je što i umotati poklon, a ne predati ga.“ - William Arthur Ward;

Potom učenici dobijaju radni listić „Zahvalnica“ u kojem se zahvaljuju sebi i drugima, najprije pismeno, a zatim i usmeno.

Završna aktivnost: *Zagrlj prijatelja i zahvali se* - djeca hodaju po prostoriji dok voditeljica ili osoba, koja je prethodno određena, kaže npr. „Zagrlj prijatelja s istom bojom očiju“. Zatim se djeca sa istom bojom očiju okupe u mali krug, čvrsto se zagrlje i zahvale jedni drugima na zagrljaju. Nakon nekoliko sekundi djeca opet šetaju prostorijom i igra se nastavlja uz stvaranje grupa po nekim drugim osobinama i nove zagrljaje. Vodi se završni razgovor o osjećanjima nakon današnje aktivnosti i druženja na radionicama.

Blok 2: Komunikacija i timski rad

Ciljevi ovog bloka su:

- ✓ razumjeti ulogu neverbalne komunikacije i pažljivog slušanja u timskom radu,
- ✓ preispitivati vlastite stavove prema timskom radu,
- ✓ analizirati osobine ljudi koje su važne za timski rad,
- ✓ prepoznati kako povjerenje, podjela odgovornosti i kreativnost grade dobar timski rad,
- ✓ analizirati vlastite osobine koje doprinose timskom radu,
- ✓ prepoznati da timski rad može podsticati kreativnost,
- ✓ prepoznati timske uloge koje im odgovaraju.

Nazivi radionica:

1. Odnos sa vršnjacima
2. Aktivno slušanje
3. Motivacija za socijalnim kontaktom
4. Nenasilna komunikacija
5. Zašto sam tu
6. Neverbalna komunikacija
7. Ja sam sam svoj dirigent
8. Vršnjačka medijacija
9. Darujmo komplimente
10. Ja poruke

11. RADIONICA: Odnos sa vršnjacima

Tema: učenje toleranciji i ravnopravnosti u odnosima među spolovima.

Cilj: razmišljanje o sebi i svojim osobinama, posmatranje drugih, uzajamno razumijevanje različitosti, vježbanje tolerancije; uviđanje predrasuda vezanih za spolne uloge, učenje toleranciji i ravnopravnosti u odnosima među spolovima.

Metod: pisano izražavanje, diskusija, poučavanje, rad u malim grupama, igra

Trajanje: 45 minuta

Materijal: hamer sa pravilima, hamer, flip-chart, flomasteri, papiri A4 formata, fascikle, evaluacioni listovi, pribor za pisanje

Uvodna aktivnost: pozdrav i dobrodošlica učesnicima. Voditeljica pokreće razgovor: svaki učesnik treba da kaže jednu dobru stvar koju je uradio i jednu svoju grešku; grupa se podstiče da smisli način za pohvalu dobre stvari i iznošenje ideja za popravljavanje greške; *Kakve predstave imamo jedni o drugima* - voditeljica podijeli učesnike u dvije grupe. Svaka grupa ima zadatak da na papiru napiše šta njeni članovi misle, znaju (kakve osobine imaju, kako se ponašaju, šta rade, šta vole...): jedna grupa o djevojčicama; druga grupa o dječacima. Kada svi završe, predstavnik grupe čita šta je grupa napisala. Slijedi razgovor o aktivnosti - zajedno se komentariše napisano: Da li je to tačno ili netačno? Da li je bilo teško da opišu djevojčice/dječake? Kako se osjećaju djevojčice/dječaci s onim što su čuli o sebi? Sa čime se slažu/ne slažu? Voditeljica zaključuje: nekada se ljudi šale dobronamjerno, nekada ismijavaju pripadnike neke druge grupe. Svi imaju neke predrasude i stereotipe, samo je neko toga svjestan, neko nije. Predrasude su stavovi o članovima nekih grupa koji se ne zasnivaju na činjenicama, nego nastaju prije upoznavanja sa činjenicama (vjeruje se u nešto, a ne zna se zašto; nešto se ne voli, ali se ne zna zašto). Stereotipi su pojednostavljeni stavovi o nekoj grupi ljudi, nastaju kada se osobine nekog člana grupe pripisuju svim članovima grupe, grupi u cjelini (npr. crnci su dobri košarkaši, dječaci igraju fudbal, djevojčice su balerine...). Ovakve vježbe pomažu da razmišljamo o tome koliko je nešto stvarno - činjenica ili je samo naše uvjerenje. Kada to počnemo razlikovati, oslobađamo se svojih predrasuda.

Glavna aktivnost: *Ovako zamišljam idealnu djevojčicu/dječaka* - učesnici se podijele u dvije grupe i dobiju zadatak da na papiru A4 formata napišu: jedna grupa kako zamišljaju idealnog dječaka, a druga grupa kako zamišljaju idealnu djevojčicu: kakav on/ona treba da budu, kako izgleda, kakve osobine ima, šta

12. RADIONICA: Aktivno slušanje

Motivi: ono što je rečeno nije ono što se čulo, aktivno slušanje

Cilj: uočiti važnost aktivnog slušanja, temeljne zakonitosti komunikacije i shvatiti kako ono što je izrečeno nije ono što se čuje. Vidjeti kako nenamjerno dolazi do šumova u komunikaciji.

Pripreme: papiri sa slikama, bijeli papir, olovke

Upute: Članovi grupe se podijele u parove i sjede okrenuti leđima jedno drugom. Jedna grupa dobije crtež koji moraju opisati svom paru (koji ne smije vidjeti crtež) kako bi ga što vjernije nacrtao na svom praznom papiru. Ne smiju se gledati crteži. Niti jedan par i crtači ne smiju postavljati pitanja već samo slušaju upute od svoga para koji ima original crtež. Nakon što crtanje završi, parovi ustanu i pokažu svako svoju sliku - crtači što su nacrtali, govornici koju sliku su opisivali.

Sažetak i vrednovanje:

Diskusija: Kako im je bilo igrati ovu igricu? Je li im bilo teško davati upute/ crtati? Kako poslana poruka ne mora biti ono što je slušatelj čuo...

Objasniti djeci: sposobnost predanog, aktivnog slušanja bez prekidanja ključna je komunikacijska vještina, a označava usmjeravanje pažnje na ono što osoba govori i osjeća i uzvraćanje vlastitim riječima kako smo razumjeli govornikovu poruku (i riječi i osjećaje).

Neka od komunikacijskih pravila: • komuniciraj samo onda kada imaš nešto za reći • ne govori i ne piši duže no što je potrebno za izričaj poruke • govori tako da čitatelj lako prepozna poruku • slušaj pažljivo, koncentriši se na prihvatanje i razumijevanje govornikove poruke, izbjegavajući „lutanje misli“ • govori jezikom svog slušatelja, ali nikada podcjenjivački • sagovorniku u razgovoru pomoz da se osjeća opušteno, ohrabri ga da govori • gdjegod je to od pomoći - nadopuni riječ slikom • promatraj govornike i slušatelje, „očitavajući neverbalne signale“.

Preduslovi uspješne komunikacije: • vještina primanja i shvaćanja poruka drugih - „slušanje“ • vještina davanja poruka, izražavanja • poznavanje i prihvaćanje sebe • prihvaćanje drugih, naročito različitosti • iskrenost • sloboda izražavanja mišljenja • poznavanje osnovnih ljudskih potreba (za sigurnošću, ljudskim kontaktom i pripadanjem, osobnim rastom i razvojem...)

Poruka: „Trebamo biti skoncentrisani na ono što slušamo.“

13. RADIONICA: Motivacija za socijalnim kontaktom

Ciljevi radionice: naučiti učesnike osnovnim socijalnim vještinama da bi razvili uspješne međuljudske odnose; prepoznati da se mnogo ljudi osjeća sramežljivo ili neugodno u socijalnim situacijama.

Prodiskutovati kako se sramežljivost može prevladati.

Vježbati ostvarivanje socijalnih kontakata.

Vježbati davanje i primanje komplimenata.

Vježbati započinjanja, održavanja i završavanje razgovora.

Uvodna aktivnost: Kako pobijediti sramežljivost?

Rasprava o sramežljivosti

Pitanja: Koliko vas se osjećalo neugodno u socijalnim situacijama? Zašto se ljudi osjećaju sramežljivo ili neugodno u socijalnim situacijama? Postoji li išta što možeš učiniti u vezi s tim?

Učenje socijalnih vještina i njihova primjena u jednostavnim situacijama pomaže u razvijanju socijalne samopouzdanosti.

Načini prevladavanja sramežljivosti:

NAUČI GLUMITI: razmišljaj o sebi kao o glumcu koji glumi ulogu

POČNI S MALIM I TEŽI POSTPUNOM POBOLJŠANJU

RAZVIJ SCENARIJE: napiši kratak scenarij onoga što želiš reći, kako to želiš reći te što želiš učiniti u svakoj situaciji koju nastojiš savladati.

VJEŽBAJ KOD KUĆE: slušaj svoj glas, vježbaj s nekim ko će glumiti ulogu druge osobe.

BUDI UPORAN.

Sramežljivost se može pobijediti.

Anksioznost zbog socijalnih kontakata može se prevladati mentalnom probom i dubokim disanjem (suočavanje s anksioznošću).

Glavna aktivnost: ZAPOČINJANJE SOCIJALNIH KONTAKATA

Nazvati nekoga koga ne znaju dobro i pitati određenu informaciju.

Vježbati pozdravljati ljude (u parovima).

Vježbati kako nepoznatu osobu zamoliti za pomoć.

Vježbati započinjanje razgovora s novim ljudima na javnom mjestu.

Završna aktivnost: Pojedinačna zapažanja

Poruka: „Sramežljivost se može pobijediti.“

14. RADIONICA: Nenasilna komunikacija

ŠTO JE NASILNO PONAŠANJE MEĐU UČENICIMA/UČENICAMA

Cilj radionice: upoznavanje učenika/učenica s pojmom nasilja među djecom.

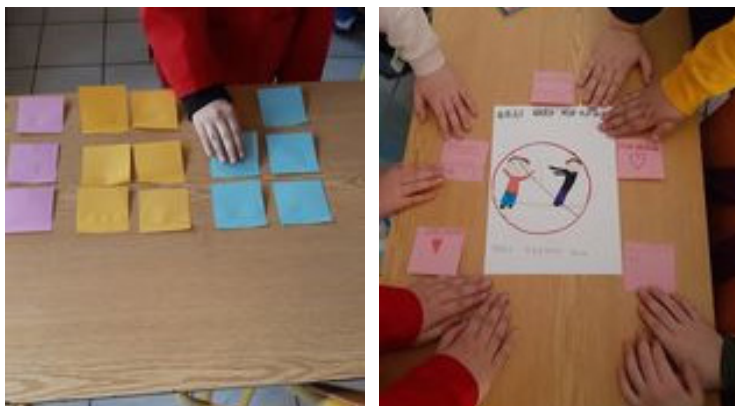
Materijal: papirići u boji: nekoliko boja zavisno od toga koliko će malih grupa biti u odjeljenju. Preporučuju se grupe od pet učenika/učenica. Nastavnik/nastavnica će pripremiti pet žutih, pet crvenih, plavih, zelenih... papirića; papir A4; olovke, boje, flomasteri.

KORAK 1: djeca sjede u krugu jer na taj način mogu najbolje vidjeti jedni druge, čuti i obratiti pažnju na sagovornika i tako razvijati komunikaciju koja uključuje ne samo iskazane riječi nego i „govor tijela“. Pomoću papirića u boji (svako dijete izvlači svoj papirić) odjeljenje se podijeli u nekoliko petočlanih grupa. Svaki učesnik dobije papir A4. Grupe same nalaze svoj prostor za rad u učionici.

KORAK 2: nastavnik/nastavnica, voditelj/voditeljica radionice obraća se djeci na način što im saopštava da će svako od njih nacrtati ili napisati nešto što mu padne na pamet kada čuje riječi nasilje među djecom.

KORAK 3: kada završe sa pisanjem ili crtanjem, učenici/učenice međusobno, u malim grupama, razgovaraju o tome što su nacrtali ili napisali.

Napomena: Crtanje koristiti u radu s učenicima/učenicama prvog razreda.

KORAK 4: Kada razgovor u malim grupama utihne i kada procijeni da može nastaviti sa sljedećom aktivnošću, nastavnik/nastavnica poziva predstavnike svih grupa da iznesu sadržaje svojih razgovora i utiske iz rada u malim grupama. Nastavnik/nastavnica na tabli bilježi rezime izvještaja svih grupa, sem ukoliko se oni ne ponavljaju, a u tom slučaju naglasi da je još neka grupa razmišljala i razgovarala na sličan način. Ovo je jedno od pravila radioničarskog rada.

KORAK 5: nastavnik/nastavnica integriše prethodnu aktivnost učenika/učenica tako što: definiše pojam nasilja među djecom; poredi dječje diskusije s određenjem pojma nasilja među djecom i daje određene komentare u smislu traženja sličnosti, izbjegavajući pritom traženje grešaka u dječjim odgovorima. Nastavnicima/nastavnicama će kao određenje pomoći sljedeća određenja pojma nasilja: *nasilje* se definiše (Olweus) kao fizičko povrjeđivanje, odnosno jednokratno fizičko nasilje s disbalansom ili bez disbalansa moći (tuče između jednakih ili tuče u kojima učestvuje fizički jači i slabiji učenik/ca). Prema Olweusu, *zlostavljanje* je zbir namjernih negativnih postupaka koji su dugotrajni (2-3 puta mjesečno i češće), stalno usmjereni na istog učenika/učenicu (uglavnom slabijeg/slabije) od strane jednog učenika/učenice ili grupe. *Negativni postupci* su namjerno zadavanje ili nastojanje da se zada povreda ili neprijatnost drugoj osobi.

KORAK 6: Iznošenje iskustava: Nastavnik/nastavnica pita učenike/učenice: Šta je u toku ove radionice za njih bilo najznačajnije iskustvo? Kako su se osjećali radeći zajedno sa temom nasilnog ponašanja?

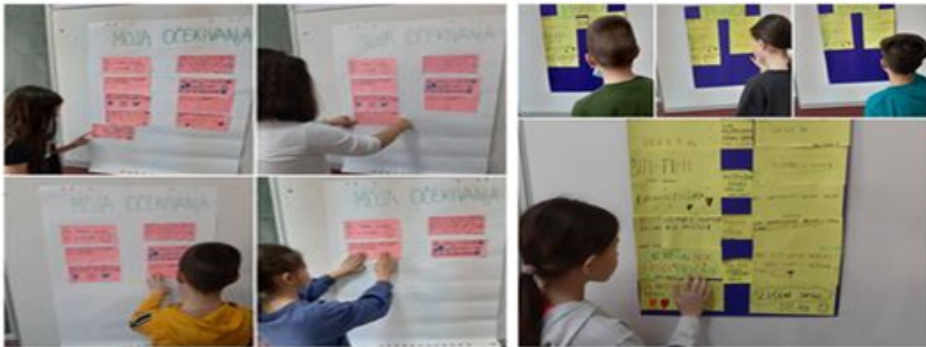

Poruka: „Stop nasilju!“

15. RADIONICA: „Zašto sam tu“

Cilj radionice: Stvaranje prijatne i zabavne atmosfere u grupi, razvijanje empatije, njegovanje prijateljstva.

Postavljanje jasnih prosocijalnih standarda ponašanja, očekivanja i pravila u grupi, kroz interakciju voditelja s djecom u smislu da djeca sama kreiraju pravac i iznesu ono je je za njih najbitnije da bi postali i ostali član neke grupe, da bi se osjećali prihvaćeno, kako da druge prihvate i preko čega ne smiju preći u relaciji sa svojim vršnjacima. Metodom razgovora podučiti djecu da je nastajanje konflikata u interpersonalnim odnosima dio razvoja odnosa, ali da moraju imati razvijene socijalne vještine kako bi iz neugodne situacije izašli bez nasilja ili daljnih uvreda u smislu psihičkog zlostavljanja.

Poruka: „Prijateljstvo je neprocjenjivo bogatstvo.“

16. RADIONICA: Neverbalna komunikacija

Tema: neverbalna komunikacija

Cilj: sporazumijevanje neverbalnom komunikacijom, uviđanje neverbalnih poruka koje se šalju i primaju, uticaj neverbalne komunikacije na ukupni sadržaj i proces komunikacije, na nesporazume u komunikaciji, postavljanje ličnih granica.

Metod: izlaganje, razgovor, igra

Trajanje: 45 minuta

Materijal: hamer sa pravilima, hamer, flip-chart, markeri, papir A4, flomasteri, bojice, kartončići s nazivima životinja, fascikle, evaluacioni listovi, pribor za pisanje

Uvodna aktivnost: pozdrav i dobrodošlica. Voditeljica pokreće razgovor: svaki učesnik treba da opiše jedan smiješan/zanimljiv događaj iz proteklog školskog dana. *Rukovanje*: učesnici dobijaju zadatak da se rukuju sa svakim članom grupe, ne izgovarajući pri tome ni jednu riječ. Svi se slobodno kreću po prostoru i kada dođu do drugog člana grupe treba da zamisle da je to neka njima izuzetno draga osoba, koju dugo nisu vidjeli i kojoj tada srdačno stisnu ruku ili pozdrave pokretom, na neki karakterističan način. *Kolona bez riječi* - učesnici dobiju zadatak da se poredaju u kolonu po azbučnom redu (prvo slovo imena, a potom prezimena), a da pri tom ne koriste riječi. Raspoređivanje se može dalje vršiti prema mjesecu u kojem su rođeni, horoskopskom znaku... Slijedi razgovor o aktivnostima: Kako su se učesnici razumjeli prilikom pozdravljanja i raspoređivanja? Da li su uspješno izvršili zadatak? Šta je bilo teško/lako? Da li je bilo grešaka? Je li moguće sporazumijevanje bez riječi?

Glavna aktivnost: voditeljica podstiče diskusiju o neverbalnoj komunikaciji: Šta je neverbalna komunikacija? Koliko nam je lako/teško da se sporazumijevamo putem neverbalne komunikacije?

Kratko izlaganje o neverbalnoj komunikaciji.

Neverbalna komunikacija je jedan od načina izražavanja osjećanja i stanja. Ona ne samo da upotpunjava, već umnogome i određuje značenje verbalnih poruka. Predstavlja značajan dio komunikacije, neophodan za potpuno razumijevanje drugih i sebe. Ton glasa, izraz lica, pokreti, pogled, izgled, dodir, prostorna bliskost vrlo su značajni u komunikaciji. Postoji oko milion neverbalnih poruka. Prema jednom istraživanju, riječi koje smo izgovorili imaju

samo 7% efekta, način na koji govorimo ima 38% efekta, a neverbalno u poruci ima 55% efekta. Za uspješnu komunikaciju je važno prepoznati neverbalne poruke kod sagovornika i biti svjestan neverbalnih poruka koje mi šalje drugima.

Korak po korak - dva učesnika stoje jedan naspram drugog, na suprotnom kraju učionice i postepeno se približavaju. Onog trenutka kada dođu do određene granice gdje se osjećaju prijatno, zaustavljaju se.

Slijedi razgovor o aktivnosti: Kako su se učesnici osjećali dok im se druga osoba približavala? Ko se prvi zaustavio? Kako su se osjećali kad je druga osoba nastavila da se približava? Kako su pokazali da ne žele da im se druga osoba približi? Da li su primijetili da se osoba kojoj se približavaju osjeća prijatno/neprijatno, po čemu? Kome dozvoljavaju da im se približi na razdaljini od 40 cm? Možemo li neverbalno pokazati gdje je granica onoga što nam prija?

Završna aktivnost: *Tražim svog para* - svi učesnici dobiju kartončić s imenom neke životinje (svako ime se javlja po dva puta na kartončićima). Učesnici imaju zadatak da imitiraju životinje čije ime je na kartončiću i to samo pokretima i da prema tome (neverbalno) nađu svog para. Slijedi završni razgovor u krugu, razgovara se o realizovanim aktivnostima: Šta je bilo najinteresantnije na radionici? Kako su se osjećali za vrijeme aktivnosti? Šta su naučili iz današnjih aktivnosti? Da li znanja i iskustva koja su danas stekli mogu da primijene u svakodnevnom životu, u školi i sa svojim vršnjacima, članovima porodice?

Evaluacija: podjela fascikli i evaluacionih listića. Dogovor o narednom susretu.

Poruka: „Neverbalna komunikacija ima istu važnost kao i verbalna komunikacija.“

17. RADIONICA: Ja sam sam svoj dirigent

Tema: upoznavanje, saradnja

Cilj: bolje upoznavanje članova međusobno, stvaranje grupne kohezije, podsticanje saradnje među učesnicima, uočavanje sličnosti i razlika, prihvatanje različitosti.

Metod rada: diskusija, popunjavanje radnih listova, rad u paru, izlaganje, igra

Trajanje: 45 minuta

Materijal: flip-chart i papir, markeri, radni listić - "Mi volimo/ne volimo", papir A4, fascikle, evaluacioni listovi, pribor za pisanje

Uvodna aktivnost: riječi dobrodošljice; *Dirigent* - djeca stoje u krugu. Voditeljica objašnjava igru, zamoli jednog dobrovoljca da izađe iz učionice. S ostalim učesnicima se dogovori da jedan započne određeni pokret koji će u toku igre mijenjati, a učesnici, koji stoje u krugu, za njim ponavljati. Učesnik se vraća u učionicu, staje u centar kruga i pogađa ko je „dirigent“ - koja osoba započinje pokret. Od učesnika se zahtijeva da bude skoncentrisan, da pažljivo posmatra druge i opaža razlike, da otkrije ko je dirigent. Dirigent nastoji da ne bude otkriven, a kada se to desi, napušta prostoriju, učesnici se dogovaraju ko je sljedeći dirigent i igra se dalje nastavlja.

Glavna aktivnost: *Mi volimo – mi ne volimo* - učesnici se dijele u parove. Zadatak je da u parovima razgovaraju o sličnostima i razlikama i da to upišu radni listić – „Mi volimo/ne volimo“. Potom izvještavaju u velikoj grupi o zajedničkom radu. *Naš crtež* - na leđima učesnika se zakači papirić sa nazivom nekog predmeta ili bića koji treba da nacrtaju. Lijeva ruka jednog i desna ruka drugog učesnika se povežu trakom i da im se jedna olovka. Zadatak svakog učesnika je da na zajedničkom listu papira nacrtaju predmet koji im je voditeljica prethodno šapnula (i koji je napisan na papiriću zakačenom na leđima učesnika). Zadaci učesnika koji rade u paru su različiti. Instrukcija glasi da učesnici nacrtaju samo jedan predmet, bez razgovora. Po završetku, pravi se izložba crteža, koji se upoređuju s datim zadatkom. Slijedi razgovor o aktivnostima: Kako se učesnicima svidjela igra? Šta su saznali o razlikama i sličnostima među učesnicima? Kakve teškoće su imali prilikom ispunjavanja zadatka?

Završna aktivnost: dogovor o narednom susretu i podsjećanje na zakazani roditeljski sastanak.

Evaluacija: slijedi podjela fascikli i opunjavanje evaluacionih listića; dogovor o narednom susretu.

Poruka: „Od dogovora do sigurnog cilja.“

18. RADIONICA: Vršnjačka medijacija

Uvodna aktivnost: objašnjenje učesnicima šta je i koji su principi rješavanja sukoba putem medijacije. Sam proces medijacije je jednostavan. Čini ga šest koraka:

KORAK 1.

Uvod – postavljanje pravila: pozdravljanje i raspoređivanje sjedenja; principi - medijacija je dobrovoljna, medijator nepristran, rješenja su u korist obje strane. Pravila - odgovarajući izrazi (bez uvreda, prekidanja, psovanja); pitati obje strane slažu li se s time i žele li dodati koje pravilo koje im se čini bitno.

KORAK 2.

Pričanje priče: prvo jedna priča, zatim druga sukobljena strana (neutralan odabir ko prvi priča). Naglasiti kako će svi imati pravo reći što žele i da nema prekidanja. Prepričati što se čulo od obje strane. Održavati jednaku količinu vremena, interesa i pažnje za obje strane. Ako neko prekine važno je vratiti se dogovorenim pravilima.

KORAK 3.

Određivanje stajališta, interesa i potreba: najvažniji trenutak medijacije je kada se sukobljene strane udalje od svojih stajališta (od svojih zahtjeva) prema interesima (pravim potrebama, željama, brigama) Ovdje je važno **AKTIVNO SLUŠATI** što se sastoji od: 1. Postavljanja pitanja 2. Prepričavanja 3. Sažimanja 4. Davanja povratnih informacija 5. Odražavanja osjećaja 6. Podsticanja 7. Dijeljenja.

Pitanja koja mogu pripomoći u koraku 2. i 3. mogu biti: Što je problem? Što se dogodilo? Kako se osjećate zbog toga? Što se nedavno dogodilo, a vodilo je k tome da se sada tako osjećate? Kada se to dogodilo, osjećali ste se _____, zato što _____.

KORAK 4.

Istraživanje mogućih rješenja: jednom kada su problemi identificirani i rangirani, medijator pomaže sukobljenim stranama kako bi pronašli rješenje koje oni sami predlažu. Važno je ne predlagati svoja vlastita rješenja, već nepristrano podržati obje strane da predlože svoja vlastita rješenja.

Pitanja koja mogu pomoći: Šta želiš da se dogodi? Šta se uistinu može napraviti? Kako vidite vaš odnos u budućnosti? Šta možete učiniti ako dođe do slične situacije u budućnosti?

KORAK 5.

Odabir rješenja: usmjeriti raspravu prema najprihvatljivijem mogućem rješenju, misleći pritom o posljedicama.

KORAK 6.

Sporazum: medijator pomaže sukobljenim stranama kako bi došle do sporazuma prihvatljivog za obje strane. Sporazum mora biti pismeni i trebao bi sadržavati odgovore na pitanja: Ko? Šta? Kada? Gdje? i slično. Sporazum se potpisuje. Određuju se sankcije za kršenje uslova sporazuma.

Glavna aktivnost: čitanje neke konfliktne situacije i rješavanje iste putem medijacije.

Zaključak: vježbanje medijacije uživo – 10 minuta; dobrovoljci (jedna grupa ili članovi različitih grupa) predstavljaju ono što su napravili u prethodnom zadatku ili će dobiti novi sukob i prezentirati ga pred ostatkom razreda. Podijeliti radne listiće s uputama igračima (onima koji imaju ulogu – Upute igraci.docx), a ostatak razreda će biti promatrači (Upute promatraci.docx) koji će kroz njih vrednovati usvojene metode medijacije svih prisutnih učenika.

IZVJEŠTAJ O MEDIJACIJI

Imena osoba koje sudjeluju u medijaciji/osoba u konfliktu

1. _____

2. _____

Razred: _____

Godište: _____

Mjesto održavanja medijacije: _____

Do medijacije je došlo:

1. jer su strane u sukobu same zatražile pomoć medijacijskog tima
2. jer je medijator čuo za konflikt i sam ponudio svoju pomoć
3. jer su:
 - a) kolege iz razreda,
 - b) nastavnik,
 - c) roditelj,
 - d) socijalni pedagog,
 - e) pedagog

preporučili stranama koje su u konfliktu da zatraže pomoć medijacijskog tima
jer _____

Osnovni problem strana u konfliktu bio je:

Opis toka medijacije:

Ishod medijacije i dogovor koji je postignut:

Problemi u medijaciji:

Druga zapažanja medijatora:

Poruka: „Za svaki problem postoji rješenje.“

19. RADIONICA: Darujmo komplimente

Uvodna aktivnost: teorijska elaboracija o važnosti davanja i primanja komplimenata.

Pojašnjenja:

Nekima je neugodno uputiti kompliment.

Drugi su zbunjeni kad prime kompliment.

Objasniti i demonstrirati davanje i primanje komplimenata.

Davanje komplimenata:

Korak 1: odabrati nešto za šta ćeš dati kompliment (odjeću, izgled, vještinu, sposobnost ...)

Korak 2: gledaj u osobu kojoj daješ kompliment.

Korak 3: izreci kompliment iskrenim glasom.

Primanje komplimenata:

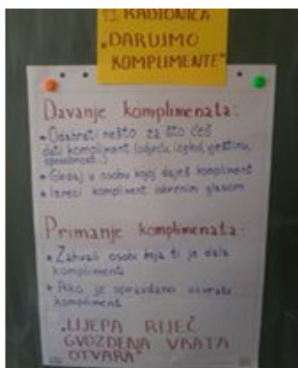
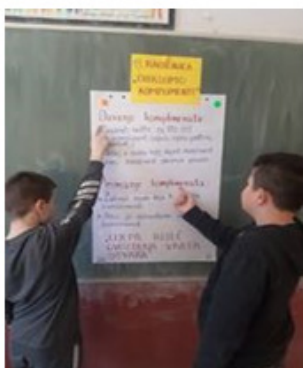
Korak 1: zahvali osobi koja ti je dala kompliment.

Korak 2: ako je opravdano, uzvрати kompliment.

Glavna aktivnost: vježbanje na primjerima i izjavama u grupama davanje i primanje komplimenata.

Završna aktivnost: završni razgovor u krugu, razgovara se o realizovanim aktivnostima: Šta je bilo najinteresantnije na radionici? Kako su se osjećali za vrijeme aktivnosti? Šta su naučili iz današnjih aktivnosti? Da li znanja i iskustva koja su danas stekli mogu da primijene u svakodnevnom životu, u školi i sa svojim vršnjacima, članovima porodice?

Poruka: „Lijepa riječ gvozdена vrata отвара.“

20. RADIONICA: „Ja poruke“

Voditeljica upoznaje djecu i objašnjava im na sljedeći način: Često ti se događa da ono što želiš reći nije ono što je druga osoba razumjela. Namjera ti je jasno izreći šta želiš od nekog, a to završi u međusobnom prebacivanju, izvlačenju starih grešaka i razgovor sasvim odluta od početne ideje, a nerijetko završi u žustroj raspravi ili svađi. Čini ti se da te roditelji, prijatelj stalno pogrešno razumije, da te ne želi saslušati, neće priznati da si u pravu itd, a s druge strane, čuješ iste prigovore na svoj račun. Razgovor umjesto s dogovorom završi kao „ping-pong“ u kojem već znaš kako će se nastaviti, ali taj smjer ne uspijevaš izbjeći i kao da odigravaš neku unaprijed određenu ulogu koju nisi želio/la.

Razloga za takve „scenarije“ ima više, no jedan od njih je i način komunikacije, tj. način na koji govorimo to što želimo reći. Postoje određene komunikacijske tehnike koje je moguće relativno lako naučiti, a koje mogu pozitivno uticati na ishode naših razgovora. Komunikacijska tehnika koja značajno doprinosi da nas se bolje „čuje“ i razumije te smanjuje mogućnost sukoba je tzv. JA PORUKA.

U govoru možemo razlikovati TI PORUKE i JA PORUKE. *Ti poruke* su usmjerene na drugu osobu, govore o drugoj osobi, često etiketiraju drugu osobu po nekim njenim osobinama. Naglasak je na tome kakva je druga osoba – po našem mišljenju. Da bi bilo jasnije evo nekoliko primjera TI PORUKA: „Ti nikad ne želiš ići tamo gdje ja hoću.“ „Ti si smotana, nije to za tebe.“ „Sramotiš me svojim glupostima, kako te nije sram?!“ „Kako baš ti uvijek slučajno nešto razbiješ?!“ „Zašto uvijek kasniš, šta misliš da si neka faca pa da te ja stalno čekam?!“...

TI PORUKE slične upiranju prstom u nekoga, optužuju. To niko ne voli i svi se osjećaju napadnuto kad im nešto govorimo kroz *Ti poruke*. Ljudi prirodno odgovaraju na napad, obično tako da se opravdavaju ili krenu u kontranapad ili se pak isključe i prekidaju komunikaciju. *Ti poruke* tako često dovode do sukoba, prekida komunikacije i osjećaja krivnje koji negativno utiče na odnos. Ako smo počeli razgovor pričajući u *Ti porukama* o problemu kašnjenja na dogovore, vrlo brzo će druga osoba početi govoriti o našim greškama i manama („Kao da ti uvijek napraviš sve na vrijeme, ti si isto...“), pokušavajući dokazati da nije samo ona kriva i brzo dolazi do svađe „kakav si ti - kakav sam ja“, a sasvim po strani ostaje tema kašnjenja koja nas je mučila na početku. Korištenje JA PORUKA pomaže da ne idemo u napad već da asertivno iskomuniciramo što nas muči vezano za ponašanje druge osobe i što želimo. JA PORUKE povećavaju šansu da nas druga osoba čuje u potpunosti te povećava šansu da druga osoba želi saradivati.

Kako izgledaju JA PORUKE?

JA PORUKA ima jasnu formu što nam pomaže da je relativno lako naučimo koristiti. Za početak moramo naučiti da govorimo o sebi, a ne o drugoj osobi i da preuzmemo odgovornost za ono što mi želimo. To je stoga asertivna komunikacija – jasno se zauzimamo za svoju potrebu bez ugrožavanja druge osobe.

Najteži dio je poznavati sebe, svoj osjećaj i svoju potrebu, tj. šta nama smeta, zbog čega nam to smeta i šta želimo od druge osobe. Naravno, može biti i pozitivna – pa je onda što nam se sviđa, zbog čega – a šta želimo je onda dosta jasno.

Recimo na primjeru kašnjenja, JA PORUKA bi mogla glasiti ovako: „Ljuta sam kad ne dođeš na vrijeme kad se dogovorimo zato što mi se onda čini kao da ne poštuješ naš dogovor ni mene. Stoga želim da ubuduće poštuješ naš dogovor.“ Vrlo je važno paziti da ne ubacimo neku „etiketu“ drugoj osobi, jer je to napad i TI PORUKA koja se „uvukla“ u JA PORUKU. Tako nije JA PORUKA ako kažemo: „Ljuti me tvoja bahatost.“ U JA PORUCI moramo biti precizni u opisu ponašanja koje kod nas izaziva neki osjećaj, iskreni oko toga koji je to osjećaj te preuzeti odgovornost za ono što mi tražimo. Dakle, nije „lijenost“, već npr. nepospremanje sobe, nije „morao bi se pokrenuti“, već „želim da redovito spremaš svoju sobu“ i nije samo „smeta mi“, već ljuti me, rastužuje me, sramim se, osjećam se krivom, plaši me, zabrinuta sam... uz nužno objašnjenje zbog čega meni to ponašanje izaziva taj osjećaj.

Obrazac za JA PORUKE izgleda ovako:

Osjećam se _____ (treba prepoznati kako se osjećamo)
Kada ti _____ (dati konkretan opis ponašanja, bez etiketa)
Zato što _____ (zbog čega nam to ponašanje izaziva taj osjećaj)
Stoga želim (hoću, ne želim) _____ (ne TITREBAŠ, već JA želim, trebam, hoću, neću...)

JA PORUKA nije čarobni štapić, ona ne osigurava 100%-tnu saradnju, ali povećava šansu saradnje i povećava šansu da su obje strane tačno čule šta ona druga strana želi, šta joj treba ili šta joj smeta.

U komunikaciji nam može pomoći i tzv. ASERTIVNA PORUKA koja je nešto drugačija od JA PORUKE, ali također predstavlja jedan oblik

asertivne komunikacije. U asertivnoj poruci ne iskazujemo samo svoje osjećaje, potrebe i želje, već i pokazujemo razumijevanje osjećaja, potreba i želja druge osobe. Katkad tom porukom iskazujemo da razumijemo potrebu druge strane, ali da se naše i njihove potrebe ne slažu te da moramo insistirati da druga osoba poštuje ono što mi od nje tražimo. Dio u kojem tačno prepoznamo kako se druga osoba osjeća i želi stavlja na znanje drugoj osobi da je čujemo i da poštujemo njene potrebe i različitost naših potreba.

Da bi bilo malo jasnije evo jedan primjer ASERTIVNE PORUKE: „Razumijem da ti je važno što više biti s tom drugaricom i da je to tebi sad najvažnije, jer zajedno trenirate tenis, no ja sam ti prijateljica od prije i želim da nađeš vremena i za mene. Možemo li naći neko vrijeme za naše druženje?“

Kada počneš vježbati ove komunikacijske tehnike u početku će ti biti vještačke i neće biti lako, no, to su vještine koje se uče i koje s vježbanjem postaju sve prirodnije i sve ćeš ih lakše i prirodnije koristiti. Ako si u žaru svađe pretjerao/la ili se zaboravio/la pa rekla/o nešto što znaš da nisi trebala/o - uredu je sjesti nakon „hlađenja“, smisliti što želiš reći i izreći to u formi JA ili ASERTIVNE poruke. Za početak će to često biti nakon „sukoba“, a s vremenom će sponatano dolaziti i tokom emocionalno napetih situacija i pomagati ti da ih riješiš na kvalitetniji način.

**Poruka: „Poboljšaj svoju komunikaciju,
time ćeš poboljšati svoje odnose s drugima.“**

Blok 3: Socijalno-emocionalni razvoj

Ciljevi koje smo željeli postići:

- ✓ Naučiti prepoznati emocije
- ✓ Osjećati se dobro u svojoj koži
- ✓ Naučiti ne shvatiti lično događaje i ponašanja drugih bitnih osoba u životu djeteta
- ✓ Zajedno rješavati problemski zadatak bez konflikta
- ✓ Uvježbavati neverbalni govor u funkciji samokontrole

Nazivi radionica:

- Empatija
- Ljutnja i nezadovoljene potrebe
- Jačanje samopouzdanja
- Kontrola bijesa
- Optimizam/pesimizam
- Kontakt sa sobom
- Rodni odnosi
- Razumijem tvoje teškoće
- Društvena sposobnost
- Strah me

21. RADIONICA: Empatija

Tema: empatija – saosjećanje

Cilj: razgovor o sopstvenim osjećanjima i osjećanjima drugih; o saosjećanju (empatiji).

Metod: usmeno i pismeno izražavanje, razgovor, igra

Trajanje: 45 minuta

Materijal: hamer s pravilima, flip-chart i papir, markeri, kartončići sa zapisanim ulogama, fascikle, evaluacioni listovi, pribor za pisanje

Uvodna aktivnost: pozdrav i dobrodošlica. Voditeljica pokreće razgovor: svi odgovaraju na pitanja s kakvim osjećanjem dolaze na radionicu; šta se dešavalo u periodu od zadnjeg susreta, kako su se zbog toga osjećali?

Glavna aktivnost: *Bez koga se može* - izabere se jedna, svima poznata priča. Svima se podijele uloge (zapisane na kartončićima) tako da svaki učesnik predstavlja jedan lik ili predmet iz te priče. Voditeljica prilazi sa zamišljenom ogromnom gumicom i pravi pokrete kao da želi da izbriše, jedan po jedan lik jer ga smatra nevažnim za priču. Zadatak učesnika je da pokušaju da objasne svoju važnost i neophodnost za priču (npr. mama iz priče „Crvenkapica i vuk“ kaže: „Ako me izbrišeš, ko će da pravi kolače.“). Saosjećanje, šta je to? Svako piše svoju definiciju saosjećanja. Zatim se redom čitaju definicije i zapisuju na flip-chart-u (moguće objašnjenje saosjećanja: razumjeti drugu osobu, njene misli i osjećanja, a ne tražiti da druga osoba misli i osjeća isto što i mi, prihvatanje druge osobe s toplinom, bez traženja da uradi ono što bismo mi uradili da smo na njenom mjestu, bez osuđivanja, odbacivanja). Slijedi razgovor o aktivnostima: Kada su se osjećali nevažnima? Kada su pokazali da su drugi nevažni? Kada su učesnici saosjećali s nekim? Kada su osjetili da ih drugi ne razumiju i da ne saosjećaju s njima?

Završna aktivnost: *Pričam ti priču* - jedan od učesnika započinje priču kazujući jednu rečenicu po sopstvenom izboru, a ostali nastavljaju tako da svako dodaje po jednu rečenicu. Ukoliko se ne snalaze, daje se prijedlog za tzv. lanac osjećanja – učesnici započinju rečenicu sa „Ovog časa se osjećam...“, a ostali dodaju kako se oni osjećaju.

Evaluacija: svako kaže kako se osjeća na kraju radionice. Podjela fascikli i evaluacionih listića. Dogovor o narednom susretu i pozdravljanje.

Poruka: „Saosjećanje prema nekome je veoma značajno, na taj način bogatimo i jačamo sebe.“

22. RADIONICA: Ljtnja i nezadovoljene potrebe

Cilj: prepoznavanje i imenovanje sopstvenih osjećanja i osjećanja drugih, izražavanje osjećanja, uviđanje neverbalne komunikacije.

Metod: diskusija, razgovor, pantomima, igra

Trajanje: 45 minuta

Materijal: hamer sa pravilima, flip-chart, markeri, fascikle, evaluacioni listovi, pribor za pisanje

Uvodna aktivnost: pozdrav i dobrodošlica. Voditeljica pokreće razgovor: svi odgovaraju na pitanja s kakvim osjećanjem dolaze na radionicu; šta se dešavalo u periodu od zadnjeg susreta, kako su se zbog toga osjećali? *Ime i pokret* - svi učesnici stoje u krugu, jedan učesnik uđe u sredinu kruga i pokaže pokretom, grimasom, gestom kako se osjeća. Nakon toga ostali učesnici kažu: „Marko se osjeća...” i imenuju prepoznato osjećanje. Igra se nastavlja dok svi ne iskažu kako se osjećaju.

Glavna aktivnost: *Tijelo koje govori* - svi učesnici stoje u krugu, a voditeljica zadaje zadatak: recite nogom „ljut sam”; recite očima „strah me”; recite ramenima „nervozan sam”; pokažite tijelom da vam je dosadno; pokažite tijelom da ste tužni; pokažite licem iznenađenje... Slijedi razgovor o aktivnosti: Da li svi koristimo iste pokrete kada izražavamo neko osjećanje? Da nas je neko sa strane gledao i nije čuo šta govorimo, da li bi znao šta pokazujemo svojim tijelom? Kako to što vidimo na tijelu utiče na komunikaciju, razumijevanje, odnose?

Završna aktivnost: *Pantomima* - svi učesnici stoje u krugu. Dobrovoljac uđe u krug i pantomimom pokaže nešto što mu se desilo i kako se zbog toga osjećao. Ostali učesnici pogađaju o čemu se radi. Ko pogodi zamjenjuje pantomimičara. Slijedi razgovor na osnovu čega su pogodili osjećanja.

Evaluacija: svako kaže kako se osjeća na kraju radionice. Podjela fascikli i evaluacionih listića. Dogovor o narednom susretu i pozdravljanje.

**Poruka: „Veoma je bitno da pazimo na svoja osjećanja
i na osjećanja drugih.“**

23. RADIONICA: Jačanje samopouzdanja

Tema: sticanje samopouzdanja

Cilj: sticanje pozitivne slike o sebi, razvijanje svijesti o svojim dobrim stranama, građenje samopouzdanja i samopoštovanja.

Metod: popunjavanje radnih listića, izvještavanje, razgovor, igra, rad u paru
Trajanje: 45 minuta

Materijal: hamer sa pravilima, flip chart, markeri, papir A4, radni listići "Umijem, mogu, hoću", fascikle, evaluacioni listovi, pribor za pisanje

Uvodna aktivnost: Pozdrav i dobrodošlica učesnicima. Voditeljica pokreće razgovor: Kako se osjećaju? Kako je protekao današnji školski dan? Da li imaju nešto važno da kažu što bi rado podijelili sa grupom? *Komplikovani odgovori* - svi su u krugu. Voditeljica je u sredini i postavlja pitanja učesnicima. Učesnici moraju da odgovore netačno. Pitanja treba da budu jednostavna i da upućuju na automatske odgovore. Učesnik mora brzo da odgovori, inače ispada iz igre. Ko tačno odgovori na pitanje, takođe ispada. Primeri pitanja: Koliko ruku imaš? Koliko imaš godina? Kako se zoveš? U kojem mjestu živiš? Da li si ćelav? Kako ti se zove mama? Koliko je 1+1? Koji broj dolazi poslije 5? Koji je danas dan? U kojoj ulici živiš? Na čemu sjediš? Koje boje je nebo?

Glavna aktivnost: *Umijem, mogu, hoću* - djeci se podijele listovi papira i daje im se zadatak da papir linijama podijele na četiri jednaka dijela. U gornji lijevi prostor treba da napišu: "Šta najviše VOLIM kod sebe". U gornji desni prostor treba da napišu: „Šta najbolje UMIJEM da radim". U donji lijevi prostor treba da napišu: „Na koje svoje osobine sam PONOSAN/PONOSNA". U donji desni prostor treba da napišu: „Šta DRUGI najviše VOLE kod mene". Slijedi predstavljanje radnih listova u velikoj grupi. Voditeljica ispisuje sve komentare na pripremljenom hameru i diskutuje se o radovima. Nakon toga voditeljica daje instrukciju da, jedno po jedno, dijete prošeta ispred ostalih, ali tako da položajem tijela, hodom, izrazom lica predstavi svoja osjećanja, koja ima nakon popunjavanja liste o sebi. Slijedi razgovor o aktivnosti: Kako se osjećaju nakon predstavljanja? Koliko razmišljaju o svojim osobinama? Kako se poštuju i njeguju pozitivne osobine?

Završna aktivnost: *Izmamljeni osmjeh* - igra se u parovima. Jedan partner treba da se trudi da ostane miran i da ne pokaže nikakvu emociju. Drugi partner ima zadatak da ga nasmije, ali ne smije da koristi riječi ili dodir. Kada nasmije partnera, uloge se mijenjaju.

Evaluacija: svako kaže kako se osjeća na kraju radionice. Podjela fascikli i evaluacionih listića. Dogovor o narednom susretu i pozdravljanje.

Poruka: „Da bi nas drugi voljeli i poštovali mi moramo sebe voljeti i poštovati.“

24. RADIONICA: Kontrola bijesa

Tema: bijes, načini za kontrolu bijesa.

Cilj: upoznavanje s emocijom bijesa; razumijevanje odnosa koji postoji između ove emocije i nastajanja i produbljivanja konflikta; prepoznavanje nezadovoljenih potreba/osjećanja koja stoje ispod bijesa; upoznavanje s načinima kanalisanja energije bijesa.

Metod: igra, crtanje, pisanje, razgovor

Trajanje: 45 minuta

Materijal: hamer sa pravilima, flip-chart i papiri, markeri, ljepljiva traka, samoljepljivi listići različitih boja, flomasteri, fascikle, evaluacioni listovi, pribor za pisanje

Uvodna aktivnost: pozdrav i dobrodošlica. Voditeljica pokreće razgovor: svi odgovaraju na pitanja sa kakvim osjećanjem dolaze na radionicu; šta se dešavalo u periodu od zadnjeg susreta, kako su se zbog toga osjećali? *Osjeti moj bijes* - svi stanu u krug. Jedan po jedan, učesnici ulaze u sredinu kruga, pokazuju tijelom kako izgleda njihov bijes i proizvode zvuk koji predstavlja „glas“ bijesa. Svi ostali ponove to isto, pokušavajući da osjete kako je toj osobi. Igra se završava kada se svi oprobaju. Slijedi razgovor o igri: Kako im se dopala igra? Da li su osjetili kako je drugim učesnicima u igri - kolika je snaga u bijesu?

Glavna aktivnost: dobrovoljac iz grupe legne na veliki komad papira, ostali ocrtavaju njegovu konturu. Taj papir se postavi na tablu. *Odakle bijes* - svako se za sebe prisjeća situacija koje ga razbjesne i to zapisuje npr. na žutim naljepnicama. Ispisane naljepnice se zalijepe na papir postavljen na tablu, oko konture tijela. Dobrovoljac glasno pročita sve zapise (odakle dolazi bijes). *Bijesne misli* - svako se za sebe prisjeća misli koje mu prolaze kroz glavu, šta misli o sebi i drugima u situaciji bijesa i to zapisuje npr. na rozim naljepnicama. Ispisane naljepnice se zalijepe „u glavu“ konture tijela, iscrtane na velikom papiru. Dobrovoljac glasno pročita sve zapise (šta rade bijesne misli). *Bijesne gliste* - svako se za sebe prisjeća i zapisuje npr. na narandžastim naljepnicama, šta radi u bijesu. Ispisane naljepnice se zalijepe na ruke i noge iscrtane ljudske konture. Dobrovoljac glasno pročita sve zapise (šta rade bijesne gliste). *Prije ili poslije bijesa sam se osjećao* - svako se za sebe prisjeća i zapisuje npr. na zelenim naljepnicama osjećanja koja su prethodila bijesu ili koja su se javila nakon bijesa. Ispisane naljepnice se zalijepe na srce iscrtane ljudske konture

(bijes je izazvan/izaziva druga osjećanja). *Bijesnim, a treba mi* - svako za sebe zapisuje, npr. na plavim naljepnicama, koje mu potrebe nisu bile zadovoljene u situacijama bijesa, kojih se prisjetio. Ispisane naljepnice se zalijepe u stomačni dio iscrtane ljudske konture. Slijedi razgovor o aktivnosti: Ko ili šta vam donosi bijes? Kako vaše misli utiču na pojavu/održavanje bijesa? Šta radite kad ste bijesni? Šta govorite kada ste bijesni? Bijes čini da se osjećate (kako)... šta vam u stvari treba, šta želite kad ste bijesni? Da li je bijes destruktivan, kada? Da li vam se dopada to što radite u bijesu? Kako možete da dobijete to što želite na primjereniji način? Kako se možete osloboditi bijesa (fizička aktivnost, humor, tehnike opuštanja, krativne tehnike...) Voditeljica zaključuje: Ljutnja u stvari znači da želimo nešto da promijenimo (ljuti smo što smo izgubili utakmicu/ igru, želimo da pobijedimo; ljuti smo što smo dobili plavi džemper, želimo bijeli). Ljutnja je prirodna, kaže da želimo promjenu, ali problem nastaje kad želimo druge da prisilimo na tu promjenu. Uvijek treba razmotriti kako do promjene doći zajedno s tom drugom osobom.

Završna aktivnost: *Grupni zagrljaj* - dva dobrovoljca se zagrele, zatim se pridruži sljedeći učesnik i tako svi redom prilaze i uvećavaju grupni zagrljaj.

Evaluacija: svako kaže kako se osjeća na kraju radionice. Podjela fascikli i evaluacionih listića. Dogovor o narednom susretu i pozdravljanje.

Poruka: „Veoma je bitno pronaći način na koji ćemo kontrolisati bijes.“

25. RADIONICA: Optimizam/pesimizam

Tema: izražavanje osjećanja i saosjećanja

Cilj: izgrađivanje rječnika za izražavanje osjećanja; podsticanje razgovora o osjećanjima; podrška u prepoznavanju i imenovanju osjećanja; prihvatanje i poštovanje osjećanja – kod sebe i drugih kako bismo se osjećali prihvaćeni i sigurni; pronalaženje načina da se osjećanja izraze na primjeren način; razvoj saosjećanja.

Metod: čitanje priče, pjesme, gluma, slušanje i gledanje video spota (pjesma), diskusija

Trajanje: 45 minuta

Materijal: hamer sa pravilima, flip-chart i papir, markeri, veliko srce od krep papira, ljepljiva traka, Prilog 1 - priča "Rastrgano srce"; Prilog 2 – tekst pjesme "Nemoj mi se rugati"; CD „Nemoj mi se rugati“ (laptop, projektor, platno), fascikle, evaluacioni listovi, pribor za pisanje

Uvodna aktivnost: pozdrav i dobrodošlica. Danas se osjećam... Svaki učenik kaže kako se osjeća – riječ koja opisuje osjećanja, a brojem ocijeni kako se danas osjeća (od -5 do +5). Učesnici se zatim svrstavaju u grupe istih osjećanja (sretan, ljut; tužan...) pa u grupe istih ocjena (od -5 do -2; od -1 do +1, od +2 do +5).

Glavna aktivnost: *Pocijepano srce* - zatraži se od nekoliko dobrovoljaca da objasne šta je to „obeshrabrenje“ (npr. to su postupci kojima navodimo druge da o sebi stvore lošu sliku, da se loše osjećaju, nazivamo ih pogrdnim imenima, isključimo ih iz društva...). Voditeljica zalijepi veliko papirno srce na prsa i zamoli djecu da reaguju na priču „Rastrgano srce“ tako što će svaki put kad čuju neko obeshrabrenje u priči, pokazati palcem nadole. Za svaki palac okrenut nadole, voditeljica, dramatičnim pokretom, pocijepa komadić srca od papira i baca ga na pod.

Prilog priča „Rastrgano srce“: Jednog utorka ujutro, kad je zazvonio sat, Petar nije ustao iz kreveta. Deset minuta kasnije majka je otvorila vrata njegove sobe. „Hajdemo“, kazala je, „zakasnit ćeš u školu. Ti si jedna lijenština!“ (cijepanje). „Ali, mama, loše mi je.“, rekao Petar. „Ponašaj se kao beba.“, kazala je Petrova majka. (cijepanje) „Uvijek ti je loše na dan kad imaš kontrolni. Ustani i spremi se. Brat je bolji od tebe, on je već spreman.“ (cijepanje) Petar se brzo obukao i otišao u kuhinju da doručkuje. Njegov stariji brat Marko upravo je završio

doručak. „Idem, mama,“ rekao je Marko. „Pričekaj Petra,“ kazala je njegova majka. „Taj gubitnik (cijepanje) uvijek kasni,“ rekao je Marko (cijepanje). „Ne želim da propustim autobus“. Dječaci su stigli na stanicu tačno na vrijeme, a Petar je slijedio starijeg brata. Ali kada su se vrata zatvorila i autobus krenuo, Petar se sjetio da je ostavio domaći zadatak u svojoj sobi. Upitao je vozača autobusa da li bi ga pričekao dok se vrati po domaći zadatak. „Šta ti je, mali? Ti si lud! (cijepanje). Ovo nije taksi. Bilo kako bilo, tako ti i treba kad si zaboravan“ (cijepanje). Kada je Petar stigao u školu, kazao je učiteljici da je ostavio domaći zadatak kod kuće. „To je četvrti put ovog mjeseca, Petre,“ rekla je. „Ne mislim da domaći nisi uradio, nego da lažeš! (cijepanje). Bojim se da ću o tome morati da porazgovaram sa tvojim roditeljima“. Petar je volio sport, ali je mrzio čas fizičkog vaspitanja jer je bio najmanji od svih dječaka. Toga dana trebalo je da igraju košarku, a to je za njega najgori od svih sportova. Učiteljica je zatražila da se djeca podijele u dvije grupe: Lavove i Tigrove. Za nekoliko minuta bilo je po deset dječaka u svakoj grupi, samo je Petar ostao da sjedi na klupi (cijepanje). Kapiten Lavova je rekao: „Ne želimo Petra (cijepanje). On ne vrijedi ništa.“ (cijepanje). Kapiten Tigrova je kazao: „On ne može u Tigrove. Više liči na preplašenu mačku (cijepanje)“. A svi drugi dječaci su se grohotom smijali (cijepanje). Napokon je učiteljica dodijelila Petra jednoj grupi, i to Lavovima. Međutim, odsjedio je na klupi cijelo vrijeme jer ga kapiten nijednom nije uključio u igru. (cijepanje) Istoga dana, poslije škole, Petrov brat Marko, igrao je fudbal na igralištu u blizini njihove kuće. Petar je bio mnogo bolji u fudbalu, nego u košarci. Fudbal mu je bio najdraži sport. Zato je Petar upitao Marka može li i on da igra. „Nema šanse“, kazao je Marko, „upropastio bi igru. Ti si smotan!“ (cijepanje). Njihova je majka to čula i povikala: „Marko, pusti Petra da igra s vama“. „Ali mama, on je prespor,“ (cijepanje), rekao je Marko, „i uvijek smeta.“ (cijepanje) Slijedi analiza priče: Kako se Petar osjeća? Zbog čega se tako osjeća? Kako će na njega djelovati kada se prema njemu, iz dana u dan, neko ponaša na ovaj način? Pozivaju se učesnici da ohrabre Petra – riječima, djelima, kako god žele, a za svako smišljeno ohrabrenje, svi pokazuju podizanjem palca. Slijedi razgovor o aktivnosti: Kako bi se Petar osjećao poslije ovakvih ohrabrenja? Ko ohrabruje učesnike, na koji način? Kako učesnici ohrabruju druge? Primjeri izjava ohrabrenja se zapisuju na hamer.

Završna aktivnost: *Nemoj mi se rugati* - prikazuje se video spot „Nemoj mi se rugati“. Djeca se udobno smjeste, naslone, zatvore oči ili pažljivo posmatraju spot i slušaju pjesmu, misle o riječima pjesme.

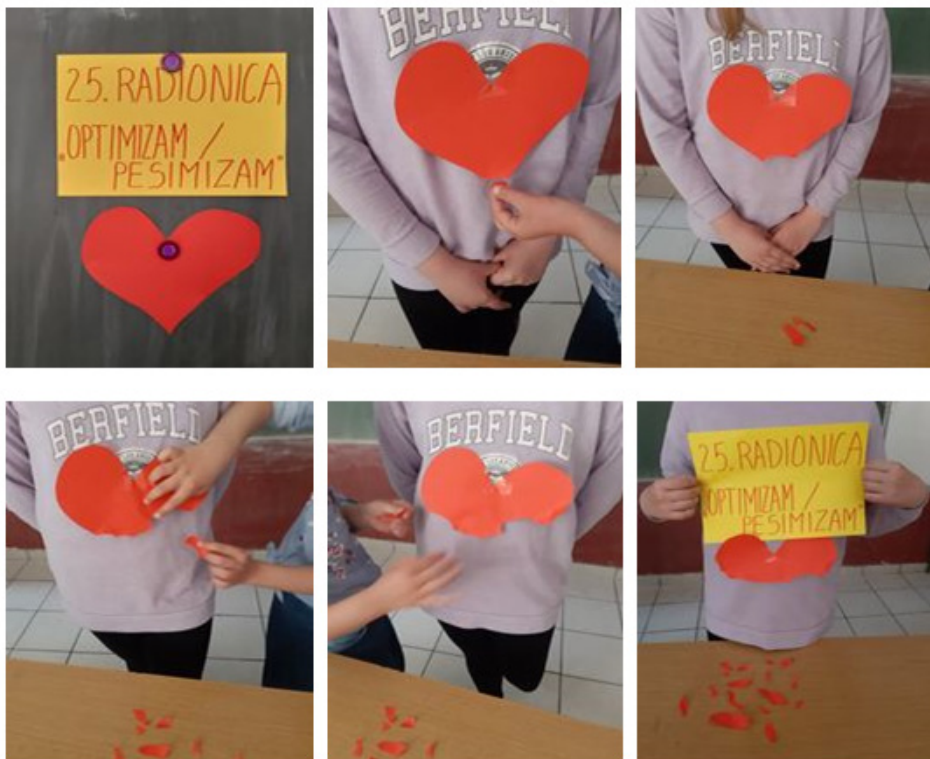
Prilog tekst pjesme „Don't laugh at me“, na engleskom i hrvatska verzija prevoda

“Nemoj mi se rugati” DON’T LAUGH AT ME (Steve Seskin/Allen Shamblin):
NEMOJ MI SE RUGATI

I’m a little boy with glasses The one they call a geek A little girl who never smiles ‘Cause i have braces on my teeth And i know how it feels to cry myself to sleep I’m that kid on every playground Who’s always chosen last A single teenage mother Tryin’ to overcome my past You don’t have to be my friend But is it too much to ask: Don’t laugh at me Don’t call me names Don’t get your pleasure from my pain In God’s eyes we’re all the same Someday we’ll all have perfect wings Don’t laugh at me I’m the beggar on the corner You’ve passed me on the street And I wouldn’t be out here beggin’ If I had enough to eat And don’t think I don’t notice That our eyes never meet Don’t laugh at me Don’t call me names Don’t get your pleasure from my pain In God’s eyes we’re all the same Someday we’ll all have perfect wings Don’t laugh at me I’m fat, I’m thin, I’m short, I’m tall I’m deaf, I’m blind, hey, aren’t we all

Ja sam mali dječak s naočalama kojeg često zovu štreber (šmokljan). Mala djevojčica koja se nikad ne smije jer imam protezu na zubima i znam kako je kad plaćući zaspis. Ja sam ono dijete na svakom igralištu kojeg uvijek zadnjeg biraju. Maloljetna samohrana majka koja pokušava prebroditi prošlost. Ne moraš mi biti prijatelj ali, je li previše ako tražim: Nemoj mi se rugati! Ne vrijeđaj me! Ne traži svoje zadovoljstvo u mojoj boli! U božjim smo očima svi isti. Jednog ćemo dana svi imati savršena krila. Nemoj mi se rugati! Ja sam prosjak s ugla prošao si pokraj mene na ulici i ne bih tu prosió kad bih imao dovoljno za hranu (što jesti) i nemoj misliti da ne primjećujem da se naše oči nikad ne sretnu. Nemoj mi se rugati! Ne vrijeđaj me! Ne traži svoje zadovoljstvo u mojoj boli! U božjim smo očima svi isti. Jednog ćemo dana svi imati savršena krila. Nemoj mi se rugati! Ja sam debeo. Ja sam nizak. Ja sam visok. Ja sam gluhi. Ja sam slijep. Zar nismo to svi na neki način? Slijedi razgovor o aktivnosti: O čemu se govori u ovoj pjesmi? Kakve misli ili osjećanja su učesnici imali dok su slušali pjesmu? Što su primijetili u video-spotu? Da li se mogu sjetiti neke situacije kada su htjeli nekome da kažu: „Nemoj mi se rugati“? Dobrovoljci pričaju šta se tada dogodilo - svi učesnici redom odgovaraju koju važnu stvar, misao ili riječ će zapamti sa ove radionice Na kraju, svaki učesnik svakome u grupi uputi neku lijepu riječ.

Evaluacija: svako kaže kako se osjeća na kraju radionice. Podjela fascikli i evaluacionih listića. Dogovor o narednom susretu i pozdravljanje.

Poruka: „Trebamo prihvatati i uvažavati druge i drugačije.“

26. RADIONICA: Kontakt sa sobom

Tema: predstavljanje sebe, šta volim, moj simbol...

Cilj: bolje međusobno upoznavanje, povezivanje učesnika, razvijanje povjerenja
Metod: crtanje, pisanje, razgovor, pantomima, igra.

Trajanje: 45 minuta

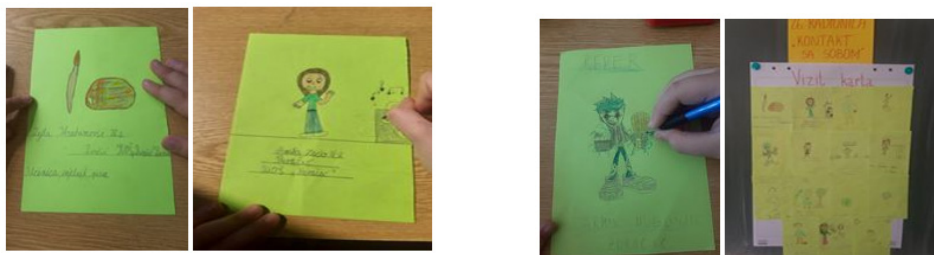
Materijal: flip-chart i papir, markeri, listići – sa imenima učesnika, listići – sa pojmovima za igru pantomime, papir formata A4, ljepljiva traka, fascikle, evaluacioni listovi, pribor za pisanje

Uvodna aktivnost: riječi dobrodošlice. *Pantomima* - svi učesnici stoje u krugu. Dobrovoljac uđe u krug, iz kutije izvuče listić sa napisanim pojmom, koji treba da pokaže grupi pantomimom. Ostali učesnici pogađaju o čemu se radi. Ko pogodi, zamjenjuje pantomimičara. Slijedi razgovor o igri: Šta im je pomoglo/odmoglo u otkrivanju? Kako se osjeća pobjednik? Kako se osjeća onaj ko nije uspio da otkrije?

Glavna aktivnost: *Napravi svoju vizit-kartu* - zadatak je da svako nacrtava svoju vizit kartu pomoću nekog svog znaka, simbola nečega što voli, što ga predstavlja, po čemu se prepoznaje, neke poruke koju smatra važnom. Zatim, svaki učesnik na svoj papir upisuje svoje ime, adresu, telefon. Vizit-karte se predstavljaju u velikoj grupi. Na kraju voditeljica daje uputstvo da svako dijete razmijeni vizit-kartu s učesnikom kojeg on izabere, odnosno da poklone jedan drugome vizit-karte kako bi mogli kontaktirati, a vizit-karte mogu da dijele i s ostalim članovima grupe.

Završna aktivnost: vodi se razgovor o svim aktivnostima: Kako se učesnicima svidjela današnja radionica? Šta su saznali?

Evaluacija: slijedi podjela fascikli i popunjavanje evaluacionih listića. Dogovor o narednom susretu.

Poruka: „Zajedno smo jači i sigurniji.“

27. RADIONICA: „Rodni odnosi“

Cilj radionice: Osvijestiti stereotipe koji se vežu za rodne uloge.

Tema: Rodne uloge

Vrijeme trajanja radionice: 90 minuta

Uzrast djece: 8–10 godina

Cilj/evi radionice: Osvijestiti stereotipe koji se vežu za rodne uloge.
Razumijevanje razlika i sličnosti u rodnim ulogama.

Sredstva i radni materijal: flipchart, stikeri, 2 hamer papira sa stereotipnim crtežima dječaka i djevojčice, flomasteri, 2 poželjnometra (izrađeni od papira), papiri

Tok rada:

UVODNA AKTIVNOST: OMILJENI LIK - Trajanje: 20'; Tok aktivnosti: Voditelj daje uputstvo učesnicima da se prisjete neke knjige, crtanog filma ili igrice u kojoj pronalaze svog omiljenog lika. Sada vas molim da razmislite ko je vaš omiljeni lik iz bajke, knjige ili crtanog filma. Nakon aktivnosti, voditelj pita: Zašto birate baš taj lik? Da li pronalazite neke sličnosti s tim likom? Ko vas je upoznao s tom knjigom ili crtanim filmom? Kakav je to lik? Kakva je to knjiga/crtani film? Voditelj bilježi likove i razloge biranja. Naglašava grupi kako se može desiti da biramo istog lika, ali da su naši razlozi biranja drugačiji, zavisno od toga koju osobinu smatramo poželjnom, važnom ili dobrom kod tog lika.

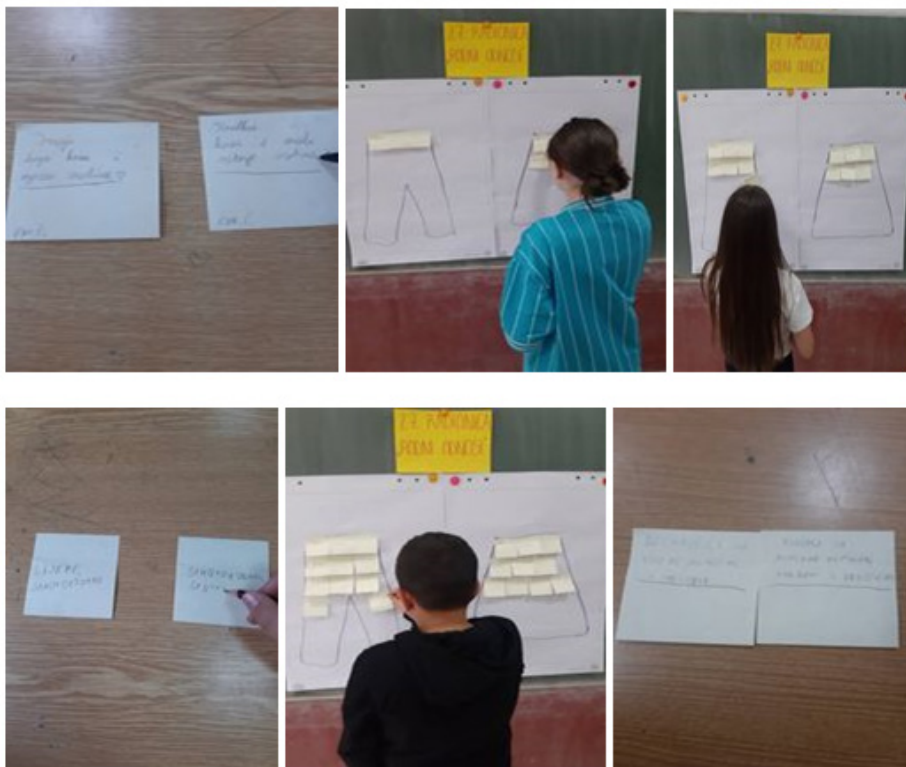
GLAVNA AKTIVNOST: KARAKTERISTIKE Trajanje: 45'; Tok aktivnosti: Voditelj će postaviti dva hamer papira u prostoriji na zidu. Na jednom će napraviti siluetu figure u hlačama, a na drugom siluetu figure u suknji. Pretpostavka je da će većina učesnika siluetu u hlačama smatrati siluetom dječaka, a siluetu u haljini – siluetom djevojčice. Međutim, za potrebe ove vježbe smatrat će se upravo suprotno, kako bi se pokazale rodne uloge, što se ne saopštava učesnicima. Voditelj daje uputu: Sada ćemo razmisliti o tome kako i po čemu se razlikuju dječaci i djevojčice, u školi, kod kuće, u sportu, među prijateljima, u igri. Na jednom hameru imamo nacrtanu djevojčicu, a na drugom dječaka (veoma je važno da voditelj rukom ne pokazuje siluetu djevojčice i siluetu dječaka). Sada razmislite o tome šta je karakteristično za djevojčice, a šta za dječake. Svaki učesnik može ustati i upisati karakteristiku za koju smatra da pripada djevojčici/dječaku na papiru koji će zalijepiti na sliku djevojčice/dječaka. Molim vas da jedno po jedno upisujemo osobine. Kada su svi upisali karakteristike,

voditelj aktivnosti čita sve navedene pojmove. Prilikom čitanja prilazi crtežu djevojčice i kaže: Sada ću pročitati karakteristike koje ste naveli za dječake. Zatim prilazi crtežu dječaka i kaže: Sada ću pročitati osobine koje ste naveli za djevojčice. Ovaj pristup izazvat će reakcije učesnika. Uputa voditelju: Voditelj treba iskoristiti ovu priliku da istakne stereotipna viđenja likova. Pitanja koja voditelj postavlja: Zašto mislite da sam pogriješio/la? Da li sve djevojčice i svi dječaci izgledaju isto? Da li djevojčice nose hlače? Zašto onda ne dozvoljavate da je ovo djevojčica? Da li znate da i dječaci u nekim kulturama nose suknju? Nakon kratke diskusije voditelj dijeli učesnike u dvije grupe. Unutar grupa učesnici treba da razgovaraju da li se slažu sa svim napisanim pripadajućim karakteristikama. Voditelj prati obje grupe vodeći razgovor pitanjima koja dovode u pitanje navedene karakteristike. Da li stvarno to mogu samo djevojčice/dječaci? Da li ste vi ikada to uradili/tako se ponašali? Grupe zatim prezentiraju šta bi promijenile, dodale ili oduzele dječaku i djevojčici. Nakon što se grupe slože oko navedenih uloga, voditelj daje uputu da predstavnici grupa skinu/premjestite/dodaju ceduljice na crtežima. Nakon aktivnosti: Kako je bilo razgovarati u grupama? Da li ste se unutar grupe teško ili lako složili? Šta je bilo posebno lako, a šta posebno teško? Kako najčešće vidimo dječake, a kako djevojčice? Šta bismo željeli promijeniti?

ZAVRŠNA AKTIVNOST: POŽELJNOMETAR - Trajanje: 40'; Tok aktivnosti: Nakon što je konačna dodjela karakteristika završena, voditelj poziva sve učesnike da izaberu po jednu osobinu dječaka i djevojčice i predstave je nekim simbolom koji će nacrtati na papiru, te je nakon toga zakačiti na poželjnometar za dječake i poželjnometar za djevojčice, koji se nalaze na podu. Poželjnometri se sastoje od skale u rasponu od -10 do +10, pri čemu je -10 izuzetno nepoželjna karakteristika, a +10 izuzetno poželjna karakteristika. Prilikom smještanja karakteristika na poželjnometru, učesnici odgovaraju na pitanje: Zašto tu karakteristiku smještam na to mjesto na poželjnometru?

Uputa voditelju: Voditelj treba da završi radionicu sa zaključkom da su u savremenom društvu razlike u ulogama dječaka i djevojčica sve manje, te se od svih očekuje jednako učešće u aktivnostima porodice, zajednice i društva. Važno je istaći da se i od dječaka i od djevojčica očekuje isto, u skladu s interesima i sposobnostima, te ne smijemo osuđivati one koji su drugačiji. Odgovorni smo kreirati društvo prihvatanja kako bi osigurali DRUŠTVO ZA SVE. Nakon aktivnosti: Voditelj poziva učesnike da svako redom, ukруг, kaže šta može da uradi ili promijeni u svom ponašanju, da bi komunikacija s

djevojčicama/ sestrama/ mamom, odnosno dječacima/ braćom/ tatom bila lakša, s više uvažavanja i bez stereotipnih predstava.

Poruka: „Trebamo se osloboditi predrasuda.“

28. RADIONICA: „Razumijem tvoje teškoće“

Cilj radionice: Uživljavanje u ulogu nekog drugog i pretpostavljanje šta on misli, šta osjeća i kako se ponaša u nekoj situaciji.

“Kad stanem u tuđe cipele”

Tema: *U tuđim cipelama* - decentralizacija

Cilj: posmatranje jedne situacije s različitih strana; uživljavanje u ulogu nekog drugog i pretpostavljanje šta on misli, šta osjeća i kako se ponaša u nekoj situaciji.

Metod: igra, pričanje priča, pisano izražavanje, razgovor

Trajanje: 45 minuta

Materijal: hamer s pravilima, hamer, flip-chart, flomasteri, markeri, prilog „Pepeljuga na razne načine“, fascikle, evaluacioni listovi, pribor za pisanje

Uvodna aktivnost: Pozdrav i dobrodošlica učesnicima. Voditeljica pokreće razgovor: svaki učesnik treba da kaže jednu dobru stvar koju je uradio i jednu svoju grešku. Grupa se podstiče da smisli način za pohvalu dobre stvari i iznošenje ideja za popravljavanje greške. *A-AHA* - djeca stoje u krugu. Igra počinje tako što jedno dijete lijevom rukom tapne svoje desno koljeno i kaže „A“, zatim desnom rukom tapne lijevo koljeno i kaže „Aha“, desnu ruku stavi na lijevo rame i kaže svoje ime i lijevu ruku na desno rame i kaže ime nekog od učesnika koji dalje nastavlja igru. Npr. *A-AHA-Marija-Suzana*. Igra se što je brže moguće, a iz igre ispadaju oni koji pogrešno urade proceduru ili se zbune.

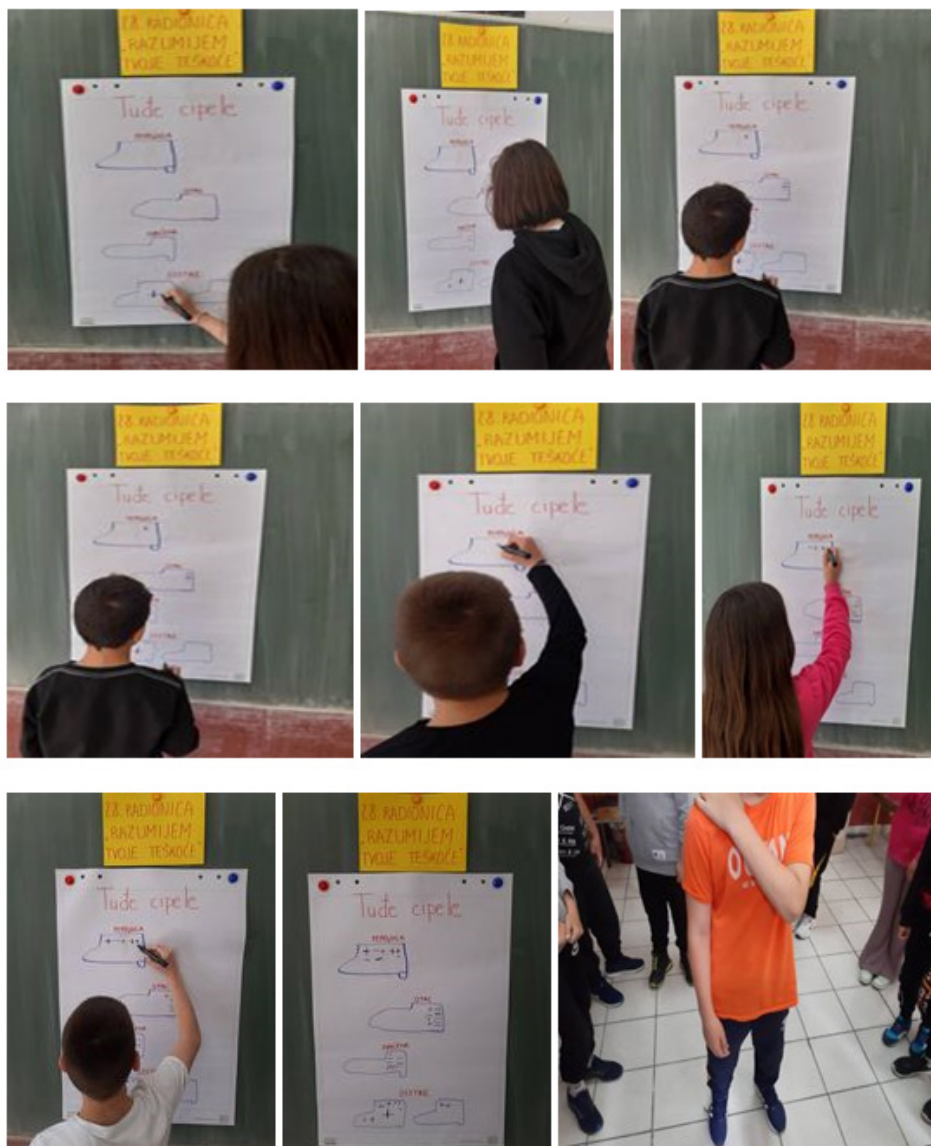
Glavna aktivnost: *Pepeljuga na razne načine* - priča Pepeljuga se priča iz ugla: maćeha, oca i sestara. Maćehina priča: “Ova priča me potpuno ocrnila. Ja sam, zapravo, jedna dobra žena. Kad sam došla u ovu kuću, Pepeljugu sam prihvatila kao rođeno dijete, ali ona je imala puno loših navika. Nije voljela da se kupa, ni da nosi bilo šta čisto na sebi. Jedva bih je uspjela povremeno ugurati u korito. Svaki put je tako urlala i zvala upomoć da su se komšije u čudu okupljali. Kad god bih joj obukla čistu haljinu, ona bi se uvaljala u pepeo. Imala je bujnu maštu i voljela je da izmišlja priče. Svima je pričala da je zlostavljam. A što se tiče onog legendarnog bala... Naravno, svi znate da ne postoje dobre vile. Moj muž je za sve tri djevojke kupio krasne bijele balske haljine, ali je Pepeljuga odmah svoju bacila i dureći se rekla: “Ja ovo neću obući!” Mi smo je nagovarali, ali ona je ostala uporna, pa smo otišli bez nje. Ona se u međuvremenu predomislila i

pojaviła nakon što je bal već počeo. Ne možete zamisliti kako sam bila sretna kada sam je vidjela. Bila je čista i divno je izgledala. Pomislila sam: "Konačno me poslušala". Princ je, kao začaran, prišao Pepeljugi. Zaplesali su, i dok su prolazili pored mene, čula sam kako je pita: "Mlada damo, jeste li stigli posljednji zato što ste željeli da vas primijetim?" Pepeljuga je zastala, mrko ga pogledala, tapnula cipelicom u pod, potrčala, cipela joj je ispala, ali je ona, ne okrećući se, odjurila s bala. Kada sam poslije nekoliko dana čula da je princ neuspješno traži po kraljevstvu, poslala sam stariju kćer da mu javi radosnu vijest kako izabranica njegovog srca živi baš u našoj kući. Na njihovom vjenčanju plakala sam od sreće i mislila kako bi njena pokojna majka sada bila sretna." Priča starije sestre: „Neću puno da dužim, ali gledajući mene i moju mlađu sestru, ispada da se uopće ne isplati biti dobar i poslušan. Možete se, u najboljem slučaju, udati za nekog činovničića na kraljevskom dvoru. Pepeljuga je uvijek tjerala po svom i dobijala ono što je htjela. Noći i noći sam proplakala nad takvom nepravdom." Očeva priča: „Kad je umrla moja prva žena, ostao sam sam s kćerkom. Nisam ništa znao da radim po kući, a ni da se brinem se za dijete. Zato sam odlučio da se što prije oženim, da bi se neko brinuo o kući, meni i djetetu. Tako sam i učinio. U te ženske stvari ja vam se ne razumijem. Moje je bilo da zarađujem novac i da zbrinem sve tri kćeri. Kada dođem kući poslije napornog dana, želim da se što prije smjestim u krevet, tako da zapravo i ne znam šta se tu sve događalo. Naravno, ne mogu kriti koliko sam se razveselio što je princ zatražio ruku moje kćeri i ja sam joj dao očinski blagoslov." Slijedi razgovor o pričama. Djeca diskutuju kako im se sada čini bajka koju odavno znaju, o osjećanjima, razmišljanjima i postupcima svakog lika iz bajke.

Završna aktivnost: *Tuđe cipele* - na hameru se nacrtaju konture cipela s imenima likova iz bajki i djeca stavljaju pluseve i minuseve od zavisnosti u čije cipele likova iz bajki bi mogli stati, a u čije ne.

Razgovor o aktivnosti: U čije cipele im je bilo najlakše da stanu, zbog čega? U čije cipele im je bilo najteže da stanu, zbog čega? Kako se ponašamo kad ne razumijemo drugu osobu, šta radimo?

Slijedi završni razgovor u krugu: zajedničko vođenje sveske evidencije; zajedničko ocjenjivanje poštovanja dogovorenih pravila (učesnika i voditeljica); zajedničko ocjenjivanje aktivnosti svakog učesnika i voditeljica; popunjavanje evaluacionih listića; pozdrav i napomena o sljedećem susretu.

Poruka: „Prije bilo kakve osude prema nekome trebamo se pokušati staviti u njegovu ulogu.“

29. RADIONICA: „Društvena sposobnost“

Cilj radionice: Upoznavanje i usvajanje humanih oblika ponašanja.

Cilj: upoznavanje se sa pojmom “volonterizam”, upoznavanje i usvajanje humanih oblika ponašanja.

Metod: diskusija, rad u malim grupama, popunjavanje radnih listova, izlaganje

Trajanje: 45 minuta

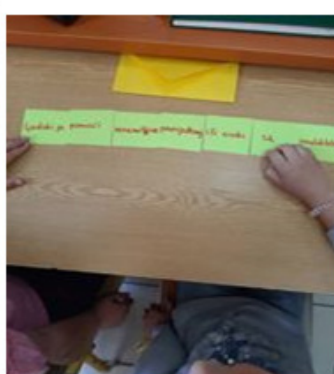
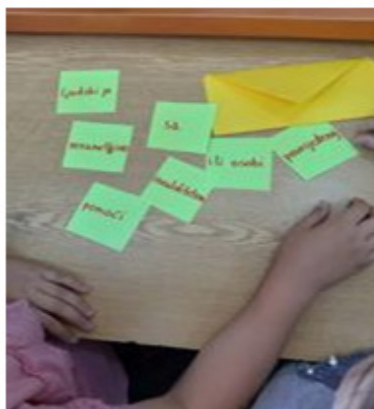
Materijal: flip-chart i papir, markeri, koverta sa dijelovima rečenica, prilog – “Kartice sa rečenicama”, papir A4, fascikle, evaluacioni listovi, pribor za pisanje

Uvodna aktivnost: uvodna riječ, dobrodošlica volonterima – studentima Fakulteta političkih nauka, smjer Socijalni rad i politika; predstavljanje volontera i djece – učesnika kroz prigodnu igru. Voditeljica objašnjava šta je volonterizam i podstiče diskusiju o volonterskom radu: Šta je volonterizam? Ko sve može biti volonter? Zbog čega neko postaje volonter? Kako se postaje volonter? Da li djeca žele da budu volonteri u svojoj zajednici, i sl. Zatim predstavlja osnovne principe volonterstva: dobrovoljnost, obavlja se svojevrijedno, bez nametanja, slobodno; neplaćenost, ne radi se iz želje za zaradom, nego besplatno; solidarnost, radi se iz saosjećanja sa drugima, iz želje da se nekome pomogne.

Glavna aktivnost: *Traži, pomaži, složi* - djeca i volonteri su podijeljeni u grupe i svaka grupa sastavlja po dvije rečenice, od unaprijed pripremljenih kartica sa dijelovima rečenica, koje su u kovertama. Slijedi čitanje sastavljenih rečenica i razgovor o rečenicama, koji učesnike treba da navede na zaključak da je pomaganje znak ljudskosti. Prilog: kartice sa rečenicama: Ljudski je pomoći prijatelju u nevolji. Ljudski je pomagati bolesnim osobama. Ljudski je brinuti o ljubimcima i drugim životinjama. Ljudski je reagovati na nasilje i pomoći žrtvi nasilja. Ljudski je nenametljivo pomoći povrijeđenoj ili osobi s invaliditetom. Ruganje nije prihvatljivo ponašanje. Potom slijedi druga aktivnost u grupama. Zadatak grupe je da se dogovore i na papire zapišu što više iskaza o poželjnom, odnosno humanom ponašanju. Kad je rad završen, učesnici dijele svoje ideje s grupom.

Završna aktivnost: slijedi razgovor o aktivnostima: Kako se učesnicima svidjela današnja radionica? Šta su saznali?

Evaluacija: slijedi podjela fascikli i popunjavanje evaluacionih listića; dogovor o narednom susretu.

Poruka: „Učiniti dobro djelo je neprocjenjiva vrijednost.“

Tema: razumijevanje straha

Cilj: razumijevanje straha i osnaživanje za savladavanje straha u svakodnevnim situacijama, razmišljanje o sebi i svojim osjećanjima; razumijevanje i prepoznavanje emocija; uticaj osjećanja na komunikaciju/odnose.

Metod: razgovor, igra, pisano izražavanje, izlaganje

Trajanje: 45 minuta

Materijal: hamer sa pravilima, flip chart i papir, markeri, papir A4, fascikle, evaluacioni listovi, pribor za pisanje

Uvodna aktivnost: Pozdrav i dobrodošlica. Voditeljica pokreće razgovor: svi odgovaraju na pitanja s kakvim osjećanjem dolaze na radionicu; šta se dešavalo u periodu od zadnjeg susreta, kako su se zbog toga osjećali? *Šalji dalje masku* - djeca sjede u krugu. Dijete koje počinje igru pokazuje izrazom lica strah, to podržava sljedeće dijete u krugu, odnosno šalje "masku straha" osobi desno pored sebe.

Glavna aktivnost: kroz grupni rad nabrajaju se asocijacije o strahu, koje se zapisuju na tabli i obrazlažu. Voditeljica podstiče grupnu diskusiju: Šta za vas predstavlja opasnost? Koje situacije za vas predstavljaju opasnost? Koje osobe za vas predstavljaju opasnost? Kada ste opasni za sebe, za druge? Kako izgledamo kada se uplašimo? Čega ste se nekad plašili, a sada se ne plašite (npr. mraka, visine, psa...)? Kako ste se oslobodili straha? Od koga biste zatražili pomoć? Kako biste definisali strah? Da li nam je strah potreban? Kada voditeljica zaključuje: strah u nama izaziva neugodu različitog intenziteta. Strah je prirodna reakcija na situacije koje nam prijete, ugrožavaju nas. Strah je koristan jer nas čuva od realne opasnosti. Osjećanje straha imaju svi ljudi i suočavaju se sa strahom u različitim situacijama. Neki ljudi osjećaju bezrazložan strah (od lifta, aviona...).

Završna aktivnost: situacija u kojoj sam siguran. Voditeljica zadaje zadatak da svako od učesnika razmisli i dovrši tri rečenice koje počinju sa „Siguran sam...“. Dobrovoljci mogu da predstave grupe svoje izjave.

Evaluacija: svako kaže kako se osjeća na kraju radionice. Podjela fascikli i evaluacionih listića. Dogovor o narednom susretu i pozdravljanje.

Tokom sprovođenja projekta "Razvoj saradnje kroz sveobuhvatan pristup u oblasti maloljetničkog prestupništva" podržanog od Vlade Švicarske, pratili smo postavljene ciljeve i ishode, a za praćenje smo razvili niz pokazatelja i instrumenata za praćenje.

SP 1: Djeca i mladi u riziku te njihovi roditelji su osnaženi u pogledu vrijednosti i prosocijalnog ponašanja, unaprijedili su svoje komunikacijske vještine i odnose unutar porodice, te su osposobljeni za bolje suočavanje s krizama.

Pokazatelji promjene:

- 60% učenika ocjenjuje preventivne aktivnosti u školi kao podržavajuće i primjećuje pozitivan razvoj u pogledu prosocijalnog ponašanja (odnosi s vršnjacima, rodna ravnopravnost, predrasude, suočavanje s vlastitim slabostima, preuzimanje odgovornosti).
- 65% roditelja djece uključene u projekte steklo je povjerenje u stručnjake Centra za socijalni rad (CSR) i vidi individualno savjetovanje kao pozitivnu opciju.
- 30% roditelja djece iz primarnih preventivnih razreda koristi roditeljske sastanke, savjetodavne usluge i kontakt službe u školi kao lako dostupan izvor podrške.

SP 2: Djeca, mladi i njihovi roditelji su osnaženi u pogledu vrijednosti i prosocijalnog ponašanja.

Pokazatelji:

- 50% roditelja djece koja su sudjelovala u radionicama prevencije prisustvovalo je najmanje jednoj zajedničkoj radionici prevencije.
- Kao rezultat procesa, stvoren je kreativni proizvod, na primjer, pozorišna predstava, film, izložba i sl., koji se može koristiti za senzibilizaciju u širem društvenom okruženju.

SP 3: Savjetodavna služba za ranjive i mlade prestupnike te njihove porodice uspostavljena je u Centru za socijalni rad u Gradu Lukavac.

Indikatori:

- Tokom projektne faze, 50 maloljetnika i članova njihovih porodica koristilo je novu savjetodavnu uslugu.
- Uspostavljena je struktura „vođenih roditeljskih sastanaka“ za razmjenu roditelja o pitanjima roditeljstva, s upisanih 20 osoba za razdoblje od 18 mjeseci.
- Razvijena je struktura ‘vođenih roditeljskih sastanaka’. Tokom projektne faze, održano je 30 roditeljskih sastanaka za 20 roditelja.
- U školi je uspostavljen savjetodavni i kontaktni punkt (u kojem rade školski socijalni pedagozi i stručnjaci iz CSR-a), s najmanje 50 kontakata bilo s roditeljima ili s mladima.

Evaluacijski upitnici za djecu, roditelje i nastavnike su polustrukturirani upitnici s predloženim odgovorima i otvorenim pitanjima. Korišteni su nakon svakog bloka radionica provedenih s djecom, roditeljima i nastavnicima.

Pored toga, učenici su popunjavali i kratki evaluacijski upitnik, nakon svake provedene radionice.

U projekt su uključena tri školska nastavnika. Ukupno je održano 90 radionica u tri različite škole. Prvi blok radionica bio je na temu vrijednosti. Od ukupno 60 učenika, 28 su djevojčice, a 32 dječaci. Iz Osnovne škole „Gnojnica“: 15 učenika u 3. razredu (9 djevojčica i 6 dječaka); Iz Osnovne škole „Puračić“: 20 učenika u 4. razredu (12 djevojčica i 8 dječaka); Iz Osnovne škole „Lukavac Grad“: 25 učenika u 5. razredu (11 djevojčica i 14 dječaka).

Sva djeca su izjavila da su imala dobru saradnju s vršnjacima tokom radionica, osim jednog učenika koji je izjavio da nije bio slobodan izraziti svoje mišljenje ili stav. Sva djeca smatraju da su im radionice pomogle da se bolje nose s teškim situacijama. Dvoje od 60 djece ne misli da su radionice doprinijele koheziji. Sva djeca vjeruju da su im zajedničke radionice pomogle da postanu tolerantnija prema vršnjacima iz razreda koji su različiti od njih te da su uspjeli smanjiti predrasude. Sva djeca osjećaju da su naučila bolje prihvatiti sebe i svoje slabosti. Samo jedno dijete nije uspjelo steći samopouzdanje u vezi s vrijednostima koje su mu važne.

Troje od 60 djece izjavilo je da radionice nisu imale pozitivan uticaj na porodični život kod kuće. Sva djeca navode da bi voljela ponovo pohađati blokove radionica o vrijednostima, komunikaciji, timskom radu i socio-emocionalnom razvoju.

50% roditelja djece koja su bila uključena u radionice prevencije prisustvovalo je barem jednoj zajedničkoj radionici prevencije.

44 roditelja od 60 djece, tj. 73%, učestvovalo je na barem jednoj radionici. Roditelji su naveli da su njihova djeca spominjala radionice i razgovarala o temama radionica unutar porodice. Smatraju da su radionice imale ili imaju pozitivan uticaj na odnos između njihovog djeteta i prijatelja ili poznanika. Roditelji izjavljuju da su radionice uticale na način komunikacije unutar porodice te da su se poboljšali načini na koje dijete rješava poteškoće ili sukobe, odnos djeteta prema drugima i nivo samopouzdanja.

98% djece ocjenjuje preventivne aktivnosti u školama kao podržavajuće i primjećuje pozitivan napredak u pogledu prosocijalnog ponašanja (odnosi s vršnjacima, rodni odnosi, predrasude, suočavanje s vlastitim slabostima, preuzimanje odgovornosti). Djeca izjavljuju da im se nivo samopouzdanja povećao, navodeći da više vjeruju u sebe, da su stekli samopouzdanje, da razumiju kako nisu uvijek u pravu te da poznaju sebe i svoje potrebe. Realizacija ovih radionica dovela je do smanjenja predrasuda među djecom, koja izjavljuju da više nemaju predrasude prema onima koji su različiti od njih te da su im radionice pomogle da prepoznaju druge na "drugачiji način".

Najznačajniji rezultat je poboljšana saradnja između djece i nastavnika. Prijateljstvo i zajednički rad su među najčešćim komentarima djece, grupne diskusije, podrška nastavnika i drugih učenika te razvoj timskog rada doprinijeli su poboljšanju slike o sebi, većoj povezanosti sa školom, boljim odnosima s prijateljima i nastavnicima. Učešće u ovim radionicama dovelo je do razvoja komunikacijskih vještina kod djece. Bolje razumijevanje prijatelja, lakša komunikacija s prijateljima, osjećaj slobode da kažu ono što misle i češći razgovori s prijateljima, sve su ovo izjave djece koja su učestvovala u radionicama. Sve navedene promjene doprinijele su boljem prihvatanju sebe i drugih te poboljšanju socijalizaciji djece.

73% roditelja djece koja su uključena u projekte steklo je povjerenje u stručnjake CSR-a i vide individualno savjetovanje kao opciju koju percipiraju

pozitivno. U prvom bloku učestvovalo je 27 roditelja, od kojih je 20 izjavilo da bi koristilo usluge CSR-a, 4 roditelja su izjavila da nisu sigurni, a 3 roditelja su izjavila da ih ne bi koristila. Roditelji smatraju da su teme poput porodičnog nasilja, alkoholizma, lošeg uticaja interneta na razvoj djece i vršnjačkog nasilja važne te da o njima žele znati više.

Ishod 1: Djeca, mladi i njihovi roditelji su osnaženi u pogledu vrijednosti i prosocijalnog ponašanja.

Nastavnici izjavljuju da je njihovo zadovoljstvo saradnjom i uključenjem (angažmanom) u tim tokom planiranja radionica veoma visoko. Također, izrazili su visoko zadovoljstvo saradnjom s timom i podrškom tokom radionica, kao i kvalitetom sadržaja radionica. Zadovoljstvo količinom sadržaja i didaktičkim pristupom koji je korišten također je ocijenjeno veoma visokim. Procjenjujući kvalitet saradnje između tima i nastavnika kao partnera unutar programa za jačanje kapaciteta za nove pristupe prestupništvu maloljetnika i porodicama koje se suočavaju s izazovnim situacijama, realizatori radionica navode da je njihovo zadovoljstvo saradnjom i angažmanom tokom planiranja radionica vrlo visoko.

Kao najpozitivnije uspomene, nastavnici ističu saradnju u smislu podrške, priliku da iznesu vlastite ideje i mišljenja te uočene promjene kod djece kao najvrjedniji aspekt ovog iskustva. "Osmijeh i zadovoljstvo na licima djece nakon radionica ostat će mi u sjećanju," izjavio je jedan od nastavnika-realizatora programa. Dalje navode: "Primjenjivat ću stečeno znanje i iskustvo u radu s budućim generacijama." Učestvovanje u radionicama rezultiralo je srećom i radošću učenika prilikom najave svake nove radionice, te primjenom naučenog sadržaja tokom nastavnih aktivnosti. Na pitanje „Šta biste voljeli zapamtiti i ponovno primijeniti u budućnosti?“, nastavnici ističu zadovoljstvo učenika nakon svake održane radionice i želju da sa svakom budućom generacijom realiziraju barem jedan dio radionica koje su realizovali kroz ovaj projekt.

Također su primijetili veliki broj zahtjeva iz drugih škola u Gradu Lukavac za implementaciju ovakvih radionica u njihovim školama, uz naglasak na potrebu za integracijom ovog programa u školski kurikulum.

Ishod 2: Usluga savjetovanja za ranjive i prestupničke mlade i njihove porodice uspostavljena je u Centru za socijalni rad, u pilot projektu u Gradu Lukavac.

Od 66 osoba koje su koristile nove savjetodavne usluge, 53% su bili roditelji (od čega 41% očevi i 59% majke). Od 58 osoba upućenih od strane kontakt osoba iz škola, 31 su roditelji, a 27 djeca.

U projektne aktivnosti uključen je gotovo jednak broj dječaka i djevojčica. U 51% slučajeva, korisnici su naveli probleme u ponašanju djece kao razlog za traženje savjetovanja, dok su u 49% slučajeva razlog bile bračne poteškoće. Od 71 savjetodavne sesije, 98% susreta je organizovano sedmično. Tokom perioda izvještavanja, ispunjeno je 26 evaluacijskih listića, što znači da je proces savjetovanja završen kod 50% korisnika. U prosjeku, rad se sastojao od 8 do 10 individualnih tretmana. Na tvrdnju "Zadovoljan sam učestalošću savjetovanja", 97% ispitanika ocijenilo je ocjenom 1 (vrlo tačno), dok su preostali ocijenili ocjenom 2. Rezultat je bio identičan za tvrdnju "Zadovoljan sam trajanjem savjetovanja". Na tvrdnju "Zadovoljan sam postignutim rezultatima tokom savjetovanja" na skali od 1 do 10, 10% je ocijenilo brojem 1, 76% brojem 2, 9% brojem 3, dok je 5% označilo više ocjene. Na tvrdnju "Preporučio/la bih uslugu drugima, kao što su prijatelji i članovi porodice", svi ispitanici su označili broj 1, što znači da se u potpunosti slažu s navedenom tvrdnjom.

Grupe roditelja su se sastojale od 100% majki. U 98% slučajeva, roditelji su saznali za grupe putem Centra za socijalni rad i brošura o grupama za roditelje. Nije bilo odustajanja iz grupa, 95% učesnika je redovno prisustvovalo sastancima roditelja, dok je preostalih 5% izostalo 1-2 puta. Motivaciju za učešće u grupama roditelja 97% učesnika je ocijenilo kao "visoku", dok je preostalih 3% označilo kao "vrlo visoku". U pisanoj evaluaciji, svi učesnici grupa su naveli da su se osjećali slobodno tokom rada u grupi. Vjeruju da su grupe roditelja korisne "jer svakome treba podrška u odgoju djece", "jer je obrazovanje najvažnija tema za roditelje", kao i zbog "iskustava koja su podijelili". U završnoj evaluaciji, svi članovi grupe su naveli da se "osjećaju snažnije" nakon učešća u grupi jer "sada na neke probleme gledam drugačije" i "pomoglo mi je saznanje da nisam sama u ovim poteškoćama". Preporučili bi svim roditeljima da se uključe u grupe roditelja "zbog razmjene iskustava, gdje nećete naići na osudu, već samo podršku, osmijehe i razumijevanje". 89% učesnika navelo je kao najzanimljivije teme obrađene u školama roditeljstva: obrazovanje i stilovi roditeljstva, razvoj

roditeljskih vještina, podrška djeci i postavljanje granica, zaštita mentalnog zdravlja i prevencija stresa.

Nastavnici su istakli da ih je najviše obradovala zrela razmišljanja i iskreni odgovori učenika, jer su prvi put imali priliku razgovarati o temama koje ih zanimaju, a o kojima do tada nisu imali s kim razgovarati. „Ponosan sam i na visoku ocjenu učenika u samoprocjeni tolerancije, kao i na činjenicu da u odjeljenju nema slučajeva bilo kojeg oblika vršnjačkog nasilja. Bogatilo me i izuzetno dobra saradnja i razmjena iskustava s članovima tima, posvećenost radu i brže rješavanje problema.“

Analizom evaluacionih odgovora profesionalaca koji rade na prevenciji maloljetničke delinkvencije, sa jednog od pet u nizu održanih okruglih stolova, a u sklopu preventivnih aktivnosti, ustanovljeno je da značajan broj ispitanika izražava zabrinutost zbog blagovremenog i adekvatnog djelovanja nadležnih institucija zbog nedovoljnog broja stručnjaka u institucijama, kao i činjenice da značajan broj stručnjaka nije pokriven edukacijom niti dovoljno motivisan za profesionalni razvoj i proaktivan pristup prevenciji maloljetničkog prestupništva.

Ovo potvrđuju odgovori učesnika:

OS 4 (1) - „Iritira me zakazivanje institucija i nadležnih organa, pojedinaca, društva u svakodnevnim teškim problemima, stvarnim primjerima iz prakse i nedostatak učešća stručnjaka u rješavanju problema“;

OS 4 (2) „Šta i kako dalje kada iscrpimo sve potrebne resurse?“

OS 4 (3) „Kako smo ponekad naizgled nemoćni. (npr. slučaj djevojke koja ne pohađa školu)“

OS 4 (11) „Šta ako svi resursi budu iscrpljeni, a cilj nije postignut...?“

Aktivnosti na polju prevencije na području Tuzlanskog kantona koje su sprovedene, u saradnji Ministarstva za rad, socijalnu politiku i povratak Tuzlanskog kantona, Univerziteta u Tuzli - Edukacijsko rehabilitacijskog fakulteta, Psihijatrijske klinike UKC-a Tuzla, JU Centra za socijalni rad Lukavac, UG Vive Žene Tuzla i Fakulteta za primjenjene znanosti – Odsjek socijalni rad, Sjeverozapadne Švicarske, od 2007. godine do danas.

Intervencije su imale svoje faze podijeljene na nekoliko perioda i uključivale su različite profile učesnika koji su doprinosili svojim znanjem i djelovanjem u kreiranju i implementiranju preventivnih intervencija. Retrospektivno gledano, od 2007. godine počele su inicijalne preventivne aktivnosti vođene timom koga su činili predstavnici Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta - Odsjeka Poremećaji u ponašanju, Medicinskog fakulteta, Filozofskog fakulteta - Odsjeka za socijalni rad, Ministarstva za rad i socijalnu politiku Tuzlanskog kantona, Vive Žene i Univerziteta primijenjenih znanosti Bazel, Švicarska.

- 2007.-2009. - predprojekat za uspostavljanje interdisciplinarnе saradnje za razvoj pristupa socijalnog planiranja u TK (analiza konteksta, izgradnja tima/razvoj);
- Definisanje tema za pilot projekat implementaciju transdisciplinarnog pristupa;
- Nastava - 6 ljetnih/zimskih škola, 2009.-2016., realizovanih na Univerzitetu u Tuzli i Baselu, na različite teme od značaja;
- „Aspekt socijalnog rada u nacionalnoj i internacionalnoj perspektivi - socijalni rad pod uticajem fenomena krize i globalizacije kapitalizma“
- „Istraživanje za djecu i mlade“
- „Migracije s aspekta socijalnog rada i socijalne pedagogije“
- Dvije studijske razmjene studenata 2014. i 2016. godine

Izdato je i nekoliko štampanih dokumenata nakon provedenih istraživanja, kroz detaljne upute na polju prevencije, intervencija i resocijalizacije. To su:

- Knjiga pod nazivom „Utjecaj različitih konteksta socijalizacije na razvoj maloljetničke delinkvencije u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini - Preporuke za mjere prevencije i intervencija. Tuzla: Off-set, 2014.

- Zbornik s konferencije - Dijalog, razmjena iskustava i znanja na polju maloljetničke delinkvencije, 5.-6. novembar, 2014. godine
- Naučna monografija - Utjecaj različitih konteksta socijalizacije na razvoj maloljetničke delinkvencije u postratnoj Bosni i Hercegovini, 2015.

Projekti koji su realizirani od 2010. do 2014. su:

- Pilot projekat za implementaciju transdisciplinarnе saradnje i kvalitativnog istraživanja
- Istraživački projekat za maloljetničku delinkvenciju kao pilot projekat za implementaciju transdisciplinarnе saradnje i kvalitativnog istraživanja
- Edukacija
- Širenje i primjena znanja (2014-2016)
- Konferencija 5.-6.11.2014. - Širenje i validacija rezultata istraživanja
- Konferencija o Maloljetničkoj delinkvenciji, dijalog, razmjena iskustva i znanja sa 140 učesnika iz politike, prakse, istraživanja i obrazovanja
- Planiranje implementacija projekata kroz transdisciplinarnе radne grupe, formiranje transdisciplinarnih radnih grupa, planiranje i implementacija mjera vezano za maloljetničku delinkvenciju

Aktivnosti realizirane od 2017. do 2018. godine

Primjena mjera i projekti na temu maloljetničke delinkvencije
Trogodišnji pilot program s aktivnostima za:

- Edukaciju profesionalaca u praksi
- Izgradnju mreža
- Konkretnu primjenu projekata u korist porodica, mladih i djece
- Institucionalizaciju transdisciplinarnе saradnje u socijalnom planiranju
- 1.9.2015.-30.9.2017. Centar za razvoj kompetencija na Univerzitetu u Tuzli
- *Ka podršci transdisciplinarnе saradnje, kvalitativnog istraživanja i kooperativnog pristupa u nastavi*
- Ljetna škola, održana u okviru ljetnog univerziteta LJUT 2016.

- Oktobar 2016. - mart 2019. „Izgradnja kapaciteta“
- Edukacija, osposobljavaja, savjetovanje grupe - jezgra za planiranje, pripremu, implementaciju
- Vlada TK je imenovala radnu grupu za razvoj strategije pod nazivom „Program za prevenciju, intervencije i resocijalizaciju maloljetničke delinkvencije na području Tuzlanskog kantona“, u kojoj se nalaze članovi projektnog tima. Strategija je od strane Vlade TK usvojena u junu 2016.

Aktivnosti na polju prevencije su imale poveznicu sa strateškim dokumentima, i to:

1. *Programom prevencije, intervencije i resocijalizacije u oblasti maloljetničkog prestupništva u Tuzlanskom kantonu za period **2024.-2028.** godine.*
2. *Programom prevencije, intervencija i resocijalizacije u oblasti maloljetničkog prestupništva u Tuzlanskom kantonu za period **2020.-2023.** godina.*

Važno je napomenuti da Tuzlanski kanton od 2016. godine ima Programe prevencije, intervencija i resocijalizacije u oblasti maloljetničke delinkvencije (Program). Značajno je istaći da je realizacija Programa u Tuzlanskom kantonu rezultirala značajnim ishodima, kao što su osnivanje JU Odgojni centar TK, osnivanje Odjeljenja za seksualne delikte, maloljetničku delinkvenciju i nasilje u porodici pri MUP-u TK i realizacija niza partnerskih projekata nevladinih i vladinih organizacija koji su značajno doprinijeli univerzalnoj i sekundarnoj prevenciji maloljetničke delinkvencije. Također, shodno Programu realizovan je naučnoistraživački projekat „Uticaj različitih konteksta socijalizacije na razvoj maloljetničke delinkvencije u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini - Preporuke za mjere prevencije i intervencija“, čiji rezultati su poslužili su kao osnova za izradu Programa prevencije, intervencija i resocijalizacije u oblasti maloljetničke delinkvencije za područje Tuzlanskog kantona 2016.-2019. i njegovo redovno revidiranje za period 2020.-2023. g., kao i za period 2024.-2028. g.

Naime, Vlada TK je odlukom broj:09/1-31-853/24 od 12.06.2024. godine, usvojila Program prevencije, intervencije i resocijalizacije u oblasti maloljetničkog

prestupništva u Tuzlanskom kantonu za period 2024.-2028. godine. Imajući u vidu obavezu interesornog i multidisciplinarnog djelovanja, pored resornih ministarstava u izradu Programa prevencije, intervencije i resocijalizacije, uključeni su bili i predstavnici akademske zajednice (Edukacijsko rehabilitacijski fakultet, Odsjek poremećaji u ponašanju; Filozofski fakultet, Odsjek socijalnog rada i Medicinski fakultet), pravosudne institucije, centri za socijalni rad i nevladin sektor.

Potom su utvrđeni sljedeći prioriteti i mjere:

1. Prioritet: unaprijediti prevenciju maloljetničkog prestupništva u cilju zaštite dobrobiti, razvoja, prava i interesa sve djece mladih;
 - 1.1. Mjera: Promocija tolerancije, nenasilja i vrijednosti koja je u najboljem interesu djeteta
 - 1.2. Mjera: Razvijati mehanizme ranog prepoznavanja i otklanjanja faktora rizika za pojavu maloljetničkog prestupništva
 - 1.3. Mjera: Unaprijediti mehanizme za odgovarajuću koordinaciju preventivnih aktivnosti, te praćenje vrednovanje sprovođenje politika, programa i strategija
2. Prioritet: Unaprijediti sistem sveobuhvatne i efikasne zaštite djece i porodica
 - 2.1. Mjera: Unaprijediti sistem psihosocijalne podrške djeci i porodicama
 - 2.2. Mjera: Podrška i zaštita djece sa poremećajima u ponašanju
 - 2.3. Mjera: Unapređenje rada sa djecom u kontaktu sa zakonom
3. Prioritet: Unaprijediti istražne i pravosudne radnje u slučajevima maloljetničkog prestupništva
 - 3.1. Mjera: unaprijediti uslove za provođenje odgojnih preporuka
 - 3.2. Mjera: Jačanje kapaciteta za resocijalizaciju maloljetnika u kontaktu sa zakonom

Program prevencije, intervencija i resocijalizacije u oblasti maloljetničkog prestupništva u Tuzlanskom kantonu 2019.-2023. godine

Vlada TK je Odlukom broj: 09/1-35-26818-1/19 od 30.12.2019. godine usvojila Program prevencije, intervencija i resocijalizacije u oblasti maloljetničkog prestupništva u Tuzlanskom kantonu za period 2020.-2023. godine (Program). Program sadrži ukupno pet ciljeva, a za svaki cilj planirana je realizacija nekoliko mjera i aktivnosti.

Cilj 1. - Provođenje edukativnih programa za unapređenje prevencije maloljetničkog prestupništva

Cilj 2. - Realizacija programa psihosocijalne podrške i razvoja institucionalnih kapaciteta

Cilj 3. - Resocijalizacija maloljetnika s problemima u ponašanju putem programa razvoja ličnih i profesionalnih kapaciteta

Cilj 4. - Razvijati multisektorsku saradnju i kapacitete institucija sistema za efikasnije djelovanje u oblasti maloljetničkog prestupništva i

Cilj 5. - Praćenje i evaluacija programa prevencije, intervencija i resocijalizacije u oblasti maloljetničkog prestupništva.

Imenovanje radne grupe za analiziranje stanja i pripremu dokumenata i akata s ciljem prevencije maloljetnične delinkvencije i poboljšanja sigurnosti u školama na području Tuzlanskog kantona;

Program za otklanjanje posljedica i mjere prevencije maloljetničke delinkvencije na području Grada Lukavac.

Željene perspektive implementiranih preventivnih aktivnosti, bile su:

Ojačavanje strukture i potencijala škola i centara za socijalni rad, potpomaganje razvoja zajednice, kooperacija u učenju, uspješno pristupanje problemu maloljetničke delinkvencije s iskustvima iz Bosne i Hercegovine.

Od proljeća 2018. realizirano je nekoliko okruglih stolova na određene teme. Okrugli stolovi kao metod rada okupljali su stručna lica koja se bave maloljetničkom delinkvencijom, kroz prevenciju, tretman i resocijalizaciju. Potpisan je i protokol o postupanju u slučajevima maloljetničke delinkvencije na području Grada Lukavac. U narednoj tabeli vidljive su aktivnosti po oblastima.

Pouzdan, racionalan, međusobno povezan i inkluzivan pristup maloljetničkom prestupništvu

"Protokol" za koordinaciju i kooperaciju

- Građenje svjesnosti o potrebi koordinacije i kooperacije
 - Podizanje svjesnosti o potrebama zajednice i inkluzivnoj strategiji
 - Obezbeđivanje znanja o akterima u polju djelovanja, njihovim aktivnostima i odgovornostima
 - Identificiranje potreba, izazova i slabosti institucija i profesionalaca u ispunjavanju dužnosti
 - Razjašnjenje uloga, odgovornosti i definisanje sistema upućivanja

CZSR i zainteresovane strane Policija, tužilaštvo. škole, zdravstvene institucije, NVO...

"Okrugli sto" koji je namijenjen "multidisciplinarnoj grupi"

- Nadgledanje i podrška sprovođenju protokola
- Umrežavanje
- Osnaživanje
- Učvršćivanje veza sa zajednicom, njihovim potrebama, interesima

Pristupačni, racionalni, međusobno povezani, inkluzivni i nediskriminirajući servisi

- Primarna prevencija u školama
- Grupe roditelja
- Savjetovalište

Razvoj kapaciteta orjentisan prema potrebama, prilagođen uslovima

- uspostavljanje zajedničkog stajališta
- znanja o sistemu upućivanja, nadležnosti
- upoznavanje sa pravnim okvirom
- predstavljanje novih metoda i pristupa
- uspostavljanje intervjuzijskih grupa

Razvoj multidisciplinarnog tima i saradnje

Transdisciplinarnost kao noviji, obećavajući pristup suočavanja sa složenim društvenim problemima

Razvoj multidisciplinarnog tima i saradnje zasnovan je na transdisciplinarnom pristupu u radu. Transdisciplinarnost se shvaća kao noviji, obećavajući pristup suočavanja sa složenim društvenim problemima u cilju razvoja rješenja u saradnji s akademskim i neakademskim partnerima. Dakle, to je pristup orijentisan na praksu (*Scientific Advisory Board of td-net, Dr. Christian Pohl, ETH Zürich*).

U zajedničkom procesu učenja akademskih i neakademskih učesnika proizvodi se novo znanje za rješavanje problema tj. koprodukcija znanja u kojoj nisu relevantna samo akademska znanja već i praktična i svakodnevna znanja.

Transformacija znanja, kao put i proces do postizanja ciljeva

U središtu transdisciplinarnog pristupa je ne samo stvaranje znanja o problemu, već i rješavanje samog problema. Radi se o razumijevanju i promjeni društvene stvarnosti.

Da bi se došlo do promjene potrebno je:

- Sistemsko znanje, odnosno, poznavanje problema i sistema. Ova proizvodnja znanja prvenstveno je pripisana nauci.
- Treba i ciljano znanje što bi trebalo postići u budućnosti. To je usko povezano s vrijednostima, normama i politikom.
- Treće, postoji potreba za transformacijom znanja, tj. znanja o tome kakav bi put i proces do postizanja ciljeva trebao biti, dakle konkretna strategija. To se prvenstveno vidi kao praktično znanje.

U stvarnosti se, međutim, ove dimenzije miješaju s transdisciplinarnim pristupom, jer praksa ili politika, također, mogu doprinijeti razumijevanju problemske situacije, baš kao što praksa ili istraživanje obrađuju vrijednosti, ili politika daje svoj doprinos razvoju strategije itd.

Ono što postaje jasno iz ovog modela jeste da je interakcija ovih različitih aktera potrebna kako bi se moglo proizvesti sveobuhvatno, cjelovito znanje, da se na temelju toga može razviti zajedničko razumijevanje vrijednosti i normi u vezi s postavljanjem ciljeva. Tako biva usvojena općenito proceduralna strategija koja se može pratiti.

Dakle, održive društvene promjene moguće su samo na temelju zajedničkog procesa učenja i razumijevanja s obzirom na ove tri dimenzije.

Uspostavljanje multidisciplinarnog tima

U cilju doprinosa razvoju održivih promjena u polju univerzalne prevencije maloljetničkog prestupništva, na navedenim teorijskim osnovama, na području Grada Lukavac **uspostavljen je multidisciplinarni tim čije djelovanje je i formalno regulisano kroz potpisivanje Protokola o postupanju u oblasti maloljetničkog prestupništva u Gradu Lukavac (11/20) od strane 23 institucije i organizacije koje djeluju na polju maloljetničkog prestupništva.** Protokol je zasnovan na već navedenom Kantonalnom Programu i Protokolu čiji potpisnik, pored ostalih, je i Ministarstvo obrazovanja i nauke.

Protokol o postupanju u oblasti maloljetničkog prestupništva u Gradu Lukavac

- potpisan od strane 23 institucije i organizacije koje djeluju na polju maloljetničkog prestupništva.

Cilj Protokola je da se omogući efikasniji rad i da se unaprijedi saradnja državnih organa, organizacija i ustanova na lokalnom nivou na području Grada Lukavac kada postupaju s djecom u riziku ili djecom u kontaktu sa zakonom shvatajući da društvo ima posebnu odgovornost prema djeci i mladima, uvažavajući njihove specifičnosti i primjenjujući sve potpisane međunarodne dokumente i standarde kao i zakonsku regulativu iz ove oblasti.

Potpisnici Protokola su predstavnici grada, obrazovanja, ustanova socijalne zaštite, Odgojnog centra TK, pravosuđa, policijske uprave, zdravstva, nevladinog sektora i medija. Dakle, aktivni učesnici u izradi Protokola su bili i predstavnici većine osnovnih i srednjih škola iz Lukavca čiji direktori su isti i potpisali.

U okviru projekta planiran je razvoj multidisciplinarnog tima i transdisciplinarnе saradnje potpisnika Protokola putem modela "okruglih stolova". Planirano je da se svaka tri mjeseca održi najmanje pet okruglih stolova. Cilj okruglih stolova je rad na konkretnim primjerima iz prakse primjenom metode rada na slučaju. Također, planirano je razvijanje održivih načina komunikacije tima, uključujući i izazove komunikacije u vrijeme eventualnog nastavka pandemije izazvane virusom Covid-19. Podrška uključuje stručnu i određenu tehničku podršku, a sve prema zajedno definiranim potrebama na okruglim stolovima. Rezultat koji se želi postići provedbom projekta je uspostavljena mreža i komunikacijski kanali kroz proces sprovođenja „protokola“ i multidisciplinarni tim koji je na usluzi bilo kojem akteru u lokalnoj zajednici.

Saradnja državnih organa s organizacijama i ustanovama na lokalnom nivou

Okvir za saradnju je Program prevencije, intervencija i resocijalizacije u oblasti maloljetničkog prestupništva u Tuzlanskom kantonu za period 2020.-2023. godine. Program je usvojila Vlada TK Odlukom broj: 09/1-35-26818-1/19 od 30.12.2019. godine a čiji potpisnici su resorna ministarstva i nadležne organizacije.

Shodno ciljevima ovog ali i prethodnog Programa, nadležne institucije imaju dugogodišnju saradnju na realizaciji programskih ciljeva vezano za prevenciju maloljetničkog prestupništva i razvoj multisektorske i transdisciplinarne saradnje.

Naime, u okviru programskih ciljeva (cilj 4) planirano je razvijati multisektorsku saradnju i kapacitete institucija sistema za efikasnije djelovanje u oblasti maloljetničkog prestupništva kako na kantonalnom tako i na lokalnom nivou uključujući i NVO sektor.

Shodno tome, zajedničkim radom i saradnjom sa institucijama u prethodnom periodu (2018.- 2020.), radili smo na realizaciji projekta „Jačanje međuresorne i međuinstitucionalne saradnje u oblasti maloljetničke delinkvencije“, koji ima za cilj pružanje koordiniranih, na potrebe orijentisanih kvalitetnih usluga za mlade i njihove porodice u oblasti maloljetničke delinkvencije, a koji su u skladu s međunarodnim standardima, nacionalnim zakonodavstvom i Programom prevencije, intervencija i resocijalizacije u oblasti maloljetničkog prestupništva u TK. Radilo se o partnerskom projektu s Univerzitetom primijenjenih nauka Sjeverozapadne Švicarske i Institutom za socijalno planiranje, organizacione promjene i razvoj (ISOS) Basel.

Takođe smo realizirali Projekat pod nazivom „Izgradnja multidisciplinarnog tima za poboljšanje prevencije, intervencija i reintegracije maloljetnih prestupnika u Općini Lukavac“, a koji je podržan iz budžeta Vlade TK, u okviru namjenskog Programa koji realizuje Ministarstvo za rad, socijalnu politiku i povratak TK.

- Kao rezultat dugogodišnje multisektorske saradnje na nivou Tuzlanskog kantona djeluje *multisektorska mreža* koju čine predstavnici Ministarstva za rad i socijalnu politiku TK, Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta, Medicinskog fakulteta, Centra za socijalni rad Lukavac i Udruženja građana Vive Žene. Članovi

mreže su u toku 2021. godine obezbijedili donatorska sredstva za realizaciju projekta „Razvoj saradnje kroz sveobuhvatan pristup u oblasti maloljetničkog prijestupništva“ koji ima za cilj pružanje koordiniranih, na potrebe orijentisanih kvalitetnih usluga za mlade i njihove porodice u oblasti maloljetničkog prestupništva, a koji su u skladu s međunarodnim standardima, nacionalnim zakonodavstvom i Programom prevencije, intervencija i resocijalizacije u oblasti maloljetničkog prestupništva u TK. Radi se o partnerskom projektu s Univerzitetom primijenjenih nauka Sjeverozapadne Švicarske.

Na osnovu odobrenog projekta Ministarstvo za rad socijalnu politiku i povratak u saradnji s partnerima koordiniralo je potpisivanje *Memoranduma o saradnji na projektu “Razvoj saradnje kroz sveobuhvatan pristup u oblasti maloljetničkog prijestupništva”* koje je održano dana 5.10.2021. godine. Potpisnici Memoranduma su partneri na projektu: Ministarstvo za rad, socijalnu politiku i povratak, UG “Vive Žene” Tuzla, JU Centar za socijalni rad Lukavac, JZU Univerzitetski klinički centar Tuzla i Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Univerziteta u Tuzli. Memorandum o saradnji između potpisnica daje okvir za nastavak dugogodišnje saradnje partnera u oblasti maloljetničkog prijestupništva realizacijom projekta “Razvoj saradnje kroz sveobuhvatan pristup u oblasti maloljetničkog prestupništva” podržanog od strane Švicarske ambasade u BiH.

U skladu s potpisanim Memorandumom o saradnji, u toku 2021. godine, partneri na projektu su realizovali aktivnosti na razvijanju lokalnog multidisciplinarnog tima u općini Lukavac kojeg čine profesionalci iz sljedećih institucija: Grad Lukavac, Centar za socijalni rad Lukavac, Policijska uprava Lukavac, Dom zdravlja - Centar za mentalno zdravlje, Općinski sud Lukavac, Kantonalno tužilaštvo TK, osnovne škole, srednje škole i NVO koji djeluje na području Lukavca. Kao rezultat multisektorske saradnje u Gradu Lukavac uspostavljen je multidisciplinarni tim čije djelovanje je i formalno regulisano kroz potpisivanje Protokola o postupanju u oblasti maloljetničkog prestupništva u Gradu Lukavac od strane 23 institucije i organizacija, a koji je objavljen u Službenom glasniku Općine Lukavac broj: 13/21 od 7.12.2021.g. Naša praktična saradnja je osnaživanje i podrška nastavku procesa umrežavanja i transdisciplinarne saradnje u općini Lukavac s namjerom da kao partneri zajedno razvijaju i implementiraju uspješan model djelovanja u oblasti prevencije maloljetničkog prestupništva na lokalnoj nivou i isti model primijenimo u TK i šire.

1. Anderson C. A, Bushman B. J. (2002). Human aggression. Annual Review of Psychology. 2002, 53:27–51.
2. Anderson C. A, Bushman B. J. (2002). Human aggression. Annual Review of Psychology. 2002, 53:27–51.
3. Bailey, S. (1996). Current Perspectives on Young Offenders. Aliens or Alienated? Journal of Clinical Forensic Medicine, 3,1-7
4. Bailey, S. (2001). Clinical Governance in Adolescent Forensic Mental Health, paper presented to Royal College of Psychiatrists. Clinical Governance in Forensic Psychiatry. 12.06. 2001. London.
5. Bašić, J. (2009). Teorije prevencije: prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih. Zagreb: Školska knjiga
6. Bašić, J., Ferić, M., Kranželić, V. (2001). Od primarne prevencije do ranih intervencija. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
7. Bašić, J., Koller-Trbović, N., Uzelac, S. (2004). Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: pristupi i pojmovna određenja. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
8. Bašić, J. (2009). Teorije prevencije-prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih, Zagreb
9. Bouillet, D., Bičanić, J., Ivančan, A., Novosel Guszak, D., Rovis Brandić, A., Sitar, M. (2018). Socijalnopedagoški mozaik: Razvoj modela potpore učenicima s problemima u ponašanju. Zagreb: Školska knjiga.
10. Brendgen, M, Vitaro, F, Bukowski, W. M. (2000). Stability and variability of adolescents' affiliation with delinquent friends: predictors and consequences. Social development, 9(2), 205-225.
11. Cartledge, G., Milburn, J.f. (1995) Teaching Social Skills to Children and Youth, Allyn and Bacon, Boston.
12. Catalano, R. F. (2006). (Prezentacija) The Knowledge Base for Prevention Science and Communities That Care. Radionica: Good Parenting Is Prevention! Kansas Family Partnership. Topeka, KS.
13. Catalano, R. F., Haggerty, K. P., Oesterle, S., Fleming, C. B., Hawkins, J. D. (2004). The importance of bonding to school for healthy development: Findings from the Social Development Research Group. Journal of School Health, 74 (7), 252 – 261

14. Catalano, R. F., Hawkins, J. D. (1996). The social development model: A theory of antisocial behavior. U: *Delinquency and Crime: Current Theories*, (Ur) by J.D. Hawkins. New York, NY: Cambridge University Press, (str.149-197).
15. Delcea C., Fabian A. M., Radu C.-C., Dumbrava D. P. (2019), Juvenile delinquency within the forensic context. *Romanian Journal of Legal Medicine*. 2019; 27(4):366–372. doi: 10.4323/rjlm. 2019.366.
16. Dishion, T., Andrews, D. (1995). Preventing escalation in problem behaviors with high-risk young adolescents: Immediate and 1-year outcomes. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 63, 538–548.
17. Domijan, R. (2013). Osnovne značajke preventivnih programa u školskom okruženju. *Hrvatski časopis za javno zdravstvo*. Vol. 9 No. 34. str. 41. – 46. Preuzeto s <https://www.hcjz.hr/index.php/hcjz/article/view/187> (8.3.2020.)
18. Fass, M. E., Tubman, J. G. (2002). The influence of parental and peer attachment on college students' academic achievement. *Psychology in the Schools*, 39(5), 561-573.
19. Frick, P.J. (2001). Effective interventions for children and adolescents with conduct disorder. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 46, 26–37.
20. Galić, R., Koren Mrazović, M. (2009). *Prevenција poremećaja u ponašanju – stanje i perspektive*. Zagreb: Grad Zagreb
21. Gottfredson, D. C., Wilson, D. B., Najaka, S. S. (2002). School-based crime prevention. U: L. W. Sherman, D. P. Farrington, B. C. Welsh, D. L. MacKenzie (Ur.), *Evidence-based crime prevention* (str. 56–164). New York: Routledge.
22. Gottfredson, D. C., Wilson, D. B., Najaka, S. S. (2002). School-based crime prevention. U: L. W. Sherman, D. P. Farrington, B. C. Welsh, D. L. MacKenzie (Ur.), *Evidence-based crime prevention* (str. 56–164). New York: Routledge.
23. Gottfredson, D.C., Wilson, D.B. (2003). Characteristics of effective school-based substance abuse prevention. *Prevention Science*, 4(1), 27–38.
24. Gottfredson, D.C., Wilson, D.B. (2003). Characteristics of effective school-based substance abuse prevention. *Prevention Science*, 4(1), 27–38.

25. Göttingen: Hogrefe. Hillenbrand, C., Hennemann, T. (2005). Prävention von Verhaltensstörungen im Vorschulalter. Überblick und theoretische Grundlegung. VHN, 74, 129-144.
26. Hansen DJ, Giacoletti AM, Nangle DW. Social interactions and adjustment. In: Hersen VBVM, editor. Handbook of adolescent psychopathology: A guide to diagnosis and treatment. New York: McMillan; 1995. p. 102-29
27. Hillenbrand, C. (2008). Begriffe und Theorien im Förderschwerpunkt soziale und emotionale Entwicklung - Versuch einer Standortbestimmung. In B. Gasteiger-Klicpera, H. Julius & C. Klicpera (Hrsg.), Sonderpädagogik der sozialen und emotionalen Entwicklung. Bd. 3 (S. 5-20).
28. Hillenbrand, C., Hennemann, T. (2006): Präventive Erziehungshilfe in der Grundschule. Zeitschrift für Heilpädagogik, 2, 42-51.
29. Hillenbrand, C., Hennemann, T., Heckler-Schell, A. (2008). Lubo aus dem All - Programm zur Förderung sozial-emotionaler Kompetenzen im Vorschulalter. München: Ernst-Reinhardt-Verlag.
30. Hillenbrand, C., Hennemann, T., Hens, S. (2006). Implementationsbögen zur Einschätzung der Trainingseinheiten. Unveröffentlichtes Manuskript: Universität zu Köln.
31. Hillenbrand, C., Hennemann, T., Hens, S. (2010). „Lubo aus dem All“- 1. und 2. Klasse. Programm zur Förderung sozial-emotionaler Kompetenzen. München: Ernst Reinhardt.
32. Hillenbrand, C., Pütz, K. (2008). KlasseKinderSpiel. Spielerisch Verhaltensregeln lernen. Hamburg: edition Körber-Stiftung.
33. Hirschi, T. (1969). Causes of Delinquency. Berkeley: University of California Press.
34. Kranželić, V., (1998) Rad s djecom i mladima s poremećajima u ponašanju temeljen na razvoju socijalnih vještina. Diplomski rad. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Sveučilišta u Zagrebu.
35. Kuralić-Čišić, L. (2014), Povezanost karakteristika porodice s poremećajima u ponašanju u adolescenciji, Doktorska disertacija, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Univerzitet u Tuzli
36. Laible, D., Carlo, G., Raffaelli, M. (2000). The differential impact of parent and peer attachment on adolescent adjustment. Journal of Youth and Adolescence, 29, 45-59.

37. Laible, D., Carlo, G., Raffaelli, M. (2000). The differential impact of parent and peer attachment on adolescent adjustment. *Journal of Youth and Adolescence*, 29, 45-59.
38. Lebedina-Manzoni, M. (2001): Preduvjeti uspješnog razvoja. U: Žižak, A., Koller-Trbović, N., Lebedina-Manzoni, M.: *Od rizika do intervencije*. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb. 77–97
39. Liabo K., Richardson J. (2007). *Conduct disorder and offending behaviour in young people*. Child and adolescent mental health series, Jessica Kingsley Publishers.
40. Liabo, K, Gibbs, J, Underdown, A. (2004). *Group-based parenting programmes and reducing children's behaviour problems*. London: National Children's Bureau, 2 stranice.
41. Livazović, G., Ručević S. (2012). Rizični čimbenici eksternaliziranih ponašanja i odstupajućih navika hranjenja među adolescentima. *Društvena istraživanja*. Zagreb 117,733-752.
42. Livazović, G., Vranješ, A. (2012). Pedagoška prevencija nasilničkog ponašanja osnovnoškolaca. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*. Vol. 58 No. 27. str. 55. – 75.
43. Lochman, J. E., Wells, K. C. (2004). The Coping Power program for preadolescent aggressive boys and their parents: outcome effects at the 1-year follow-up. *J Consult Clin Psychol*. 72(4), 571–578.
44. Lonczak, H. S., Abbott, R. D., Hawkins, J. D., Kosterman, R., Catalano R. F. (2002). Effects of the Seattle Social Development Project on sexual behavior, pregnancy, birth, and sexually transmitted disease outcomes by age 21 years. *Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine*, 156 (5), 438-447.
45. Lonczak, H. S., Abbott, R. D., Hawkins, J. D., Kosterman, R., Catalano R. F. (2002). Effects of the Seattle Social Development Project on sexual behavior, pregnancy, birth, and sexually transmitted disease outcomes by age 21 years. *Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine*, 156 (5), 438-447.
46. Mrazek, P. J., Haggerty, R. J.(1994). New directions in definitions. U: Mrazek PJ, Haggerty RJ, (Ur.), *Reducing Risks for Mental Disorders: Frontiers for Preventive Intervention Research* (str. 19-29). Washington DC, Institute of Medicine, National Academy, Press.

47. Oost, van P (1992) Social Competence and social skills Trends in Assessment and Training (in) Ploeg, van der J.D. et al (eds.) Vulnerable Youth in residential care, part I, Garant, Leuven, 55-81.
48. Pardini D. Empirically Based Strategies for Preventing Juvenile Delinquency. *Child Adolesc Psychiatr Clin N Am.* 2016 Apr;25(2):257-68. doi: 10.1016/j.chc.2015.11.009. Epub 2016 Jan 19. PMID: 26980128.
49. Sakoman, S. (2009). Školski programi prevencije ovisnosti. Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje.
50. Selimović, S. Kravić, N. Bijedić, M. Kuralić-Čišić, L., Kovačević, R., Muftić, E., Transdisciplinary Research in Bosnia and Herzegovina on Juvenile Delinquency—Experiences and Challenges, *Društvene i humanističke studije* 2 (2 (3)), 453-468
51. Song F, Li R, Wang W, Zhang S. *Occup Ther Int.* (2022) Psychological Characteristics and Health Behavior for Juvenile Delinquency Groups. 2;2022:3684691. doi: 10.1155/2022/3684691. eCollection 2022. Retraction in: *Occup Ther Int.* 2024 Jan 24;2024:9827270. doi: 10.1155/2024/9827270
52. Wang M., Degol J., Amemiya J., Parr, A., Guo, J., (2020) Classroom climate and children's academic and psychological wellbeing: A systematic review and meta-analysis, <https://doi.org/10.1016/j.dr.2020.100912>
53. Werner, N.E., Silbereisen, R.R. (2003). Family relationship quality and contact with deviant peers as predictors of adolescent problem behaviors: the moderating role of gender. *Journal of Adolescent Research.* 18(5), 454–480.
54. Whitcomb, S., Merrell. K. W. (2013): Behavioral, Social, and Emotional Assessment of Children and Adolescents 4th Edition. Routledge. New York – London
55. www.UNICEF.radionice.ba

